

ГЕНЕРАЛЬНА ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕЗКОРОВАЙНИЙ БОГДАН ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.982.323

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗА УЯВНИМ ОБРАЗОМ
ПІД ЧАС ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Б.В. Безкоровайний**

Науковий керівник **Коцинець Віктор Васильович**,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший радник юстиції

Київ–2018

АНОТАЦІЯ

Безкоровайний Б.В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія прокуратури України, Київ, 2018.

У дисертації на основі вивчення законодавства, літературних джерел, результатів узагальнення слідчої та судової практики проведено комплексне дослідження криміналістичної ідентифікації за уявними образами під час проведення впізнання.

За результатами вивчення доктринальних і криміналістичних джерел щодо сутності поняття криміналістичної ідентифікації встановлено, що криміналістичну ідентифікацію як наукову категорію можна визначити як засноване на фундаментальних систематизованих (наукових) знаннях про об'єкти матеріального світу поняття, що відображає найбільш істотні, закономірні зв'язки реальної дійсності й процесу пізнання в загальному і найбільш концентрованому вигляді під час встановлення або спростування тотожності об'єкта (його ознак) у межах кримінального судочинства, вирішення завдання кримінального провадження.

Класифіковано завдання криміналістичної ідентифікації: 1) за ступенем загальності: загальні та окремі. За характером окремі завдання розподілені на: пошукові; констатуючі; аналітичні, оціночні; 2) за обов'язковістю вирішення завдання криміналістичної ідентифікації поділяються на: процесуальні та тактичні.

Запропоновано критерії, за якими має бути класифікована криміналістична ідентифікація.

Встановлено, що теорія криміналістичної ідентифікації є цілісним, системним утворенням, яке можливо розподілити на три частини: 1) загальну теорію криміналістичної ідентифікації; 2) вчення про криміналістичну

ідентифікацію за матеріально-фіксованими відображеннями (слідами) і вчення про криміналістичну ідентифікацію за уявними (мисленими, ідеальними) образами; 3) галузеві теорії криміналістичної ідентифікації (вчення про ідентифікацію в криміналістичній тактиці, техніці та методиці розслідування).

Визначення місця ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації вбачається можливим завдяки поділу системи криміналістичних ідентифікаційних досліджень на дві форми: непроцесуальні дослідження, які виконуються суб'єктами кримінального судочинства поза слідчими (розшуковими) діями; процесуальні дослідження, що здійснюються суб'єктами доказування в процесі проведення слідчих (розшукових) чи судових дій та метою яких є отримання судового доказу про тотожність.

Надано авторське визначення криміналістичної ідентифікації за уявним (мисленевим, ідеальним) образом, під яким слід розуміти процес, в якому беруть участь різні суб'єкти (суб'єкти доказування та суб'єкти впізнання); який за формою вираження є ідентифікаційною дією, що здійснюється у сфері процесуальної діяльності з метою отримання судового доказу про тотожність шляхом використання пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти.

У результаті систематизації надано структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом, яку становлять: 1) психологічний механізм впізнання; 2) криміналістичний механізм впізнання; 3) природа об'єкта сприйняття; 4) цілісність процесу криміналістичної ідентифікації; 5) особистість суб'єкта впізнання; 6) характер формування мисленевого образу; 7) результати впізнання; 8) дії суб'єкта розслідування з процесуального оформлення результатів.

Встановлено, що необхідними етапами планування в цьому разі є: 1) чітке визначення ідентифікуючих ознак або їх сукупності, на основі яких буде проведено впізнання за уявними образами; 2) попередня оцінка ідентифікуючих ознак або їх сукупності; 3) формулювання деяких найбільш складних запитань, що дають змогу визначити ідентифікаційні ознаки, встановити характер і

темперамент особи, яка впізнає, та визначити обставини сприйняття ідентифікованого об'єкта; 4) оцінка результатів, отриманих в ході пред'явлення для впізнання, доказової цінності одержаних у результаті проведення впізнання за уявним образом.

Вбачаємо за необхідне розширити перелік об'єктів для ідентифікації під час пред'явлення для впізнання, передбачених ст. 230 КПК України, а саме пропонуємо можливість пред'явлення для впізнання не лише трупів людей, а й тварин, птахів чи інших біологічних організмів.

Враховуючи вимоги слідчої практики, як один із основних напрямів удосконалення правових та тактичних основ ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, ч.1 ст. 230 КПК України слід доповнити наступним текстом: «Для впізнання пред'являтися можуть трупи осіб, тварин та інших біологічних об'єктів, що мають ідентифікаційні ознаки».

Ключові слова: пред'явлення для впізнання, ідентифікація, криміналістична ідентифікація, уявний образ, кримінальне провадження, розслідування, слідчий.

SUMMARY

Bezkorovoyny B.V. Forensic identity by imagining when presented for identification –Qualifying scientific work (manuscript).The thesis for the Candidate Degree in Law (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; forensic examination; operational search activity (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

In the dissertation, based on the study of legislation, literary sources, the results of the generalization of investigative and judicial practice, a comprehensive study of forensic identification by imaginary images during the identification was conducted.

According to the results of the study of doctrinal and forensic sources about the essence of the concept of forensic identification, it has been established that forensic identification as a scientific category can be defined as a concept based on fundamental systematized (scientific) knowledge of the objects of the material world, which reflects the most significant, regular connections of the real the reality and process of cognition in the general and most concentrated form during the establishment or refutation of the identity of the object (its features) within the boundaries of the crime judicial proceedings, while the general objective of forensic identification is to fulfill the task of criminal proceedings.

The task of forensic identification is classified: 1) by the degree of generality: general and individual. By character, individual tasks are divided into: search engines; noteworthy analytical, evaluation; 2) by obligatory solving of the task of forensic identification are divided into: procedural and tactical.

The criteria for classification of forensic identification are proposed.

It is established that the theory of forensic identification is a holistic, systemic entity, which can be divided into three parts: 1) the general theory of forensic identification; 2) the doctrine of forensic identification on the material-fixed reflection (traces) and the doctrine of forensic identification by imaginary (thoughtful, ideal) images; 3) branch theories of forensic identification (the doctrine of identification in forensic tactics, techniques and methods of investigation).

Identification of the place of identification by imaginary images among other types of forensic identification is possible due to the division of the system of forensic identification research into two forms: non-procedural investigations performed by the subjects of criminal justice outside investigators (investigatory) actions; procedural investigations carried out by the subjects of evidence in the course of conducting investigatory (search) or judicial actions and whose purpose is to obtain judicial proof of identity.

The author's definition of forensic identification in the imaginary (imaginative, ideal) way, which should be understood as a process involving different subjects (subjects of evidence and subjects of identification), is provided; which, in the form of expression, is an identification action carried out in the area of procedural activity in order to obtain judicial evidence of identity by using the cognitive capabilities of the subject of identification, which is the source of information about the facts.

As a result of systematization, the structure of the identification process is presented in an imaginary way, which consists of: 1) the psychological mechanism of identification; 2) forensic mechanism of identification; 3) the nature of the object of perception; 4) the integrity of the forensic identification process; 5) the identity of the subject of identification; 6) the nature of the formation of a mental image; 7) the results of identification; 8) actions of the subject of the investigation on the procedural registration of the results.

It is established that the necessary stages of planning in this case are: 1) a clear definition of identifying features or their aggregate, on the basis of which will be identified by imaginary images; 2) preliminary assessment of identifying features or their aggregate; 3) the formulation of some of the most complex questions that allows identifying identifying features, to establish the character and temperament of the person who recognizes and determines the circumstances of the perception of the identified object; 4) evaluation of the results obtained during the presentation for identification, the evidential value obtained as a result of the identification in an imaginary manner.

We see it necessary to expand the list of objects for identification at the time of presentation for identification, stipulated by Art. 230 CPC of Ukraine, namely, we offer the possibility of presenting not only corpses of people, but also animals, birds or other biological organisms for identification.

Taking into account the requirements of investigative practice, as one of the main areas for improving the legal and tactical foundations of identifying imaginary images when presented for identification, Part 1 of Art. The 230 CPC of Ukraine should be supplemented by the following text: "For identification, bodies of persons, animals and other biological objects with identifying signs may be presented".

Key words: presentation for identification, identification, forensic identification, imaginary image, criminal proceedings, investigation, investigator.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Безкоровайний Б. В. До питання видів криміналістичної ідентифікації *Право. UA*. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. № 4. С. 86–90.

2. Безкоровайний Б. В. Окремі питання криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Європейські перспективи*. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. № 7. С. 88–93.

3. Безкоровайний Б. В. Щодо питання застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту ім. Олеся Гончара, 2016. № 2. С. 129–133.

4. Безкоровайний Б. В. Окремі аспекти процесуального та криміналістичного забезпечення проведення впізнання за уявними образами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки, Херсон. 2016. № 2. Т. 3. С. 55–58

5. Безкоровайный Б. В. Криминалистические основы идентификации по мысленному образу при предъявлении для опознания. *Legea si Viata (Республіка Молдова)*. 2016. № 6/2. С. 3–6.

6. Безкоровайний Б. В. Основні напрями вдосконалення правових і тактичних засад ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 259–270.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Безкоровайний Б. В. Проблемні моменти класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15–16 квіт. 2016 р.)*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2016. С. 75–78.

8. Безкоровайний Б. В. Основні засади проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 квіт. 2016 р.). Львів: Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив». 2016. С. 154–156.

9. Безкоровайний Б. В. Конфліктні ситуації під час пред'явлення для впізнання та їх попередження. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 квіт. 2016 р.): у 2 ч. Запоріжжя: Запоріз. міська громадська організація «Істина». 2016. Ч. 2. С. 102–105.

10. Безкоровайний Б. В. Принципи пред'явлення для впізнання. *Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії*: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 455–457.

11. Безкоровайний Б. В. Місце ідентифікації за уявним образом серед інших видів криміналістичної ідентифікації. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 428–430.

12. Безкоровайний Б. В. Об'єкти ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 черв. 2018 р.). Запоріжжя: Запоріз. міська громадська організація «Істина». 2018. С. 111–112.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	11
ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	21
1.1. Криміналістична ідентифікація як окреме вчення: сучасний стан та перспективи розвитку	21
1.2. Завдання криміналістичної ідентифікації	33
1.3. Види, суб'єкти та об'єкти криміналістичної ідентифікації	43
Висновки до розділу 1	52
РОЗДІЛ 2. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗА УЯВНИМ ОБРАЗОМ В СИСТЕМІ СУДОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	58
2.1. Місце ідентифікації за уявним образом серед інших видів криміналістичної ідентифікації	58
2.2. Структура ідентифікаційного процесу при ідентифікації за уявним образом	71
2.3. Значення ідентифікації за уявним образом для процесу доказування...	83
Висновки до розділу 2	90
РОЗДІЛ 3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ПРИ ПРЕД'ЯВЛЕННІ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ	96
3.1. Поняття, види та принципи пред'явлення для впізнання	96
3.2. Тактичне забезпечення пред'явлення для впізнання	108
3.3. Суб'єкт розслідування як складова ідентифікаційного процесу при пред'явленні для впізнання	137
Висновки до розділу 3	162
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ	199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗУ	– Закон України
КЗПЛ	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
м.	– місто
п.	– пункт
р.	– рік
рр.	– роки
СВ	– слідчий відділ
ст.	– стаття, століття
ч.	– частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Завдання органів досудового розслідування в боротьбі зі злочинністю сьогодні стають усе більш складними, оскільки інтереси суспільства вимагають підвищення ефективності результатів їх діяльності з викриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Запорукою підвищення ефективності процесу розслідування є активне запровадження в практичну діяльність правоохоронних органів досягнень криміналістичної науки.

Належна організація та проведення слідчих (розшукових) дій – основного засобу збирання доказової інформації – можливе лише за умови правильного розуміння слідчим сутності відповідної слідчої (розшукової) дії, її мети, значення для процесу доказування загалом та роллю самого суб'єкта розслідування в механізмі слідчої (розшукової) дії зокрема. Особливе місце в системі існуючих слідчих (розшукових) дій посідає пред'явлення для впізнання, що пояснюється як складним механізмом формування психофізіологічних відображень у пам'яті людини, так і складністю методу криміналістичної ідентифікації, за допомогою якого інформація, залишена в пам'яті людини, набуває доказового значення.

Пред'явлення для впізнання розповсюджено в діяльності правоохоронних органів з розслідування кримінальних правопорушень. Здатність людини ототожнювати матеріальні об'єкти шляхом зіставлення їх ознак з тими, що збереглися в її пам'яті, перевірена не лише психологічними експериментами, а й підтверджена слідчою практикою (за результатами анкетування слідчих Національної поліції України, 85 % респондентів підтвердили важливість цієї слідчої (розшукової) дії).

Водночас аналіз статистичних даних демонструє, що за останні роки спостерігається невідповідна оцінка суб'єктом розслідування доказового значення результатів певних слідчих (розшукових) дій, зокрема пред'явлення

для впізнання, що разом з наявними прогалинами у процесуальному законі стримує результативність розслідування. Так, за даними Генеральної прокуратури України, у 2014 р. до ЄРДР внесено відомості щодо 61,1 тис., кримінальних правопорушень, досудове розслідування у яких здійснюється органами Національної поліції України, 2015 р. – 53,3 тис., у 2016 р. – 45,6 тис., у 2017 р. – 22,1 тис. Проте кількість кримінальних правопорушень, рішення за якими не прийнято, становить: у 2014 р. – 1,8 тис., у 2015 р. – 2,3 тис., у 2016 р. – 3,2 тис., у 2017 р. – 3,8 тис., а за шість місяців 2018 р. – 6,5 тис.¹.

Під час анкетування слідчі різних регіонів України зазначили, що здебільшого для впізнання пред'являються: особи (52 %), трупи (21 %) і предмети (27 %). Незважаючи на розповсюдженість пред'явлення для впізнання в процесі доказування, більшість респондентів констатували існування організаційно-тактичних проблем як щодо проведення цієї слідчої (розшукової) дії, так і щодо оцінки її результатів. Зазначені проблеми, на думку респондентів, пояснюються передусім особливостями виникнення, існування та відтворення уявного образу, який зберігається в пам'яті особи, що впливає на процес та результати криміналістичної ідентифікації як методу доказування.

Дослідженню ролі криміналістичної ідентифікації в різні періоди приділяли увагу вчені П. Д. Біленчук, Р. С. Белкін, Є. П. Іщенко, В. Я. Колдін, В. П. Колмаков, Б. М. Комаринець, В. Є. Корноухов, І. І. Котюк, І. Д. Кучеров, Н. П. Майліс, В. О. Образцов, С. М. Потапов, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Д. А. Степаненко М. В. Терзієв та ін.

Вивченню проблем проведення слідчих (розшукових) дій і, зокрема, пред'явлення для впізнання, присвятили свої наукові праці: І. В. Басиста, В. П. Бахін, Н. Г. Бритвич, В. І. Василичук, В. І. Галаган, М. М. Гапанович, А. Я. Гінзбург, М. О. Головецький, Ю. М. Грошевий, В. Е. Єминов, А. М. Зінін, А. В. Іщенко, І. П. Козаченко, В. А. Колесник В. І. Комісаров, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, Г. І. Кочаров, В. В. Крилов, В. С. Кузьмічов, О. П. Кучинська,

¹Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2018 роки. *Генеральна прокуратура України*: [сайт]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.

В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, А. Ф. Масєвський, О. М. Моїсеєв, В. М. Петренко, М. А. Погорецький, З. Г. Самошина, М. Я. Сегай, В. А. Снетков, В. Т. Томін, Л. Д. Удалова, П. П. Цвєтков, П. В. Цимбал, В. В. Ціркаль, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило та ін.

Дослідження зазначених авторів щодо теорії та практики криміналістичної ідентифікації набули важливого теоретичного та практичного значення. Сформульовані вченими ідеї отримали відображення в законодавстві та позитивно сприйняті правозастосовною практикою. Проте проблеми реалізації криміналістичної ідентифікації за уявними образами в процесі доказування не були належним чином досліджені в сучасній правовій науці ні на рівні фундаментальних, ні на рівні оглядових наукових праць.

Таким чином, актуальність обраної теми дослідження полягає в комплексному системному аналізі наявних наукових положень щодо механізму криміналістичної ідентифікації за уявним образом та розроблення механізму ефективного введення її результатів у процес доказування через наявні процесуальні засоби збирання доказової інформації – слідчої розшукової дії пред'явлення для впізнання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015 та Плану заходів щодо її реалізації, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії прокуратури України 31 березня 2015 р. (протокол № 3) та уточнено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 30 травня 2018 року (протокол № 9) і схвалено Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1080, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо криміналістичної ідентифікації за уявним образом під час пред'явлення для впізнання.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити такі *завдання*:

- з'ясувати генезис становлення криміналістичної ідентифікації, сучасний стан та перспективи розвитку;
- систематизувати завдання криміналістичної ідентифікації під час досудового розслідування;
- окреслити види, суб'єкти та об'єкти криміналістичної ідентифікації;
- встановити місце криміналістичної ідентифікації за уявним образом серед інших видів криміналістичної ідентифікації;
- деталізувати структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом;
- визначити значення ідентифікації за уявним образом для процесу доказування;
- розкрити поняття, види та принципи пред'явлення для впізнання;
- охарактеризувати тактичне забезпечення пред'явлення для впізнання;
- виокремити суб'єкта розслідування як елемент ідентифікаційного процесу за уявним образом під час пред'явлення для впізнання.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються між учасниками ідентифікаційного процесу у зв'язку з пред'явленням для впізнання.

Предмет дослідження – криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано як загальнонаукові методи (*спостереження, опис, порівняння, класифікація*) для визначення правових категорій, що характеризують криміналістичну ідентифікацію (розділи 1–3), так і спеціальні методи, зокрема: *історико-правовий* дозволив дослідити становлення криміналістичної ідентифікації (підрозділ 1.1); *системний аналіз*, а також *системно-структурний* і *формально-логічний* надали можливість з'ясувати правову природу криміналістичної ідентифікації за уявним образом

(підрозділ 1.2); завдяки *порівняльно-правовому* проаналізовано погляди вчених щодо окремих ознак та аспектів ідентифікації за уявним образом під час пред'явлення для впізнання, а також норми чинного кримінального процесуального законодавства України і законодавства інших держав (Англії, Грузії, Італії, Латвійської Республіки, Німеччини, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Молдова, Киргизької Республіки, США, Франції та ін.) у межах предмета дослідження (розділи 1–3); *формально-юридичний* дав змогу дослідити норми КПК України, інших законів України, з'ясувати зміст та значення вживаних понять і термінів, обґрунтувати висновки і пропозиції щодо їх зміни та доповнення (підрозділи 3.2, 3.3); *структурно-функціональний* використано для аналізу тактичного та процесуального порядку пред'явлення для впізнання (підрозділи 3.1, 3.2); *соціологічний* надав можливість вивчити погляди слідчих, прокурорів та адвокатів з питань, що досліджувалися, а *статистичний* – узагальнити результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень та анкетування; за допомогою *моделювання і прогнозування* сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного КПК України (підрозділи 3.1–3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні та статистичні дані МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України; зведені результати вивчення 270 кримінальних проваджень (2013–2018 рр.), у яких наявні протоколи пред'явлення для впізнання, у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Київській, Одеській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській областях та м. Києві; результати анкетування 120 слідчих Національної поліції України; державна та відомча статистична звітність різних періодів, слідча, прокурорська та адвокатська практика (з урахуванням досвіду роботи автора в органах прокуратури).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в Україні монографічних досліджень криміналістичної ідентифікації за уявним образом під час пред'явлення для впізнання. У роботі сформульовано низку нових положень і висновків, що мають важливе значення для теорії криміналістики, кримінального процесу та юридичної практики. Зокрема:

вперше:

– надано структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом, яку становлять: психологічний механізм впізнання; криміналістичний механізм впізнання; природа об'єкта сприйняття; цілісність процесу криміналістичної ідентифікації; особистість суб'єкта впізнання; характер формування мисленнєвого образу; результати впізнання; дії суб'єкта розслідування щодо процесуального оформлення результатів;

– здійснено систематизацію принципів проведення впізнання за уявним образом, що спрямовано на підвищення ефективності ідентифікації за уявними образами під час проведення впізнання, які поділено на три групи: зобов'язальні, заборонні, дозвільні;

– доведено можливість проведення пред'явлення для впізнання за такими прикметами зовнішності людини, як ознаки запаху, дотику, смаку, мови, жестів, міміки, артикуляція, на основі чого запропоновано доповнити ч. 9 ст. 228 КПК України та ч. 1 ст. 230 КПК України щодо впізнання трупів осіб, тварин та інших біологічних об'єктів, які мають ідентифікаційні ознаки;

удосконалено:

– поняття криміналістичної ідентифікації за уявним образом, що за своєю сутністю є процесом, у якому беруть участь різні суб'єкти (суб'єкти доказування та суб'єкти впізнання); який за формою вираження є процесуальною ідентифікаційною дією, що здійснюється у сфері процесуальної діяльності з метою отримання судового доказу про тотожність шляхом використання пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти;

– класифікацію завдань криміналістичної ідентифікації: 1) за ступенем загальності: загальні та окремі (пошукові; констатуючі; аналітичні, оціночні); 2) за обов'язковістю вирішення завдання криміналістичної ідентифікації: процесуальні й тактичні;

– види криміналістичної ідентифікації шляхом встановлення додаткових критеріїв, які визначають особливий порядок та специфіку ідентифікаційного процесу, у тому числі й процесуальний порядок її здійснення: 1) за станом особи як об'єкта пізнання: ідентифікація живої людини; ідентифікація живої ненародженої людини; ідентифікація неживої (померлої) людини; 2) за обсягом дій з ідентифікації: локалізована (у конкретній місцевості з розумінням місцезнаходження об'єкта пізнання); нелокалізована (зондування Землі); 3) за об'єктом пізнання: живої істоти; предмета; явища; процесу; місцевості; 4) за природою сукупності ідентифікаційних ознак: за матеріально зафіксованими (об'єктивними) ознаками; за суб'єктивними ознаками (за уявними образами);

дістало подальший розвиток:

– наукові положення, що характеризують стан дослідження проблем криміналістичної ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання, на підставі яких визначено актуальні на сучасному етапі питання для першочергового опрацювання;

– значення місця ідентифікації за уявним образом серед інших видів криміналістичної ідентифікації, що зумовлено різноманітністю її об'єктів, суб'єктів, які проводять ці дослідження, процесів, сутність яких полягає у встановленні тотожності та відображає різні складові логіки пізнання, метою якого є ототожнення;

– погляди щодо значення криміналістичної ідентифікації в механізмі доказування, зокрема такого її різновиду, як ідентифікація за уявними образами, що дає змогу правильно використовувати розроблені методи для реалізації завдань кримінального судочинства;

– поняття пред'явлення для впізнання, під яким слід розуміти слідчу (розшукову) дію, за якої особі, що впізнає, у встановленому законом порядку,

надається можливість встановлення тотожності (схожості, відмінності) раніше сприйнятого нею за обставин, що мають значення для кримінального провадження, шляхом порівняння ознак і властивостей пред'явленого для впізнання об'єкта з його уявним (мислиннєвим, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи, яка впізнає;

– рекомендації щодо тактичного забезпечення пред'явлення для впізнання шляхом застосування психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами;

– рекомендації щодо доцільності прийняття слідчого рішення про проведення пред'явлення для впізнання, засновані на можливих ризиках результатів криміналістичної ідентифікації за уявним образом, а також тактичні прийоми, спрямовані на підвищення ефективності його проведення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки й пропозиції впроваджені та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до КПК України з питань пред'явлення для впізнання (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 15 листопада 2018 р. № 1-36-18);

– *правозастосовній діяльності* органів досудового розслідування – у процесі розроблення й удосконалення відомчих нормативно-правових актів та методичних рекомендацій щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 11 червня 2018 р.);

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Методика розслідування злочинів», «Розслідування окремих видів злочинів», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», а також у процесі підготовки лекцій і проведення занять за відповідними темами

(акти впровадженнь Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола від 5 вересня 2016 р., Львівського торговельно-економічного університету від 9 вересня 2016 р., Національної академії внутрішніх справ від 12 червня 2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства» (м. Хмельницький, 15 квітня 2016 р.); «Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності» (м. Львів, 16 квітня 2016 р.); «Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Запоріжжя, 22 квітня 2016 р.); «Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії» (м. Київ, 23 червня 2017 р.); «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 4 листопада 2017 р.); «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина» (м. Запоріжжя, 23 червня 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (213 найменування на 19 сторінках) та п'яти додатків на 16 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 210 сторінок, з них основний текст – 175 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

1.1. Криміналістична ідентифікація як окреме вчення: сучасний стан та перспективи розвитку

Початком формування теорії криміналістичної ідентифікації у вітчизняній криміналістичній науці вважається публікація С.М. Потапова «Принципи криміналістичної ідентифікації» у першому номері журналу «Советское государство и право» за 1940 р., положення якої згодом були розвинені автором в брошурі «Введение в криминалистику», яка розкривала погляди автора на сутність криміналістичної ідентифікації [157].

Оцінюючи працю С.М. Потапова та її значення для розвитку криміналістики і окремих криміналістичних вчень, професор Р.С. Белкін зазначав: «... з тих пір (з моменту виходу брошури «Введение в криминалистику») пройшло понад п'ятдесят років, а робота Потапова все ще «на слуху»; вона стала фундаментом багатьох докторських і кандидатських дисертацій, незліченної безлічі монографій, статей, тез виступів, багато з яких так і залишилися в пам'яті лише самих авторів. А книжка Потапова продовжує своє наукове життя, і згадка про неї знов і знов зустрічається на сторінках журналів і книг» [24, с. 47].

Серед основних положень теорії криміналістичної ідентифікації, розробленої С.М. Потаповим, що розкривають її суть як самостійного криміналістичного вчення, можна виділити наступні сентенції:

- в процесі встановлення тотожності беруть участь два види матеріальних об'єктів: ті, тотожність яких встановлюється, та ті, за допомогою яких ця задача вирішується;

- всі матеріальні об'єкти діляться на такі, що змінюються, та такі, що відносно змінюються. При цьому існують різні умови для ідентифікації таких об'єктів;

- ідентифікація можлива лише в період, коли об'єкти відносно стійкі;

- тотожність із самим собою визначається ознаками об'єкта, прояв яких перебуває в причинно-наслідковому зв'язку з умовами їх відображення;

- ідентифікованим може бути будь-який об'єкт навколишнього середовища.

Аналіз подальших наукових досліджень щодо визначення змісту криміналістичної ідентифікації демонструє, що в більшості випадків в основі наукових розробок, сформульованих різними авторами, знаходяться ідеї С.М. Потапова. Їх суть зводиться до того, що криміналістична ідентифікація являє собою систему реальних, таких, що виконуються в певній послідовності, дій зі встановлення факту наявності або відсутності тотожності будь-якого матеріального об'єкта (людини, предмета тощо), що досліджується в кримінальному судочинстві [176, с. 29].

С.М. Потапов, окреслюючи мету та зміст криміналістичної ідентифікації, також зазначав, що криміналістична ідентифікація – це процес дослідження з метою судового доведення тотожності або відсутності тотожності, який здійснюється через вивчення ознак об'єкта, що досліджується, та їх подальшого порівняння з уже відомими ознаками такого ж об'єкта, зіставлення з ознаками, що повинні бути властиві цьому об'єкту, або навпаки, можуть виявитися йому невластивими [157, с. 13–14].

Таким чином, не зважаючи на дискусійність та неоднозначність окремих тверджень С.М. Потапова, саме його роботи стали фундаментом для подальшого розвитку як криміналістики в цілому, так і її окремих напрямів. У свою чергу, саме цим вченим була започаткована криміналістична ідентифікація як елемент науки «криміналістика» та як окрема наукова категорія, у зв'язку із чим неможливим є проведення будь-яких ґрунтовних наукових досліджень у цій сфері без детального аналізу праці цього видатного вченого.

Однак у подальшому наукові розробки С.М. Потапова щодо суті криміналістичної ідентифікації були піддані значній критиці, проте це призвело не лише до появи опонентів, а й збільшення кількості прихильників його наукових поглядів.

Починаючи з 50-х років ХХ ст., вчені всі більше уваги приділяли проблемам криміналістичної ідентифікації як ефективного засобу збирання і перевірки доказової інформації в кримінальному судочинстві. З наукових підходів вчених-криміналістів виходить думка про те, що в ході формування теорії криміналістичної ідентифікації більшого та важливого значення набувала її методологічна роль у криміналістиці. Означене, безумовно, вказувало й на її важливе практичне значення. Це зумовило активацію інтересу до вчення про криміналістичну ідентифікацію з боку все більш широких кіл наукової спільноти [26, с. 419].

Мабуть найактивнішим часом розвитку теорії і практики криміналістичної ідентифікації були 60–80 рр. ХХ століття. Цей період характеризується значною інтенсифікацією наукових досліджень. Як наслідок, теоретична думка втілилася в основні наукові конструкції, що стали базисом теорії криміналістичної ідентифікації. Означені конструкції дали поштовх для формування практичних моделей вирішення великого комплексу ідентифікаційних завдань в слідчій, судовій та експертній практиці.

Зважаючи на те, що більшість наукових досліджень цього періоду є актуальними й сьогодні, спробуємо проаналізувати окремі з них, які стосуються загальної теорії криміналістичної ідентифікації.

На думку окремих вчених, С.М. Потапов звів методологію криміналістики до методу ідентифікації. Звичайно, ця концепція зазнала критичного аналізу, адже методологію науки не можна замикати на одному окремому методі, яким є ідентифікація. Метою методології є дослідження й аналіз методів і засобів, за допомогою яких пізнають об'єктивну реальність як на теоретичному, так і на емпіричному рівні. Вузьке й однобічне розуміння криміналістичної методології піддав серйозній критиці дослідник Р.С. Белкін [25], який запропонував власне

визначення поняття загальної теорії криміналістики. Він довів, що методологія криміналістики є системою принципів, теоретичних концепцій, категорій і понять, методів і зв'язків, які застосовуються в ній. До її складу входять учення про механізм злочину, закономірності збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів, а також окремі (часткові) теорії (такі як криміналістична ідентифікація, вчення про механізм слідоутворення, спосіб учинення злочину тощо) [102, с. 26].

Так, Б.І. Шевченко, поклавши без будь-яких уточнень висновки С.М. Потапова в основу своєї теорії трасологічної ідентифікації, звужив коло ідентифікованих об'єктів до трьох видів: неживі предмети, які мають і здатні зберігати певну зовнішню будову, люди і тварини [204, с. 7].

Із серйозною критикою концепції С.М. Потапова виступив М.В. Терзієв. Відзначивши заслуги С.М. Потапова, він висловив свою незгоду з його трактуванням поняття ідентифікації, вказавши, що запропоноване визначення настільки широке, що «... охоплює всі пізнавальні акти. Виходить, що всяке судження, всяке дослідження являє собою ідентифікацію. Ця побудова представляється нам штучною і непотрібною. Поняття ідентифікації втрачає властивий йому ясний зміст і стає вельми розпливчастим» [187, с. 44].

Крім того, М.В. Терзієв відкинув твердження С.М. Потапова про те, що ідентифікація – спеціальний метод криміналістики. Він зазначав, що ідентифікація не є «спеціальним» методом криміналістики, оскільки в криміналістиці ідентифікація в принципі не відрізняється від ідентифікації в інших науках: хімії, фізиці тощо. Нарешті, він піддав сумніву розгляд ідентифікації взагалі як «методу», оскільки вона, на думку М.В. Терзієва, виступає завданням дослідження [187, с. 44–45].

З позицією, висловленою М.В. Терзієвим, не погодився М.Я. Сегай, який зазначив характерні риси криміналістичної ідентифікації: по-перше, її результати є доказами, що обумовлює спеціальні вимоги до методу ідентифікаційного дослідження; по-друге, у криміналістиці, на відміну від інших наук, важливим є встановлення не тільки тотожності, а й відмінності; по-третє,

головним завданням ідентифікації в криміналістиці є ототожнення індивідуальних об'єктів, що в інших науках здійснюється дуже рідко; нарешті, по-четверте, межі вивчення групової приналежності в криміналістиці значно ширші, ніж в інших науках, оскільки тут використовуються випадкові ознаки об'єктів [171, с. 14].

Аргументи М.Я. Сегая здалися М.В. Терзієву недостатньо переконливими. Погодившись із першим з висунутих М.Я. Сегаям доводів, він оскаржив інші й дійшов висновку, що деякі особливості ідентифікації та встановлення групової приналежності в криміналістиці належать, однак, не тільки до цієї науки, а й до суміжних з нею: судової медицини, хімії тощо. «Якщо вже говорити про «криміналістичну» ідентифікацію, – зазначав М.В. Терзієв, – то більш правильно називати її судовою ідентифікацією» [189, с. 14].

У 1961 р. свою думку з цього приводу висловив А.І. Вінберг: «Якщо у фізиці, хімії, біології та інших науках ідентифікація являє собою процес, покликаний вирішити переважно технічну задачу, що стоїть перед тією чи іншою наукою, то в ... криміналістиці весь процес ідентифікації спрямований на виявлення конкретних фактів, що мають значення для встановлення істини під час розслідування справи. Таким чином, криміналістична ідентифікація, як і наука криміналістика в цілому, слугує в першу чергу меті правосуддя. Це становить важливу та відмінну особливість криміналістичної ідентифікації від ідентифікації в інших науках. У той же час результати її проведення повинні бути виражені в регламентованих процесуальних актах, поза якими встановлення тотожності шляхом криміналістичної ідентифікації не матиме належного доказового значення. Ось чому криміналістичну ідентифікацію слід розглядати як встановлення тотожності того чи іншого об'єкта при збиранні та дослідженні доказів під час оглядів, експертиз та інших процесуальних дій» [44, с. 77].

Схожої позиції дотримувався й М.О. Селіванов, на думку якого ідентифікація – це процес встановлення тотожності індивідуально визначеного об'єкта чи класифікаційної групи, до якої належить об'єкт, який досліджується [100].

Водночас М.В. Терзієв доповнив криміналістичну ідентифікацію таким її видом, як групова (родова і видова), вказівкою на варіанти наявності ідентифікованого об'єкта при здійсненні акту ідентифікації, дав визначення зразків для порівняння і описав вимоги до них, обґрунтував наявність ідентифікації трьох видів: за уявним образом, за описом або зображенням, слідами або іншими загальними проявам, що відображають ознаки об'єкта, який ідентифікують.

У процесі уточнення поняття родової (видової) ідентифікації більшість авторів схилилися до необхідності заміни цього поняття іншим – «встановлення групової приналежності».

У загальній теорії науки логіки тотожність розуміється як граничний випадок рівності, коли збігаються не тільки родові, а й видові індивідуальні властивості предметів (тобто тотожність – рівність при всіх значеннях змінних або параметрів). При цьому, як зазначає М.М. Епштейн, можливе розрізнення не є значимим [210, с. 167]. Для того, щоб пізнати річ, віднести її до будь-якого класу, потрібно встановити риси її відмінності від інших предметів [59, с. 220], а отже, встановити її відмінність, несхожість.

Так, Г.М. Міньковський і М.П. Яблоков зауважували, що термін «групова ідентифікація» неправильний, оскільки об'єкт може бути тотожний тільки самому собі. У цьому випадку йдеться про належність об'єкта до певної групи, тобто про його схожість з деякими іншими об'єктами. Тому треба говорити про «встановленні групової приналежності» (подібності) [132, с. 83].

Також П.Д. Біленчук зазначав, що в основі процедури встановлення групової належності лежить певний метод порівняння ознак і властивостей об'єкта з матеріальними відображеннями їх на іншому об'єкті – носіїві відображень. При цьому процес дослідження завершується встановленням не тотожності, а групової належності. Тому за аналогією з відомими поняттями «ідентифікація» та «класифікація», суттю яких є порівняння, процес встановлення групової належності доцільно називати групофікацією. Встановлення групової належності можна інтерпретувати, з одного боку, як

першу стадію ідентифікації для пізнання загального в конкретному, а з другого— як самостійний метод дослідження з метою зарахування об'єкта до класу, роду, виду чи вузкої групи [102, с. 44–45].

З цього приводу А.І. Вінберг також підкреслив, що «нерухомої тотожності не існує, у властивостях об'єктів відбуваються зміни, які шляхом аналізу можуть бути виявлені і потім досліджені з точки зору закономірності їх утворення і розвитку за допомогою спостереження і експерименту» [45, с. 121–122].

На необхідності розрізнення понять «тотожність» та «подібність (схожість)» наголошував і М.П. Яблоков. Так, він зазначав: «Особи і предмети, будучи безумовно індивідуальними, можуть бути в той же час дуже подібними, збігатися щодо певних своїх властивостей з іншими особами та предметами... То ж, у процесі ідентифікації необхідно відрізнити схожість і тотожність ідентифікованих об'єктів. Змішування подібності та тотожності в практичному дослідженні призводить до помилкового ототожнення» [98, с. 108].

Таким чином, наукова думка в площині криміналістичної ідентифікації зазнала значних змін з часів опублікування роботи С.М. Потапова «Введение в криминалистику». Незважаючи на деякі протиріччя в наукових поглядах, наявні теоретичні досягнення надали можливість слідчим, суддям та іншим суб'єктам криміналістичної ідентифікації розробити новітні практичні рекомендації щодо досудового та судового розслідувань різноманітних злочинів за допомогою окремих способів, прийомів та методів, що були обґрунтовані вченими-криміналістами.

То ж вбачається очевидним, що розвиток теорії криміналістичної ідентифікації зумовлювався розвитком криміналістики в цілому, яка формувалася як під впливом накопичення емпіричного матеріалу, так і з розробкою теоретичних засад криміналістичної ідентифікації. У світлі цього доречною є думка І.І. Котюка щодо значення наукових положень С.М. Потапова як певного узагальнення досягнутого на той час рівня розвитку теорії криміналістичної ідентифікації, що проявилось у систематизованому

формулюванні її вихідних наукових положень, а не як початок формування її загальних теоретичних засад.

У цілому всіх вчених, що займалися розробкою теоретичних проблем криміналістичної ідентифікації, можна розділити на три групи.

Одна група авторів розглядає завдання ідентифікації у вирішенні питання про тотожність, з чого виходить, що ідентифікація може мати як позитивний, так і негативний результат, рівнозначний першому за своєю значимістю: встановлення наявності чи відсутності тотожності.

Друга група вчених розглядає завдання ідентифікації більш широко: встановлення факту тотожності чи отримання доказу тотожності та пов'язані з встановленням одиничного матеріального об'єкта – особи, речі, ділянки місцевості тощо. При цьому негативний результат, як і будь-який інший результат ототожнення, розглядається лише як проміжний, такий, що не розв'язує завдання криміналістичної ідентифікації.

Третя група авторів ще більше розширює функцію ідентифікації в доказуванні та відносить до задач ідентифікації вирішення питання про те, чи не є об'єкт, який ототожнюється, таким, що відшукується. Наприклад, чи не є затримана особа злочинцем, прикмети якого відомі; чи не є вилучений пістолет знаряддям, що використовувалось при вчиненні злочину, що розслідується тощо. Відповідно до висловленої думки завдання криміналістичної ідентифікації полягає не у визначенні індивідуального матеріального об'єкта, а й встановлення його зв'язку з подією, що розслідується.

Ми поділяємо думку В.Я. Колдіна, що для правильного розуміння суті криміналістичної ідентифікації принциповим є встановлення співвідношення її задач та методів із задачами та методами кримінального процесуального доказування.

Розглядаючи природу та етапи розвитку теорії криміналістичної ідентифікації, І.І. Котюк виділив два періоди: період формування її емпіричної бази та накопичення первинних теоретичних узагальнень; період формування її як цілісної наукової теорії.

При цьому важливим є виділення у другому періоді певних етапів, які яскраво відображають розвиток наукових вчень про теорію криміналістичної ідентифікації.

Так, перший етап із 1940 р. по 1950 р. характеризується формуванням понятійного апарату криміналістичної ідентифікації, її теоретичних засад, положень, принципів. Він збігається зі становленням криміналістики як самостійної науки, яка ще перебувала під впливом природничих наук.

Другий етап з початку 50-х до початку 70-х рр. характеризується інтенсивним розвитком наукових засад та методів трасологічної ідентифікації, в результаті чого всі поняття криміналістичної ідентифікації стали тлумачитися досить «вузько». Іноді цей етап називають етапом формування «об'єктових теорій» криміналістичної ідентифікації.

Сучасний етап розвитку теорії криміналістичної ідентифікації, з початку 70-х рр. та до теперішнього часу, характеризується осмисленням місця і функцій криміналістичної ідентифікації в системі судочинства, уточненням її структури як наукової категорії та прикладної діяльності тощо.

На наш погляд, суттєвим аспектом для розвитку теорії криміналістичної ідентифікації та розуміння її суті в процесі доказування стало подолання вузького трасологічного підходу до поняття об'єктів криміналістичної ідентифікації та її практичних можливостей, впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів комп'ютерних технологій.

На думку В.І. Шиканова, науково-технічний прогрес, який є передумовою розвитку цивілізації, впливає на все людське співтовариство, зачіпає абсолютно всі сторони розвитку суспільного життя, у тому числі й криміналістику. Вчений зазначає, що найважливіший фактор удосконалення діяльності правоохоронних органів за сучасних умов – це впровадження в слідчу практику засобів криміналістичної техніки і наукових методів розслідування злочинів [206, с. 7].

Однак слід погодитися із Д. А. Степаненко, яка у своїй праці зазначила, що « ... останні 15–20 років увійдуть в історію розвитку теорії криміналістичної ідентифікації як час втрачених можливостей. На цей час наявна ситуація, для

якої характерні, з одного боку, відомі досягнення основоположників криміналістичної ідентифікації, а з іншого боку, залишилися результатами їх наукової творчості, пов'язані з неподоланими протиріччями в поглядах, з проблемами і нерегульованою спірними питаннями» [182, с. 5].

Проте аналіз сучасних публікацій, пов'язаних із тематикою запровадження новітніх технологій у процес розслідування злочинів, дає підстави стверджувати про наявність перспектив подальшого розвитку теорії криміналістичної ідентифікації.

Насамперед йдеться про обґрунтування вченими необхідності уточнення й розвитку уявлень про систему теорії криміналістичної ідентифікації, її об'єкти, види, принципи ідентифікаційних досліджень, співвідношення з іншими окремими криміналістичними та загальнонауковими теоріями тощо.

Одним із перших, хто вказував на перспективність досліджень теоретичних та практичних питань криміналістичної ідентифікації, був Р.С. Белкін. Зокрема, він прогнозував математизацію і формалізацію знань у таких напрямках, як загальнотеоретичне їх обґрунтування, використання в теорії криміналістичної ідентифікації і деяких інших окремих криміналістичних теоріях, у вирішенні завдань судової експертизи, пов'язаних з кібернетизацією науки і практики, а також з вирішенням проблем криміналістичної тактики та методики; перехід криміналістів до системного аналізу, моделювання, структурно-функціонального методу [26, с. 95–152].

Значний вклад у питання дослідження напрямів подальшого перспективного розвитку криміналістичної ідентифікації зробив Є.П. Іщенко. Так, зокрема, він зазначив, що криміналістика нерозривно пов'язана з практикою боротьби зі злочинністю, а тому повинна реагувати на зміни останньої, яка теж змінюється під впливом науково-технічного прогресу (і соціального регресу), щоб розробляти для слідчих, дізнавачів, експертів та інших практичних працівників адекватні засоби, прийоми і методи розкриття й розслідування злочинів, встановлення істинних обставин вчиненого [70, с. 25].

Науково-технічний прогрес виявив ще одну тенденцію сучасного розвитку вітчизняної криміналістики, а, відповідно, й криміналістичної ідентифікації: зростання ролі й значення спеціальних знань у провадженні слідчих дій взагалі і в реалізації методик розслідування злочинів. Ця тенденція пояснюється тим, що спеціальні знання все більше диференціюються і поглиблюються, стаючи все менш доступними слідчому та маючи у недалекому майбутньому перспективу стати прерогативою виключно експертів та інших осіб, що мають спеціальні знання, навички, а також доступ до найсучасніших приладів.

Прикладом таких трансформацій може слугувати нова інформаційна технологія, іменована дистанційним зондуванням Землі. Комплекс дистанційного зондування складається з системи технічно взаємопов'язаних та таких, що перебувають в режимі постійного інформаційного обміну, сегментів космічного і наземного базування. Об'єкт ідентифікації характеризується тим, що він являє собою цифровий відбиток досліджуваної проекції як віртуальна математична позиційна модель. Карти електронних знімків забезпечують достатню точність відображення об'єкта, дають змогу відобразити і відтворити його характерні ознаки. У практиці вже мали місце випадки використання таких фотознімків як доказів, які фігурували в суді у справах про знищення та пошкодження лісів, незаконне культивування наркотиковмісних рослин, вбивства, незаконний видобуток і контрабанду цінних видів тварин і рослин, викрадення автотранспорту та ін. [133].

Також, незважаючи на майже п'ятдесятирічні корені, й досі дискусійною залишається ідея деяких вчених (В.С. Мітрічева, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, Ю.М. Воронкова та ін.) щодо доказового значення результатів застосування одорологічних методів та можливості проведення процесуальної ідентифікації за запахом. При цьому М.В. Салтевський звертав увагу на значну роль службових собак у процесі упізнання відповідних запахів, а отже, й в ідентифікації об'єктів [169, с. 9].

Розглядаючи криміналістичну ідентифікацію як окреме криміналістичне вчення, що спирається на методологічні основи криміналістики, можна

констатувати, що методологією криміналістичної ідентифікації виступають загальні положення матеріалістичної діалектики, розуміння яких допомагає пізнати об'єкти, принципи, види та форми криміналістичної ідентифікації, тобто розробити її систему як самостійного криміналістичного вчення:

– існування загального взаємозв'язку явищ у природі та суспільстві (якщо є наслідок, то обов'язково була причина, немає наслідку без причини, злочинів– без слідів) [33, с. 112];

– усі об'єкти матеріального світу індивідуальні (немає двох однакових речей), будь-який об'єкт, подія, явище індивідуальні й можуть бути ототоженні;

– усі об'єкти рухаються й видозмінюються, тому об'єкт залишається собою тільки певний час, що залежить від швидкості змін та їх форми.

Таким чином, розуміння криміналістичної ідентифікації як наукової категорії дає змогу визначити її як засноване на фундаментальних систематизованих (наукових) знаннях про об'єкти матеріального світу поняття, що відображає найбільш істотні, закономірні зв'язки реальної дійсності й процесу пізнання в загальному і найбільш концентрованому вигляді під час встановлення або спростування тотожності об'єкта (його ознак) у межах кримінального судочинства; при цьому загальною метою криміналістичної ідентифікації є виконання завдань кримінального судочинства та кримінального провадження: виявлення й розкриття злочину, викриття винного, справедливе його покарання та недопущення покарання невинуватого [166, с. 144].

Перспективним з точки зору розвитку науково-технічного прогресу вбачається подальше запровадження в процес криміналістичної ідентифікації наукових технологій, що надаватимуть змогу проводити відповідні ідентифікаційні дії за менший час, у будь-якому місці, мінімізуючи «людський фактор» задля недопущення неточностей у результатах відповідних дій тощо.

Таким чином, вбачається, що не зважаючи на активний розвиток криміналістичної ідентифікації за часів її виникнення як наукової категорії, подальші теоретичні розробки окремих її питань та майже відсутність більш-менш значних наукових досягнень у цій сфері за сучасного періоду свідчать про

перспективність наукових та практичних досліджень у цій галузі у зв'язку із досягненнями науково-технічного прогресу, результати якого ефективно використовуються як вченими, так і «практичними користувачами» криміналістичної ідентифікації.

1.2. Завдання криміналістичної ідентифікації

Сьогодні більшість сучасних учених криміналістичну ідентифікацію розглядають у трьох аспектах:

а) як приватно-наукову криміналістичну теорію (окремий метод пізнання) – вчення про загальні закономірності встановлення тотожності матеріальних об'єктів самим собі в різні періоди часу. Криміналістична ідентифікація включає вчення про загальні принципи і прийоми ототожнення матеріальних об'єктів як способу встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній, господарській справі [30, с. 267], або як спосіб отримання окремих доказів;

б) як дослідницький процес, що дає змогу встановити наявність або відсутність тотожності об'єкта самому собі за певними відображеннями у зовнішньому світі, тобто встановити одиничний об'єкт, що пов'язаний зі злочином. У цьому випадку криміналістична ідентифікація розуміється як система дій, що виконуються в певній послідовності;

в) як мета чи результат – це встановлення факту наявності або відсутності тотожності, який може бути доказом у кримінальному провадженні.

Враховуючи різноманітність поглядів вчених на сутність та значення криміналістичної ідентифікації, по-різному тлумачаться також її завдання.

Так, С.М. Потапов визначав завданням криміналістичної ідентифікації отримання судового доказу тотожності. В.С. Мітрічев розглядав завдання криміналістичної ідентифікації у встановленні факту тотожності або отриманні доказу тотожності. В.П. Колмаков вбачав завдання ідентифікації в отриманні доказів, що підтверджують або заперечують тотожність. М.В. Терзієв

пропонував розглядати завдання криміналістичної ідентифікації у встановленні окремого матеріального об'єкта. Ф.П. Сова та О.Ю. Пересункін окреслили завдання криміналістичної ідентифікації як встановлення конкретного матеріального об'єкта та визначення його зв'язку з розслідуваною подією. І.Д. Кучеров вбачав основним завданням ідентифікації встановлення відмінності, Б.Л. Зотов – отримання судових доказів. Н.О. Новосьолова пропонувала розглядати завдання криміналістичної ідентифікації як виявлення ідентифікаційної сукупності ознак, необхідної для висновку про тотожність та встановлення справжності речових доказів тощо.

Зважаючи на розбіжності в поглядах вчених щодо завдання криміналістичної ідентифікації, доречною, на наш погляд, є думка І.І. Котюка про тісний взаємозв'язок завдання криміналістичної ідентифікації як структурного елементу процесу доказування, із завданням кримінального судочинства в цілому.

Якщо розглядати криміналістичну ідентифікацію як відносно самостійну складну організовану систему пізнавальних дій у сфері кримінального судочинства, то доречним є виділення її загальних та окремих завдань. В той же час наявні наукові дослідження в галузі криміналістичної ідентифікації дають змогу розглядати її як структурний елемент більш складної системи пізнавальних дій – доказування та кримінального судочинства в цілому, де криміналістична ідентифікація виступає одним із окремих самостійних завдань, вирішення якого сприяє досягненню загальної мети доказування.

Засновник наукового вчення про криміналістичну ідентифікацію С.М. Потапов зазначав, що головним завданням і метою всіх методів криміналістики (технічних і тактичних) є отримання судового доказу тотожності в результаті дослідження, яке називають ідентифікацією. Отже, якщо С.М. Потапов обмежував завдання криміналістичної ідентифікації рамками судочинства, то А.М. Терзієв розумів її завдання у встановленні конкретного окремого об'єкта у різноманітних його станах і проявах, не обмежуючись

рамками судочинства, але при цьому звужуючи об'єкти ідентифікації – речі, особи, тварини.

Розкриваючи завдання криміналістичної ідентифікації як засобу пізнання об'єктивної дійсності, не можна ігнорувати її завдання як елементу загальнонаукового гносеологічного засобу – порівняльний аналіз, спрямований на встановлення наявності або відсутності тотожності. Специфічною особливістю криміналістичної ідентифікації є те, що вона виступає не лише засобом пізнання, а й засобом доказування, що визначає не лише особливу сферу її здійснення, а також специфіку її об'єктів, суб'єктів тощо.

Щодо такого розуміння природи криміналістичної ідентифікації погоджуємося з думкою І.І. Котюка, який зазначав, що оскільки загальнонаукова ідентифікація є засобом ототожнення-розрізнення, то і її метою є вирішення питань про тотожність, тобто встановлення її наявності чи відсутності. А оскільки криміналістична ідентифікація є й засобом розв'язання завдань у сфері судочинства, то і її мета впливає із мети діяльності, в межах якої вона здійснюється. А якщо діяльність у сфері кримінального судочинства являє собою одну з форм реалізації правовідносин шляхом доказування, то й криміналістична ідентифікація є засобом їх реалізації (тобто засобом доказування), а тому і її мета має бути спрямована на реалізацію таких правовідносин.

При цьому головним завданням криміналістичної ідентифікації І.І. Котюк вбачає не отримання судового доказу тотожності, а процесуальне вирішення питання про тотожність, яке передбачає або отримання доказу її наявності, або отримання доказу її відсутності. Пояснює свою думку він тим, що завдання отримання судового доказу наявності тотожності не охоплює завдання отримання судового доказу наявності відмінності, тобто відсутності тотожності, що для встановлення об'єктивної істини має однакове значення.

Висновок, до якого доходить І.І. Котюк, визначає, що отримання доказу наявності або відсутності тотожності являє собою два самостійних завдання, що вирішуються в процесі ідентифікаційного дослідження, кінцевим завданням

якого є отримання судового доказу про тотожність (або процесуальне вирішення питання про тотожність).

При цьому деякі вчені протиставляють завдання ідентифікації завданням диференціації, розглядаючи як протилежні завдання встановлення тотожності та завдання встановлення відмінності. У цьому аспекті погоджуємося з думкою М. Селіванова та О. Ейсмана про те, що, прагнучи розмежувати ідентифікацію та диференціацію, автори, не помічаючи цього, вводять у визначення ідентифікації як одне з її завдань встановлення розмежування, а у визначення диференціації – встановлення тотожності вузької групи, тобто визнаючи тим самим, що ототожнення і розмежування є двома складовими одного й того ж процесу пізнання.

На наш погляд, важливим є розуміння, що обидва результати вирішення питання про тотожність – як позитивний, так і негативний досягаються в ході одного й того ж процесу дослідження із застосуванням одних і тих самих пізнавальних засобів. Висновок про тотожність означає одночасну відмінність від усього іншого, що дає підстави для твердження, що жодне ідентифікаційне дослідження не логічне без диференціації – як таке, що має в результаті позитивний висновок, так і таке, що закінчується негативним висновком про тотожність.

Також логічно була піддана критиці думка С.М. Потапова про те, що ідентифікація як встановлення тотожності є основним завданням криміналістичного дослідження речових доказів. Теорія доказування розглядає основним завданням дослідження речових доказів отримання інформації про обставини події, що розслідується, за допомогою чого вирішуються інші завдання. А такими завданнями можуть бути, крім ідентифікаційних, діагностичні, ситуативні, інтеграційні тощо.

Також погоджуємося з думкою про те, що встановлення причинно-наслідкового зв'язку між подіями, явищами, процесами не є самостійним завданням криміналістичної ідентифікації, оскільки перебуває за межами

процесу ототожнення, а лише використовуючи результати ідентифікації сприяє вирішенню завдань доказування в цілому.

Враховуючи юридичну природу криміналістичної ідентифікації, неправильно зводити завдання ідентифікаційного процесу лише до вирішення питання про тотожність, адже як наслідок ми отримуємо судовий доказ.

Розглядаючи завдання криміналістичної ідентифікації, В.Я. Колдін виділяє її юридичне і технічне завдання, та, відповідно – технічну й юридичну ідентифікацію, а також процес та акт ідентифікації. При цьому завданням технічної ідентифікації є виявлення, порівняння й оцінка ідентифікаційних ознак досліджуваних об'єктів з метою вирішення питання про їхню тотожність. На його думку, технічна ідентифікація може здійснюватися у випадках, коли її об'єкти не пов'язані з судовою справою. До юридичних завдань криміналістичної ідентифікації він відносить вивчення зв'язку порівнюваних об'єктів з подією, що розслідується. Ці завдання органічно поєднуються та становлять складові процесу судової ідентифікації.

З такою позицією В.Я. Колдіна щодо юридичної та технічної природи криміналістичної ідентифікації не погоджується І.І. Котюк, розглядаючи криміналістичну ідентифікацію як різновид загальнонаукової ідентифікації, яка включає в себе елементи технічного дослідження в будь-якій сфері її застосування. Але при цьому І.І. Котюк виділяє криміналістичну ідентифікацію від загальнонаукової на підставі різниці їх завдань: на відміну від загальнонаукової ідентифікації, яка має за мету вирішення питання про тотожність, метою криміналістичної ідентифікації є отримання судового доказу про тотожність.

Також І.І. Котюк піддає критиці позицію В.Я. Колдіна щодо виділення акту ідентифікації та процесу ідентифікації. Він пропонує розглядати «акт ідентифікації», виділений В.Я. Колдіним в процес вирішення питання про тотожність, як «процес безпосереднього ототожнення», що є етапом складнішої системи дослідницьких дій, якими є ідентифікаційне дослідження в цілому. І.І. Котюк вважає, що встановлення ототожнюваного об'єкта передує початку

безпосереднього ототожнення, тобто є завданням іншого етапу ідентифікаційного дослідження. На підставі цього він робить висновок, що встановлення ототожнюваного об'єкта виходить за межі процесу безпосереднього ототожнення і є самостійним етапом процесу доказування в цілому.

Не погоджується з позицією В.Я. Колдіна щодо зведення завдання криміналістичної ідентифікації до вирішення питання про тотожність і О. Лубін. При цьому він виділив безпосереднє завдання криміналістичної ідентифікації – вирішення питання про тотожність, але встановлення розшукуваного об'єкта відносить до завдань процесу доказування в цілому. Але розв'язання цього завдання, на його думку, можливе лише через здійснення ряду операцій, кожна з яких логічно підпорядкована наступній, а всі разом – одній кінцевій меті.

Таким чином, криміналістична ідентифікація виступає елементом процесуальної діяльності з доказування в цілому, одночасно являючи собою складну систему дій різних суб'єктів, які на кожному з її етапів розв'язують самостійні завдання.

На підставі аналізу думок різних вчених, що присвятили свої праці дослідженню питання структури та завдання криміналістичної ідентифікації, можна зробити висновок, що всі вони розглядали ідентифікаційне дослідження як складний процес, виділяючи при цьому певні елементи його структури. Але перша група вчених схилилася до визначення завдання криміналістичної ідентифікації лише як встановлення безпосередньої тотожності, так званий «акт ідентифікації». А встановлення причетності ототожнюваного об'єкта до події правопорушення, так звану опосередковану ідентифікацію, що здійснюється за результатами безпосередньої, відносили до завдань процесу доказування, які виходять за межі ідентифікаційного дослідження.

Прихильники ж поглядів С.М. Потапова зводили весь процес доказування до криміналістичної ідентифікації, визначаючи її основним завданням отримання судового доказу тотожності об'єкта з подією правопорушення.

Спробою вирішити цей спір є позиція І.І. Котюка щодо розмежування мети та завдання криміналістичної ідентифікації. Безпосереднє ототожнення він пропонує розглядати як одне із завдань криміналістичної ідентифікації, що розв'язується при досягненні її мети – отриманні судового доказу про тотожність конкретного об'єкта. При цьому він також виділяє окремих суб'єктів, що розв'язують конкретні завдання криміналістичної ідентифікації.

Такий погляд на природу криміналістичної ідентифікації допоміг І.І. Котюку зробити певні висновки:

- криміналістична ідентифікація є особливим різновидом ідентифікації загальнонаукової, спрямованої на досягнення специфічної (процесуальної) мети – отримання доказу про тотожність шляхом розв'язання цілого ряду окремих завдань;

- криміналістична ідентифікація не зводиться лише до процесу безпосереднього ототожнення, оскільки її метою є отримання доказу про тотожність;

- процес криміналістичної ідентифікації являє собою діяльність, спрямовану на отримання доказу про тотожність, та включає в себе діяльність суб'єкта розслідування та інших учасників процесу із забезпечення як ідентифікаційного дослідження, так і отримання доказу;

- криміналістична ідентифікація є не тільки засобом пізнання, а й одним із засобів доказування юридично значущих фактів, а тому виступає не лише засобом вирішення питання про тотожність, а й засобом процесуального вирішення питання про тотожність, що має на меті отримання судового доказу про неї;

- метою процесуальної криміналістичної ідентифікації є отримання судового доказу про тотожність, тому вирішення питання про тотожність є лише одним із завдань криміналістичної ідентифікації як різновиду загальнонаукової ідентифікації;

- процесуальна мета криміналістичної ідентифікації досягається суб'єктом доказування, але при цьому він використовує результати безпосереднього ототожнення, що здійснюється експертом або особою, яка впізнає;

- діяльність суб'єктів доказування в процесі криміналістичної ідентифікації, на відміну від експерта або особи, яка впізнає, спрямована на розв'язання не лише пізнавального завдання, а й процесуальних, технічних та організаційних завдань, що виникають у ході отримання судового доказу про тотожність;

- такі завдання, як виявлення джерел інформації про розшукуваний об'єкт, визначення вихідної сукупності об'єктів, що перевіряються, визначення кола перевірюваних об'єктів, порівняльне ідентифікаційне дослідження, встановлення розшукуваного об'єкта, виявлення сукупності ознак, необхідної для висновку про тотожність, що вирішуються під час криміналістичної ідентифікації, є етапами отримання доказу про тотожність в ідентифікаційному процесі.

Викладене вище дає підстави розглядати завдання криміналістичної ідентифікації за ступенем загальності. Загальне завдання (мета криміналістичної ідентифікації) – отримання судового доказу про тотожність. Окремі завдання, що вирішуються в ході криміналістичної ідентифікації для розв'язання загального її завдання: 1) виявлення та процесуальне оформлення об'єктів пізнання; 2) прийняття рішення про проведення ідентифікаційного дослідження та надання йому процесуальної форми, визначеної законом (в разі необхідності); 3) підготовка ідентифікаційного дослідження (отримання об'єктів, необхідних для дослідження, направлення на дослідження); 4) процесуальні та організаційні підготовки дослідження; 5) підготовчі дії експерта; 6) роздільне та порівняльне дослідження експерта; 7) формулювання остаточних висновків та їх процесуальне закріплення; 8) аналіз та оцінка результатів ідентифікаційного дослідження; 9) виконання вимог закону щодо забезпечення можливості реалізації прав учасників процесу.

Кожне окреме завдання являє собою певний етап криміналістичної ідентифікації та, в свою чергу, може розглядатися як самостійна складова система дій і завдань.

Слушним, на наш погляд, враховуючи специфіку процесу кримінального процесуального доказування, є розподіл завдань криміналістичної ідентифікації на групи з урахуванням їх характеру:

- пошукові, у ході яких виявляються об'єкти дослідження та фактичні дані (інформація) про них;
- констатаційні, в результаті яких здійснюється встановлення та фіксація очевидних на емпіричному рівні характеристик об'єктів, виявлених фактичних даних, слідів, механізмів, процесів тощо;
- аналітичні, спрямовані на виявлення неочевидних фактичних даних, які можуть бути отримані в результаті подальшого дослідження об'єктів і даних, добутих у результаті вирішення констатаційних завдань;
- оціночні, що розв'язуються при оцінці фактичних даних, проміжних та кінцевих висновків і які дають змогу вирішити поставлені перед дослідником завдання.

За обов'язковістю вирішення вчені виділяють: процесуальні завдання криміналістичної ідентифікації, тобто завдання, передбачені законодавством, вирішення яких є обов'язковим і які визначають специфіку (характер, мету, засоби, форми тощо) усього здійснюваного дослідження; та тактичні завдання, що дають змогу обирати та використовувати найбільш раціональні й ефективні засоби пізнання.

Глибинний аналіз природи завдань криміналістичної ідентифікації допомагає розглядати криміналістичну ідентифікацію одночасно і як відносно самостійну складноорганізовану систему пізнавальних дій, так і як структурний елемент більш складної системи діяльності, складовими якої є доказування та кримінальне судочинство в цілому. У такій системі криміналістична ідентифікація виступає окремим завданням, вирішення якого сприяє досягненню цілей правосуддя в цілому.

Розглядаючи криміналістичну ідентифікацію як засіб вирішення завдань у сфері кримінального судочинства, логічно вважати, що її мета впливає з мети кримінальної процесуальної діяльності, що являє собою правовідносини,

центральним елементом яких є доказування. Відповідно таке розуміння криміналістичної ідентифікації дає змогу зробити висновок про її приналежність до елементів доказування.

При цьому погоджуємося щодо хибності думки про те, що метою криміналістичної ідентифікації є отримання судового доказу тотожності, оскільки така позиція не охоплює мети отримання судового доказу відмінності – як доказу відсутності тотожності. На думку І.І. Котюка, доказ тотожності має однакове значення з доказом відмінності, тому отримання кожного з них можна розглядати лише як вирішення окремого завдання криміналістичної ідентифікації, але не як саме її основне завдання (мету). Під основним завданням криміналістичної ідентифікації, тобто його метою, він пропонує розглядати отримання судового доказу про тотожність, що являє собою отримання доказу про його наявність або відсутність.

Оскільки криміналістична ідентифікація спрямована на досягнення процесуальної мети – отримання судового доказу – неправильно зводити її завдання лише до процесу безпосереднього ототожнення, тобто технічного порівняння й оцінки ознак об'єктів з метою вирішення питання про тотожність, адже в ході її здійснення розв'язуються й інші завдання, спрямовані на досягнення зазначеної мети.

На сучасному етапі розвитку криміналістики загальновизнаним є розуміння криміналістичної ідентифікації як засобу доказування юридично значущих фактів, що дає змогу розширити її завдання від встановлення безпосередньої тотожності до отримання судового доказу про тотожність – тобто криміналістична ідентифікація виступає процесуальним засобом вирішення питання про тотожність.

Таким чином, загальним завданням (метою) криміналістичної ідентифікації є отримання судового доказу про тотожність, а вирішення питання про тотожність – одним із її окремих завдань, що не збігається за змістом, засобами та обсягом з головним загальним завданням.

Загальне завдання криміналістичної ідентифікації розв'язується суб'єктом розслідування – слідчим, прокурором, судом, в той час як окреме завдання – встановлення безпосередньої тотожності – вирішується експертом або особою, яка впізнає.

Розв'язання окремих завдань криміналістичної ідентифікації являє собою ідентифікаційний процес, етапами якого виступають, власне, окремі завдання. Деякі з них носять неідентифікаційний характер, але їх вирішення спрямоване на розв'язання ідентифікаційних завдань та є обов'язковим етапом ідентифікаційного процесу.

У процесі криміналістичної ідентифікації беруть участь декілька суб'єктів, кожен із яких забезпечує розв'язання окремого завдання в межах своєї процесуальної компетенції. Але лише суб'єкт розслідування як особа, яка здійснює доказування, здатна забезпечити вирішення загального завдання криміналістичної ідентифікації – отримання судового доказу про тотожність, організаційно та процесуально пов'язавши діяльність всіх учасників криміналістичної ідентифікації як складноорганізованої системи завдань і дій.

1.3. Види, суб'єкти та об'єкти криміналістичної ідентифікації

З огляду на різноманітні погляди щодо сутності криміналістичної ідентифікації цілком логічним є й наявність значної кількості визначень цієї наукової категорії.

Як відомо, досягненню кінцевого результату (мети) передують певна діяльність, процес, сукупність дій певних суб'єктів. У свою чергу, не кожен процес завершується досягненням кінцевої мети. На перший погляд вбачається, що в такому випадку діяльність, що не має позитивного результату, не має сенсу. Однак у межах кримінального судочинства це твердження спростоване. Так, слідчий під час проведення розслідування має підозру щодо вчинення злочину однією з двох осіб: А. або Б., і метою його пізнавальної діяльності є доведення

вини однієї з таких осіб. Під час процесу пізнання слідчий доходить висновку про причетність А. до вчинення злочину та, у свою чергу, непричетність Б.

Така діяльність слідчого одночасно має результативний та не результативний характер, проте це визначається стосовно конкретного об'єкта пізнання: щодо А. пізнання мало позитивний результат, щодо Б. – негативний.

Цей приклад демонструє, що кожна діяльність, кожен процес пізнання завершується досягненням певного результату, який може бути в конкретному випадку одночасно результативним та нерезультативним як для суб'єкта пізнання (слідчого, який встановив вину особи), так і для об'єкта (особи, чия вина не була доведена).

Як вбачається з наведеного, будь-яке визначення криміналістичної ідентифікації (як методу, процесу або результату) містить вказівку на її ключові елементи: види, об'єкти та суб'єкти.

Як зазначалося нами раніше, в основі сучасної теорії криміналістичної ідентифікації лежить фундаментальна робота С.М. Потапова «Введение в криминалистику», відповідно до якої остання розуміється як система реальних, таких, що виконуються в певній послідовності, дій зі встановлення факту наявності або відсутності тотожності будь-якого матеріального об'єкта (людини, предмета тощо), що досліджується в кримінальному судочинстві [157].

Однак Р.С. Белкін свого часу підкреслював, що ані в юридичних, ані в спеціальних літературних джерелах неможливо віднайти достатньої кількості переконливих доводів на користь визнання ідентифікації методом науки або методом доказування [26, с. 237]. У подальшому він стверджував, що ідентифікація – це процес, а не метод пізнання.

Наводячи аргументи проти вказаної позиції, В.О. Образцов зазначав, що поняття криміналістичної ідентифікації є досить складним. Ним абсолютно правильно позначають мету, теорію, метод, процес ототожнення досліджуваних у кримінальному процесі об'єктів, і для перегляду цієї традиційної концепції немає жодних підстав [145, с. 22].

На підтримку вказаної позиції також можна навести визначення, надане М.О. Селівановим, який розуміє ідентифікацію як метод пізнання, що являє собою систему принципів і прийомів, які визначають науковий підхід до дослідження, спрямованого на встановлення наявності чи відсутності тотожності в кримінальному судочинстві [28, с. 29; 175].

Не зважаючи на спробу вченого універсалізувати визначення криміналістичної ідентифікації, ним надано відповіді на одне з головних запитань: тотожність чого чи кого має бути встановлена.

На думку Д.А. Степаненко, « ...криміналістична ідентифікація являє собою продукт наукової творчості – типову інформаційну модель, яка містить систему знань (понять, принципів, процедур, прийомів), що вказують на те, яким чином у кримінальному судочинстві повинна вирішуватися та чи інша задача, пов'язана з встановленням тотожності індивідуально визначеного об'єкта, що залишив слід» [182, с. 35].

Зазвичай під процесом ідентифікації розуміється діяльність суб'єкта пізнання, який послідовно і цілеспрямовано реалізує свою активність для встановлення наявності або відсутності тотожності об'єкта, що перевіряється в кримінальному судочинстві.

Отже, криміналістична ідентифікація (як процес пізнання) являє собою теоретично обґрунтовану, логічно побудовану та заздалегідь заплановану діяльність суб'єкта пізнання, спрямовану на встановлення наявності або відсутності тотожності індивідуально визначеного об'єкта з метою виконання завдань кримінального провадження під час розслідування злочинів.

У свою чергу, криміналістична ідентифікація у широкому сенсі може бути розглянута і як мета, кінцевий результат встановлення факту наявності або відсутності тотожності, який може бути доказом у кримінальному провадженні. На наш погляд, дослідження таких складових елементів процесу криміналістичної ідентифікації, як об'єкти, суб'єкти, а також власне види дають змогу з'ясувати можливості та межі криміналістичної ідентифікації як засобу отримання судового доказу та її місце в системі інших процесуальних засобів.

Так, Р.С. Белкін запропонував наступну класифікацію криміналістичної ідентифікації [26, с. 636]:

1. За правовою природою:

- процесуальна;
- непроцесуальна.

2. За суб'єктом ідентифікації:

- оперативна;
- слідча;
- експертна.

3. За видом об'єктів, що ідентифікуються:

- ідентифікація речей (предметів);
- ідентифікація живих істот;
- ідентифікація явищ;
- ідентифікація процесів.

4. За характером відображень, що використовуються для ототожнення:

- ідентифікація за матеріально фіксованими відображеннями;
- ідентифікація за уявними образами;
- ідентифікація за описом.

5. За станом об'єкта, що ототожнюється:

- ідентифікація нерозчленованого цілого;
- ідентифікація цілого за його частинами.

По суті, інші вчені, які досліджували питання видів криміналістичної ідентифікації, лише деталізували вказаний перелік, проте не наводили якихось абсолютно нових класифікаційних критеріїв чи безпосередньо видів.

Так, зокрема, А.І. Вінберг розрізняє три види ідентифікації: слідчу, експертну та за допомогою матеріалів (даних) криміналістичної реєстрації (обліково-реєстраційну) [28].

В.Я. Колдін як підставу для класифікації ідентифікації виділяє вид відображень, за якими встановлюються властивості ототожнених об'єктів. На

його думку, існує два таких види: матеріально-фіксовані відображення і чуттєво-конкретні відображення в пам'яті людини [78, с. 8].

Класифікація, запропонована В.С. Мітрічевим, ґрунтується на характері відображення ознак об'єкта, який ототожнюється, і налічує п'ять видів: за уявним образом; за описом, складеним іншою особою; за матеріально зафіксованими на інших об'єктах слідами та іншими речовими відображеннями; за особливостями діяльності, роботи; шляхом порівняльного вивчення властивостей матеріального об'єкта в його різних частинах [135, с. 160].

Також серед академічних наукових праць зустрічаються наступні класифікації:

1. За доказовим значенням:

- індивідуальна;
- групова.

2. За характером природи ознак, що використовуються в пізнавальному процесі:

- за особливостями зовнішньої будови;
- за особливостями внутрішньої будови;
- за функціонально-динамічними особливостями;
- за особливостями запаху.

3. За галуззю криміналістичної техніки, до якої належить об'єкт пізнання:

- трасологічна;
- дактилоскопічна;
- судово-балістична;
- почеркознавча;
- авторознавча;
- матеріалів документів тощо.

Звісно ж, будь-яка з наведених класифікацій не може бути вичерпною та такою, що не підлягає зміні чи доповненню. Також слід зазначити, що жодна з існуючих чи таких, що будуть створені в майбутньому, класифікацій не є досконалими, оскільки вивчення суто теоретичних питань і має на меті

запровадження різних наукових концепцій та поглядів під час вивчення одного й того ж питання.

З огляду на це спробуємо проаналізувати сучасні теоретичні та практичні реалії з метою актуалізації класифікаційних ознак криміналістичної ідентифікації.

Так, майже не викликає наукових дискусій питання класифікації криміналістичної ідентифікації за суб'єктом (оперативна, слідча, судова, експертна тощо), об'єктом (речей, живих істот, явищ), проте на окремих класифікаціях слід зупинитися більш докладно.

Майже всі вчені визначають за правовою природою два види криміналістичної ідентифікації: процесуальну та непроцесуальну.

Крім того, дискусійним залишається питання можливості виокремлення таких видів ідентифікації, як цілого за частинами та нерозчленованого цілого. Погоджуємося з думкою В.О. Мамуркова, який наголошує на необхідності враховувати природу досліджуваного цілого, а також систему його взаємозв'язків зі складовими частинами при вирішенні питання про приналежність певної частини конкретному цілому [130].

Для цього часто потрібно попередньо встановити природу частин, їх якісні характеристики, а вже потім приступати до дослідження ознак, що мають криміналістичне значення. При визначенні походження речового доказу експерт не повинен використовувати, наприклад, тільки ознаки лінії розриву аркуша паперу, адже це є некоректним. Для певної достовірності спочатку потрібно визначити якісні характеристики складу і природи паперу, встановивши групову приналежність, а вже після цього порівнювати лінії розриву обох аркушів. Важливим моментом у цьому процесі є те, що в більшості випадків природу об'єкта визначають фахівці з різних сфер наукових знань [130].

Слушною є думка Д.А. Степаненко, згідно з якою при встановленні тотожності об'єкта, що перевіряється, в процесі визначення цілого за його частинами для порівняльного аналізу не беруться свідомо отримані зразки. До того ж, у цій процедурі не фігурує і сам об'єкт. Але ж відповідно до основних

положень теорії криміналістичної ідентифікації ідентифікація об'єкта неможлива за відсутності об'єкта (або його замітника), що ідентифікується.

Таким чином, у випадку встановлення цілого за його частинами буде йтися не про ідентифікацію (тобто встановлення тотожності (приналежності) певного сліду конкретному об'єкту), а про зв'язок окремих елементів одного й того самого предмета, встановлення їх цілісності, а також про причину розділення цілого на окремі частини.

Мабуть, найбільш дискусійним свого часу були питання існування групової ідентифікації. Окремі вчені звернули увагу на той факт, що термін «групова ідентифікація» є неправильним, оскільки об'єкт може бути тотожний тільки самому собі. У цьому випадку йдеться про належність об'єкта до певної групи, тобто про його схожість з деякими іншими об'єктами, а тому такий процес повинен мати назву «встановлення групової приналежності» (подібності)».

Погодимося із думкою Ю.К. Орлова про те, що доказом може виступати лише висновок про тотожність не будь-яких класів об'єктів, а саме індивідуально-конкретного об'єкта.

Висновки ж про віднесення об'єкта до класу (роду, виду, групи) є за своєю природою класифікаційними і їх краще іменувати висновками про родову (видову, групову) належність [148, с. 211]. Таким чином, групова належність означає, що об'єкт дослідження належить до відповідного класу, групи, і є таким же за родом чи видом.

Отже, можна дійти висновку, що результатом встановлення групової приналежності є отримання знання про те, що об'єкт є частиною певної групи об'єктів (класу, виду, роду тощо).

Вбачається, що розмежування будь-якого явища на окремі його складові, як-то класифікація криміналістичної ідентифікації за певними критеріями, є суто теоретичним процесом, що не може бути доведений математичними формулами чи технічними засобами. Проте визначення таких критеріїв має обумовлюватися як існуючими науковими концепціями, так і сучасною слідчою та судовою практикою, для використання в якій такі теоретичні підходи й розробляються.

У цілому погоджуючись із запропонованими іншими вченими пропозиціями, пропонуємо наступні додаткові критерії, за якими має бути класифікована криміналістична ідентифікація:

1. За станом особи як об'єкта пізнання:

- ідентифікація живої людини;
- ідентифікація живої ненародженої людини;
- ідентифікація неживої (померлої) людини.

2. За обсягом дій з ідентифікації:

– локалізована (у конкретній місцевості із розумінням місцезнаходження об'єкта пізнання);

- нелокалізована (як-то зондування Землі).

3. За об'єктом пізнання:

- живої істоти;
- предмета;
- явища;
- процесу;
- місцевості.

4. За природою сукупності ідентифікаційних ознак:

- ідентифікація за матеріально-зафіксованими (об'єктивними) ознаками;
- ідентифікація за суб'єктивними ознаками (за уявними образами).

При цьому нами не оспорується інші класифікації, що були запропоновані вченими-криміналістами, а лише робиться спроба доповнити існуючі види криміналістичної ідентифікації за іншими, на наш погляд, важливими критеріями.

Щодо можливості криміналістичної ідентифікації рідких та сипучих речовин, то загальноприйнятою є думка про неможливість проведення вказаної процедури. Однак ми цілком погоджуємося із позицією Р.С. Белкіна [25, с. 69] та В.С. Мітрічева [136] про спростовність такого твердження. Так, В. С. Мітрічев вважає, що заперечення приналежності розглянутих видів досліджень до числа криміналістичних взагалі допустимо лише у випадках, коли автори відповідних

точок зору зможуть точно вказати, в рамках якої саме природничої або технічної науки, на їхню думку, в даний час можливе визначення спеціальної групової приналежності матеріалів, речовин і виробів та ототожнення утворених цими матеріалами і речовинами індивідуально визначених матеріальних об'єктів [136, с. 50].

Серед вчених існує значна кількість позицій щодо видів об'єктів криміналістичної ідентифікації. Наприклад, В.І. Комісаров пропонує класифікувати такі об'єкти на живих осіб, предмети (документи), трупи та тварини [185, с. 120]. В. С. Кузьмічов [118, с. 226], М.В. Салтевський [170, с. 378], Ю.М. Корухов [91, с. 7] та М.В.Жогін [168, с. 410] пропонують виокремлювати такі об'єкти криміналістичної ідентифікації, як живих осіб, трупи людей та їх частини, предмети і документи, тварин та їх трупи, ділянки місцевості, приміщення і споруди, рукописи текстів (останній об'єкт запропонований Ю.М. Коруховим та М.В. Жогіним).

Як бачимо, поглядів на перелік можливих об'єктів криміналістичної ідентифікації є досить багато. Проте всі вони мають спільні риси, за якими їх можна класифікувати за певними ознаками.

Загальновизнаною є класифікація об'єктів ідентифікації на ті, які ідентифікують, та ті, за допомогою яких ідентифікують.

До першої групи належать об'єкти матеріального світу (предмети, речі, живі істоти тощо), належність (тотожність) до яких слід встановити.

У свою чергу, до другої групи належать окремі ознаки об'єктів, які ідентифікують, за допомогою яких такі об'єкти можуть бути встановлені. Зокрема, йдеться про ознаки зовнішності (зріст, колір волосся), сукупність навичок (почерк, авторський стиль написання), зовнішні особливості (ознаки каліцтва людини), наслідки взаємодії об'єкта, який ідентифікують, із навколишнім середовищем (сліди гальмування автомобіля) та інші суттєві індивідуальні характеристики (властивості) об'єктів матеріального світу.

Звісно, навести повний перелік таких неможливо, оскільки один і той самий об'єкт ідентифікації може залишити різні за своїм характером сліди.

Наприклад, злочинець може залишити свою кров на тілі потерпілого, частинки власного одягу біля тіла загиблого, відбитки рук на знарядді злочину, характерний запах на місці вчинення злочину тощо. У кожному випадку перелік таких об'єктів має встановлюватися залежно від конкретної обстановки та обставин вчинення злочину.

Висновки до розділу 1

Результати проведеного дослідження дають підстави для наступних висновків:

1. Дослідження різноманітних наукових підходів до розуміння суті криміналістичної ідентифікації демонструє, що в основі наукового вчення про криміналістичну ідентифікацію лежать ідеї С.М. Потапова, суть яких полягає в тому, що криміналістична ідентифікація є системою реальних, таких, що виконуються в певній послідовності, дій зі встановлення факту наявності або відсутності тотожності будь-якого матеріального об'єкта, який досліджується в кримінальному судочинстві. Криміналістична ідентифікація як наукова категорія являє собою фундаментальні систематизовані (наукові) знання про об'єкти матеріального світу, що відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки реальної дійсності й процесу пізнання в загальному та найбільш концентрованому вигляді під час встановлення або спростування тотожності об'єкта (його ознак) у межах кримінального судочинства.

2. Різноманітність наукових поглядів на сутність криміналістичної ідентифікації дає змогу поділити вчених на три умовні групи залежно від їх визначення завдань криміналістичної ідентифікації. Одна група авторів розглядає завдання ідентифікації у вирішенні питання про тотожність, з чого виходить, що ідентифікація може мати як позитивний, так і негативний результат, рівнозначний першому за своєю значимістю: встановлення наявності чи відсутності тотожності. Друга група вчених розглядає завдання ідентифікації

більш широко: встановлення факту тотожності чи отримання доказу тотожності та пов'язані зі встановленням одиничного матеріального об'єкта – особи, речі, ділянки місцевості тощо. При цьому негативний результат, як і будь-який інший результат ототожнення, розглядається лише як проміжний, такий, що не розв'язує завдання криміналістичної ідентифікації. Третя група авторів ще більше розширює функцію ідентифікації в доказуванні та відносить до задач ідентифікації вирішення питання про те, чи не є об'єкт, який ототожнюється, таким, що шукається. Відповідно, завдання криміналістичної ідентифікації полягає не у визначенні індивідуального матеріального об'єкта, а також встановлення його зв'язку з подією, що розслідується [20; 23].

3. В еволюційному розвитку теорії криміналістичної ідентифікації виділяються два періоди, нерозривно пов'язані з розвитком криміналістики як науки: період формування її емпіричної бази та накопичення первинних теоретичних узагальнень; період формування її як цілісної наукової теорії.

При цьому у другому періоді виділяються три етапи, які яскраво відображають розвиток наукових вчень про теорію криміналістичної ідентифікації. Перший етап – з 1940 р. по 1950 р. – характеризується формуванням понятійного апарату криміналістичної ідентифікації, її теоретичних засад, положень, принципів. Другий етап – з початку 50-х до початку 70-х рр.– характеризується інтенсивним розвитком наукових засад та методів трасологічної ідентифікації, в результаті чого всі поняття криміналістичної ідентифікації стали тлумачитися досить «вузько». Сучасний етап розвитку теорії криміналістичної ідентифікації, з початку 70-х рр. та до теперішнього часу, характеризується осмисленням місця та функцій криміналістичної ідентифікації в системі судочинства, уточненням її структури як наукової категорії та прикладної діяльності. Перспективним з точки зору розвитку науково-технічного прогресу вбачається подальше запровадження в процес криміналістичної ідентифікації наукових технологій, що надаватимуть змогу проводити відповідні ідентифікаційні дії за менший час, у будь-якому

місці, мінімізуючи «людський фактор» задля недопущення неточностей у результатах відповідних дій.

4. Методологією криміналістичної ідентифікації виступають загальні положення матеріалістичної діалектики, розуміння яких допомагає пізнати об'єкти, принципи, види та форми криміналістичної ідентифікації, тобто розробити її систему як самостійного криміналістичного вчення:

– існування загального взаємозв'язку явищ у природі та суспільстві (якщо є наслідок, то обов'язково була причина, немає наслідку без причини, злочинів без слідів);

– індивідуальність об'єктів матеріального світу (немає двох однакових речей), будь-який об'єкт, подія, явище індивідуальні й можуть бути ототоженні;

– постійний рух матерії, тому об'єкт залишається собою тільки певний час, що залежить від швидкості змін та їх форми .

5. Криміналістична ідентифікація є самостійним структурним елементом процесу доказування, а тому її завдання збігається із завданням кримінального судочинства в цілому. Криміналістична ідентифікація є особливим різновидом ідентифікації загальнонаукової, спрямованої на досягнення специфічної (процесуальної) мети – отримання доказу про тотожність шляхом розв'язання цілого ряду окремих завдань[13].

6. Процес криміналістичної ідентифікації являє собою діяльність, спрямовану на отримання доказу про тотожність, та включає в себе діяльність суб'єкта розслідування й інших учасників процесу із забезпечення як ідентифікаційного дослідження, так і отримання доказу.

7. Криміналістична ідентифікація є не тільки засобом пізнання, а й одним із засобів доказування юридично значущих фактів, а тому виступає не лише засобом вирішення питання про тотожність, а й засобом процесуального вирішення питання про тотожність, що має на меті отримання судового доказу про неї. Метою процесуальної криміналістичної ідентифікації є отримання судового доказу про тотожність, а вирішення питання про тотожність є лише

одним із завдань криміналістичної ідентифікації як різновиду загальнонаукової ідентифікації.

8. Процесуальна мета криміналістичної ідентифікації досягається суб'єктом доказування, але при цьому він використовує результати безпосереднього ототожнення, що здійснюється експертом або особою, яка впізнає. Діяльність суб'єктів доказування в процесі криміналістичної ідентифікації, на відміну від експерта або особи, яка впізнає, спрямована на розв'язання не лише пізнавального завдання, а й процесуальних, технічних та організаційних завдань, що виникають у ході отримання судового доказу про тотожність [18].

9. За ступенем загальності завдання криміналістичної ідентифікації діляться на загальні – отримання судового доказу та окремі. Такі окремі завдання, як виявлення джерел інформації про розшукуваний об'єкт, визначення вихідної сукупності об'єктів, що перевіряються, порівняльне ідентифікаційне дослідження, встановлення розшукуваного об'єкта, виявлення сукупності ознак, необхідних для висновку про тотожність, що вирішуються під час криміналістичної ідентифікації, є етапами отримання доказу про тотожність в ідентифікаційному процесі.

10. За характером окремі завдання криміналістичної ідентифікації можуть бути розподілені на: пошукові; констатаційні; аналітичні, спрямовані на виявлення неочевидних фактичних даних, які можуть бути отримані в результаті подальшого дослідження об'єктів і даних, добутих у результаті розв'язання констатаційних завдань; оціночні, що розв'язуються при оцінці фактичних даних, проміжних та кінцевих висновків, і які дають змогу вирішити поставлені перед дослідником завдання.

11. За обов'язковістю розв'язання завдання криміналістичної ідентифікації діляться на: процесуальні, тобто завдання, передбачені законодавством, вирішення яких є обов'язковим і які визначають специфіку (характер, мету, засоби, форми тощо) усього здійснюваного дослідження; та

тактичні завдання, що допомагають обирати та використовувати найбільш раціональні та ефективні засоби пізнання.

12. У процесі криміналістичної ідентифікації беруть участь декілька суб'єктів, кожен із яких забезпечує розв'язання окремого завдання в межах своєї процесуальної компетенції. Але лише суб'єкт розслідування як особа, яка здійснює доказування, здатна забезпечити вирішення загального завдання криміналістичної ідентифікації – отримання судового доказу про тотожність, організаційно та процесуально пов'язавши діяльність всіх учасників криміналістичної ідентифікації як складноорганізованої системи завдань і дій.

13. Виділяють різні види криміналістичної ідентифікації: 1) за правовою природою: процесуальна, непроцесуальна; 2) за суб'єктом ідентифікації: оперативна, слідча, експертна; 3) за видом об'єктів, що ідентифікуються: ідентифікація речей (предметів), ідентифікація живих істот, ідентифікація явищ, ідентифікація процесів; 4) за характером відображень, що використовуються для ототожнення: ідентифікація за матеріально фіксованими відображеннями, ідентифікація за уявними образами, ідентифікація за описом; 5) за станом об'єкта, що ототожнюється: ідентифікація нерозчленованого цілого, ідентифікація цілого за його частинами; 6) за доказовим значенням: індивідуальна, групова; 7) за характером природи ознак, що використовуються в пізнавальному процесі: за особливостями зовнішньої будови, за особливостями внутрішньої будови, за функціонально-динамічними особливостями, за особливостями запаху; 8) за галуззю криміналістичної техніки, до якої належить об'єкт пізнання: трасологічна, дактилоскопічна, судово-балістична, почеркознавча, авторознавча, матеріалів документів тощо [13].

13. Вважаємо за доцільне доповнити види криміналістичної ідентифікації, запропонувавши додаткові критерії, які, на наш погляд, визначають особливий порядок та специфіку ідентифікаційного процесу, в тому числі й визначати процесуальний порядок її здійснення: 1) за станом особи як об'єкта пізнання: ідентифікація живої людини, ідентифікація живої ненародженої людини, ідентифікація неживої (померлої) людини; 2) за обсягом

дій з ідентифікації: локалізована (у конкретній місцевості із розумінням місцезнаходження об'єкта пізнання); нелокалізована (як-то зондування Землі); 3) за об'єктом пізнання: живої істоти, предмета, явища, процесу, місцевості; 4) за природою сукупності ідентифікаційних ознак: ідентифікація за матеріально-фіксованими (об'єктивними) ознаками, ідентифікація за суб'єктивними ознаками (за уявними образами).

РОЗДІЛ 2

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗА УЯВНИМ ОБРАЗОМ В СИСТЕМІ СУДОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

2.1. Місце ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації

Традиційне твердження про те, що сучасне розуміння криміналістичної ідентифікації вже не повною мірою відповідає науковим, а також практичним потребам є обґрунтованим низкою чинників та наукових позицій. Це стосується насамперед необхідності уточнення й визначення місця ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації.

Характеризуючи ідентифікацію за уявними образами в системі криміналістичних ідентифікаційних дій, постає необхідність висвітлити її поняття і сутність як правового явища, що існує в системі національного права.

Ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами є науковим поняттям, що являє собою форму людського мислення. Поняття дає підстави для розуміння й пізнання сутності того чи іншого явища або процесу. Саме за допомогою поняття у формі абстрактного мислення узагальнюються істотні ознаки об'єкта дослідження.

У науково-довідковій літературі слово «поняття» інтерпретується як думка, що відображає в узагальненій і абстрагованій формі предмети, явища і зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних і спеціальних ознак – властивостей предметів та явищ [141, с. 108]. Тобто наукове поняття слід розуміти як певну форму мислення (думку, позицію, рекомендацію), в якій відбиваються загальні істотні властивості того чи іншого явища об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак, а сутність, як доречно зазначає І. І. Котюк, – це зміст явища, зовнішній прояв

якого є лише певним аспектом його сутності, пізнання якої здійснюється шляхом аналізу та синтезу, спрямованим в глибину явища, від явища до сутності, від сутності першого порядку до сутності наступного порядку, і так до безкінечності [97, с. 51]. У філософському розумінні сутність є категорією діалектики, що відображає ті закономірності, які відбуваються у явищі та являють собою сукупність його внутрішніх зв'язків [212, с. 288].

Отже, такі явища, як «поняття» і «сутність», є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними між собою термінами при дослідженні поняття, ознак та особливостей ідентифікації за уявними образами. Слід зазначити, що поняття є явищем об'єктивної дійсності, яке сприймається на підставі його ознак, а сутність останнього можливо розкрити завдяки глибинним науковим дослідженням. Насамперед це стосується осмислення явища, яке досліджується. Адже ідентифікацію за уявними образами найповніше можливо охарактеризувати саме через поняття, ознаки та форми криміналістичної ідентифікації, зокрема під час проведення впізнання.

Ефективна діяльність органів досудового розслідування залежить не лише від належного виконання ними поставлених завдань, у межах їх компетенції, а й від якісного застосування як норм кримінального судочинства, так і положень криміналістики. Це стосується, зокрема, й такого специфічного методу, як криміналістична ідентифікація, сутність якої полягає у можливості виконання вузьких ідентифікаційних завдань щодо встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму.

Ототожнення об'єкта за його відображенням відбувається в тих випадках, коли поряд із переважаючими збігами відзначаються й несуттєві з'ясовані відмінності. Разом із тим чітко визначені відмінності, що показують несхожість в головному, є підставою для диференціації (принцип протилежного явища ідентифікації). Якщо ж неможливо з'ясувати природу відмінностей, а згодом віднести їх до істотних або несуттєвих, то необхідно зробити висновок про неможливість ототожнення.

Кримінальне процесуальне доказування визначається як здійснювана в процесуальних формах діяльність відповідних органів та осіб і полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Нами було досліджено, що криміналістична ідентифікація виступає як один із важливих інструментів процесу доказування, на основі якого можливо з'ясувати сутність ідентифікації як способу ототожнення матеріальних об'єктів за їх відображенням.

У криміналістиці глибоко досліджено та теоретично пояснено положення щодо сутності ідентифікації. Розроблена окрема теорія криміналістичної ідентифікації, що має найважливіше практичне значення в кримінальному судочинстві. Тому при встановленні місця ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації доречно взяти за основу сутнісне розуміння криміналістичної ідентифікації та класифікацію ідентифікаційних дій.

Сутність криміналістичної ідентифікації як загальнонаукової категорії полягає у ототожненні об'єкта (особи, речі) за допомогою виділення його з подібних об'єктів для вирішення завдань кримінального провадження. Криміналістична ідентифікація є не лише специфічним методом, метою пізнання, а й пізнавальним процесом, що реалізується за допомогою інструментальних досліджень, слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів.

У сучасній криміналістичній науці під криміналістичною ідентифікацією розуміють метод встановлення відносної або абсолютної істини в кримінальному судочинстві. Він, в свою чергу, означає встановлення збігу ознак об'єкта або людини за сукупністю певних загальних та окремих ознак [35, с. 383]. Метою кримінального провадження є встановлення істинності (неправдивості) лише тих обставин кримінального провадження, що мають юридичне значення, а не встановлення істини в кримінальному судочинстві в цілому.

Разом із тим мета криміналістичної ідентифікації за уявними образами є дещо іншою, адже за своєю сутністю полягає у пошуку істини в процесі кримінального провадження безпосередньо під час впізнання, оскільки спрямована на індивідуальне ототожнення, тобто на встановлення повного збігу ознак конкретного об'єкта.

У теорії та практиці криміналістичної ідентифікації дослідженню її видів і форм було приділено значну увагу, зокрема такими вченими-криміналістами, як С. М. Потапов [157, с. 24], М. В. Терзієв [188, с. 46], М. Я. Сегай [172, с. 47], В. П. Колмаков [81, с. 67], П. Д. Біленчук [33, с.78], Р. С. Белкін [25, с. 102], М. О. Селіванов [176, с. 63], М. В. Салтевський [170, с. 33], І. І. Котюк [93, с. 92], М. І. Скригонюк [179, с. 36] та ін. Однак, незважаючи на ґрунтовне дослідження цієї проблеми, немає єдиної сформованої концепції класифікації ідентифікаційних дій. І це з тих причин, що в міру вдосконалення практичних можливостей ідентифікаційних досліджень у теорії криміналістичної ідентифікації мають місце нові підстави для їх класифікації.

Так, А. І. Вінберг, беручи за основу обсяг поняття та якості ознак, що використовуються в ідентифікаційному процесі, виокремлював родову, видову та індивідуальну ідентифікацію [45, с. 40]. Зважаючи на те, що форми ідентифікації насамперед залежать від виду відображень, що використовуються для встановлення якостей відображуваних об'єктів, В. Я. Колдін виокремив два види криміналістичної ідентифікації: за матеріально-фіксованими відображеннями об'єктів на інших об'єктах та за їх відображеннями в пам'яті людини [78, с. 8].

М. В. Терзієв зазначав, що є чотири основні форми ідентифікації та встановлення групової належності. До них він відносив: по-перше, визначення об'єкта шляхом огляду та дослідження його самого; по-друге, встановлення цілого за його частинами; по-третє, встановлення об'єкта шляхом огляду і вивчення залишених ним слідів та інших речових відображень на інших об'єктах; по-четверте, впізнання об'єкта, який раніше сприймався певною

особою за мисленевим образом (уявленням), що залишився в її пам'яті [188, с. 54].

З проведеного аналізу праць науковців можливо констатувати той факт, що криміналістична ідентифікація за уявними образами є одним із основних видів ідентифікації і тому займає вагоме місце серед інших видів криміналістичної ідентифікації.

Змістовною є позиція М. О. Селіванова щодо доцільності розмежування криміналістичної ідентифікації не лише залежно від характеру дій, яку відстоювали В. К. Лисиченко [122, с. 46], Р. С. Белкін [29, с. 122], М. І. Порубов [156, с. 45] та ін., а й від інших логічних підстав. На думку М. О. Селіванова, для повної характеристики видів ототожнення в кримінальному процесі потрібні кілька підстав класифікації. Наприклад, за типом ототожнюваних об'єктів (речей (предметів), живих істот (людей, тварин), явищ та процесів); за природою встановлюваної тотожності (ідентифікація індивідуальна або групова); за характером відображень, що використовуються як матеріали для ототожнення (за матеріально-фіксованими відображеннями, по пам'яті – впізнання); за характером процесуальних дій, у межах яких здійснюється ідентифікація (завдяки експертизі або слідчим (розшуковим) діям) [174, с. 144–145].

На основі викладеного, визначаючи місце ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації, можливо зробити висновок про те, що означені концепції класифікації ідентифікаційних дій стали основою для виокремлення у сучасній науці криміналістики двох основних форм відображення, а саме: матеріально-фіксованої та ідеальної (у окремих джерелах – психофізіологічної, мисленневої, уявної). Ідеальна форма відображення, у свою чергу, має суб'єктивний характер і полягає у фіксуванні уявного образу об'єкта в пам'яті конкретної особи.

У криміналістичній літературі традиційно питання класифікації ідентифікаційних дій охоплювалося поняттям «види і форми криміналістичної ідентифікації». При цьому поняття «види» і «форми» тлумачаться як синоніми,

що є неправильним і з методологічного погляду. Це пояснюється тим, що характеризуючи форми та види криміналістичної ідентифікації насамперед слід виходити з того, що при класифікації будь-яких об'єктів (у тому числі й ідентифікаційних дій) йдеться про їх упорядкування шляхом поділу на групи за певними ознаками.

Що ж стосується поняття «форма», то воно походить від латинського *forma* і традиційно тлумачиться як зовнішній вигляд певного об'єкта. Однак, для прикладу, Гегель розрізняв як зовнішню, так і внутрішню форми, що з позицій сучасного розуміння цих проблем не зовсім правильно, оскільки поняття «внутрішня форма» точніше охоплюється поняттям «структура» об'єкта. Саме тому при класифікації криміналістичних дій, що є основою для визначення місця ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації, форма є однією з підстав їх виділення в окрему групу (вид) [95, с. 132].

Слід враховувати й те, що криміналістична ідентифікація, яка розвивається з практичних потреб використання методів природничих і технічних наук при розслідуванні злочинів, є одним із різновидів загальнонаукової ідентифікації та із гносеологічних позицій являє собою окремий випадок розпізнавання образів [93, с. 101].

Саме тому, визначаючи значення ідентифікації за уявними образами, слід враховувати, з одного боку, загальнонаукові основи, а з другого – специфічні (власне криміналістичні) особливості видів та форм криміналістичної ідентифікації. Це пояснюється тим, що ідентифікаційні дослідження насамперед виступають засобом пізнання, а в судочинстві виконують і функцію засобу доказування, що є підставою для виділення їх процесуальної та непроцесуальної форм.

Досліджуючи особливості ідентифікації за уявними образами через таку її процесуальну форму як пред'явлення для впізнання, слід звернути увагу й на те, що передбачена чинним кримінальним процесуальним законодавством форма пред'явлення для впізнання не задовольняє потреб розв'язання завдань, які

виникають у процесі кримінального провадження. Адже відповідно до законодавства її використання можливе лише у випадках, коли є змога пред'явити об'єкт, що підлягає ототожненню (впізнанню) серед не менше як трьох однорідних та таких, що значно не відрізняються за зовнішніми властивостями, що є не завжди можливим або доцільним. Так, наприклад, це є недоцільним та неможливим у разі пред'явлення унікального предмета (речі). У свою чергу, ця обмеженість способів застосування пред'явлення для впізнання зумовлює необхідність існування поряд із ним інших його різновидів, до яких належать пред'явлення для впізнання трупа, речей або слідчий експеримент з метою перевірки фактичної можливості впізнання певного об'єкта в конкретній ситуації, а також впізнання як елемент інших слідчих (розшукових) дій. Разом із тим в умовах кримінального провадження трапляються інші, не врегульовані законом пізнавальні процеси, наприклад, випадкові та оперативно-розшукові впізнання.

Досліджуючи особливості ідентифікації за уявними образами під час проведення впізнання як форми криміналістичної ідентифікації, слід звернути увагу на окремі положення чинного кримінального процесуального законодавства. Так, відповідно до ст.ст. 228–230 Кримінального процесуального кодексу України [114] (далі – КПК України) виокремлюються три різновиди впізнання. До них належать: пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України), пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України), пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України).

Аналіз норм ст. 228 КПК України дає підстави для висновку про те, що сам процес ідентифікації за уявними образами може відбуватися за чотирма напрямками. Так, по-перше, ідентифікація за уявними образами під час пред'явлення для впізнання може відбуватися за ознаками зовнішнього вигляду та іншими прикметами особи (ч. 1 ст. 228 КПК України). По-друге, впізнання особи може бути проведено шляхом безпосереднього її спостереження (ч.ч. 1–5 ст. 228 КПК України). По-третє, ідентифікація особи за уявними образами під час проведення впізнання є можливою за допомогою фотознімків, матеріалів

відеозапису (ч. 6 ст. 228 КПК України). По-четверте, ідентифікація особи за уявними образами може мати місце під час впізнання її за голосом і ходою (ч. 9 ст. 228 КПК України).

Варто зазначити, що пред'явлення для впізнання як слідча дія було передбачене ще ст. ст. 174, 175 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. Разом із тим перелік ознак зовнішності особи, за якими може бути проведена ідентифікація за уявними образами під час впізнання, був значно обмежений, порівняно із новелами чинного КПК України 2012 року. На основі викладеного можливо дійти висновку про те, що в чинному КПК України вперше закріплено положення про можливість ідентифікації особи за уявними образами під час проведення впізнання за її голосом і ходою.

Таким чином, у науці криміналістики та на рівні кримінального процесуального законодавства України до об'єктів, що ідентифікуються за уявними образами під час пред'явлення для впізнання слід віднести: 1) осіб (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.); 2) речі, під якими необхідно розуміти різні матеріальні предмети (одяг, засоби, знаряддя злочину, ділянки місцевості, приміщення та ін.); 3) труп. До об'єктів, що ідентифікують, слід віднести різні частини тіла людини, зброю, фотознімки, документи та ін. Іншими словами, це все те, що залишає на собі відображення (слід) об'єкта, який ідентифікують. У контексті ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання об'єктами, що підлягають ідентифікації, будуть: зовнішній вигляд особи та інші прикмети, фотознімки, матеріали відеозапису, голос, хода.

У теорії криміналістики під ідентифікацією особи за уявними образами розглядається її ідентифікація за ознаками зовнішності. Вчення про криміналістичну габітологію являє собою сукупність теоретичних положень про ознаки зовнішнього вигляду особи, методи їх виявлення, вивчення та використання з метою розв'язання завдань кримінального судочинства. Ознаки зовнішності людини можливо розподілити на дві групи: власні ознаки та супутні. Насамперед власними ознаками іменують ті ознаки, які належать людині від

народження або ж природно набуваються в процесі життя. Це стосується будови тіла особи, органічних властивостей її зовнішнього вигляду, що є невід'ємними від неї. Так, наприклад, будова скелету особи, який росте і видозмінюється протягом усього її життя, однак цей процес характерний внутрішнім процесам життєдіяльності людського організму.

За загальним правилом власні ознаки зовнішності особи можливо розподілити на три види: загальнофізичні, анатомічні й функціональні. До загальнофізичних належать ознаки статі, віку, зміни густоти і кольору волосся, ознаки, що стосуються будови тіла людини. До функціональних слід віднести такі ознаки зовнішності особи, яких вона набуває вже після народження і/або характеризують її поведінку чи спосіб дії. До функціональних ознак слід віднести ходу, звичну позу людини, жестикуляцію, артикуляцію, міміку, звички особи тощо. Під супутніми слід розуміти ознаки, що є невід'ємними від зовнішності особи, але доповнюють її поведінку, дають уявлення про особливості її способу життя, зокрема, носіння певного стилю одягу, окулярів, взуття, годинника, інших побутових носильних речей [41, с. 196–203] .

Процес пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228–230 КПК України) віднесено до слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ст. 223 КПК України метою слідчих (розшукових) дій є отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. А отже, до ознак, за допомогою яких можливо ідентифікувати об'єкт (що мають кримінально-процесуальне значення доказу у справі), слід віднести зовнішній вигляд особи та інші прикмети (ч. 1 ст. 228 КПК України), голос і ходу особи (ч.9. ст. 228 КПК України).

З цих причин у теоріях криміналістичної ідентифікації та кримінального процесу сформована дискусійна проблема щодо наявності доказового значення проведення впізнання об'єкта за іншими ознаками, такими як: смак, запах, дотик (через органи тактильного відчуття). Сучасні вчені, які досліджують означену проблематику, вважають, що виявлення сутності пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії, під час якої учасникам кримінального провадження

пред'являються для впізнання раніше сприйняті ними через органи чуття (зір, слух, дотик, запах, смак) об'єкти матеріального світу або носії об'єктивних відображень названих об'єктів, причино пов'язані з подією злочину з метою встановлення тотожності, групової належності або відмінності. В основі пред'явлення для впізнання є процес порівняльного аналізу об'єкта, що відобразився в пам'яті людини, і об'єкта, який пред'явлений для впізнання [137, с. 5].

Ідентифікація особи за уявними образами під час проведення впізнання, відповідно до ч. 1. ст. 228 КПК України, може здійснюватися за ознаками зовнішнього вигляду та іншими прикметами. Тож поняття «інші прикмети зовнішнього вигляду людини» у теорії криміналістичної ідентифікації слід розуміти як можливість ідентифікації особи за ознаками запаху, дотику, смаку та ін. Однак, виходячи зі змісту положень ч. 1 ст. 228 КПК України, в ній йдеться про процедуру проведення впізнання за прикметами, які особа візуально спостерігала. З цих причин слід констатувати, що ідентифікація особи за ознаками запаху, смаку, дотику не передбачена чинним кримінальним процесуальним законодавством. Як наслідок, результати такої ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання не матимуть доказового значення.

Наведене судження дає підстави для висновку про те, що й інші ознаки зовнішності людини, такі як мова, жести, міміка, артикуляція, що також можливо розглядати як інші прикмети зовнішнього вигляду людини, законодавцем не виділені як її функціональні ознаки. Таким чином, ця прогалина кримінального процесуального законодавства штучно обмежує можливості ідентифікації особи за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, виділяючи лише такі функціональні ознаки, як хода і голос (ч. 9 ст. 228 КПК України) Дану позицію підтримали 91 % опитаних слідчих (Додаток В).

Разом із тим на ідентифікацію об'єкта за уявними образами під час пред'явлення для впізнання значний вплив можуть здійснювати фактори як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. До них слід віднести стан її органів

чуття, стан у момент сприйняття, властивості пам'яті [47, с. 73]. Окрім суб'єктивних факторів на якість сприйняття і реалізацію у майбутньому інформації про події і ознаки окремих властивостей здійснюють вплив об'єктивні умови сприйняття – відстань до об'єкта, рівень його освітленості, наявність перешкод, що ускладнюють сприйняття тощо, а також особиста заінтересованість особи, яка впізнає [10, с. 146].

Під час ідентифікації особи за уявними образами в процесі пред'явлення для впізнання особа, яка впізнає, зіставляє ознаки і властивості запропонованих об'єктів з мисленевим (уявним, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи внаслідок раніше сприйнятого об'єкта. Як наслідок, особа, яка впізнає, робить висновок про тотожність, схожість або відмінність. Тож особливістю ідентифікації за уявними образами під час проведення впізнання слід вважати психологічний зміст сприйняття. Так, розрізняють сукцесивне та симультативне впізнавання. У випадку сукцесивної ідентифікації об'єкта за уявними образами здійснюється послідовне порівняння ознак образу, що раніше сприймався суб'єктом, із пред'явленим об'єктом. Симультативна ідентифікація об'єкта за уявними образами під час впізнання здійснюється одномоментно завдяки ототожненню добре відомого об'єкта.

У криміналістичній літературі висловлено думку, що схильність до симультативної або сукцесивної ідентифікації за уявними образами залежить від індивідуальних психічних особливостей людини. На продуктивність ідентифікації впливають соціальний досвід впізнаючого, його волева активність, тип пам'яті, час, який минув із моменту сприйняття об'єкта до моменту пред'явлення його для впізнання, та інші умови [67, с. 68; 128, с. 214]. Однак у означеному контексті варто погодитися з позицією О.В. Бишевець, А. Ф. Волобуєва, С.М. Лозової про те, що характеристики цих двох типів сприйняття достатньо рідко зустрічаються в чистому вигляді. Зазвичай вони взаємодоповнюються, оскільки найбільш продуктивним є сприйняття, що спирається на позитивні характеристики обох типів. Таке сприйняття поєднує в собі елементи синтетичного і аналітичного мислення [47, с. 384].

На основі викладеного можливо зробити висновок про те, що до особливостей ідентифікації за уявними образами також необхідно віднести і психологічні властивості об'єкта, який впізнає. Це пов'язано з тим, що вибір виду психологічного ототожнення (узнавання за уявними образами) залежить не лише від типу пам'яті особи, яка впізнає, а й від особливостей попередньої взаємодії такої особи з об'єктом, що ідентифікується.

Підтвердження висловленого знаходимо у матеріалах слідчої (оперативної) практики, де зустрічалася ідентифікація особи за уявними образами під час пред'явлення для впізнання живої людини за функціональними, динамічними ознаками, такими як мова, хода, голос, міміка. Так, за матеріалами слідчої практики, у справі про крадіжку (ч. 1, ст. 185 КК України) у гуртожитку, в потерпілого А., де разом з ним у кімнаті проживало ще троє хлопців, було викрадено магнітофон. Сусід з іншої кімнати, Б. (свідок), чув у кімнаті потерпілого розмову обвинуваченого по мобільному телефону з сторонньою особою, але не бачив його обличчя. Слідчим було проведено слідчу (розшукову) дію пред'явлення для впізнання за голосом [3]. У цьому випадку свідок Б. звичайно не міг виділити окремі функціональні ознаки об'єкта, однак сприймав об'єкт впізнання цілісно, тобто мала місце симультативна ідентифікація об'єкта за уявними образами.

Наведене дає підстави для висновку про те, що під криміналістичною ідентифікацією за уявними (мисленевими, ідеальними) образами слід розуміти процес, в якому беруть участь різні суб'єкти (суб'єкти доказування та суб'єкти впізнання); який за формою вираження є процесуальною ідентифікаційною дією, що здійснюється у сфері процесуальної діяльності з метою отримання судового доказу про тотожність шляхом використання пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти.

Метою криміналістичної ідентифікації за уявними образами є індивідуальне ототожнення, тобто встановлення збігу ознак конкретного об'єкта та пошук істини безпосередньо під час впізнання.

Хоча в науці криміналістичну ідентифікацію характеризують за різноманітними ознаками, проте найінформативнішими з них при характеристиці ідентифікації за уявними образами виступають: 1) належність її до процесуальних ідентифікаційних дій; 2) особливий характер знань, які використовуються в процесі ототожнення; 3) мета та завдання, які зумовлюють її проведення, зокрема: а) з метою індивідуального ототожнення, тобто встановлення повного збігу ознак конкретного об'єкта; б) з метою пошуку істини безпосередньо під час впізнання.

У кримінально-процесуальній системі слідчих (розшукових) дій пред'явлення для впізнання за природно-правовими та соціально-правовими чинниками, а також за своєю сутністю є самостійною слідчою (розшуковою) дією, яка за змістом являє собою криміналістичну ідентифікацію за уявними образами. Хоча порядок проведення пред'явлення для впізнання регламентований чинним кримінально-процесуальним законодавством, все ж якісне її проведення можливе лише за умови дотримання науково розроблених правил та рекомендацій криміналістичного характеру щодо організації й проведення ідентифікації за уявними образами.

Особливість ідентифікації за уявними образами зумовлюється такими процесуально-криміналістичними властивостями (ознаками), завдяки яким і визначається її сутність та специфіка проведення, як: її мета; самостійність; використання засобів криміналістичної техніки; наявність обов'язкових суб'єктів (особи, уповноваженої на проведення пред'явлення для впізнання як форми ідентифікації за уявними образами; особи, яка виконує акт безпосереднього ототожнення завдяки використанню пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти); кількісний фактор суб'єктів та учасників ідентифікаційного процесу за уявними образами під час пред'явлення для впізнання; обов'язковий процесуальний порядок фіксації її ходу і результатів та факультативний (з тактичних міркувань можливість фіксації її ходу та результатів криміналістичними засобами).

Ідентифікація за уявними образами під час пред'явлення для впізнання має на меті встановити наявність чи відсутність зв'язку підозрюваного, обвинуваченого або іншого об'єкта (речей, трупа) з подією, що розслідується.

Оскільки такі ознаки зовнішності людини, як мова, жести, міміка, артикуляція, що також можливо розглядати як інші прикмети зовнішнього вигляду людини, законодавцем не виділені як її функціональні ознаки, то ця прогалина кримінального процесуального законодавства штучно обмежує можливості ідентифікації особи за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, виділяючи лише її функціональні ознаки, такі як хода і голос (ч. 9 ст. 228 КПК України).

2.2. Структура ідентифікаційного процесу при ідентифікації за уявним образом

Криміналістичну ідентифікацію розуміють як ототожнювання конкретних людей і предметів за їхніми характерними ознаками з метою одержання доказів [193, с. 690]. М.І. Скригонюк під криміналістичною ідентифікацією розуміє вчення, сутність якого полягає в процесі встановлення індивідуальної тотожності об'єктів, що мають значення для розкриття злочину, його досудового та судового розслідування [179, с. 16].

Особливістю ідентифікації за уявними образами є те, що на відміну від ідентифікації за матеріально-фіксованим відображенням вона може бути реалізована не будь-якою особою, зокрема, слідчим, суддею, експертом, а лише конкретною особою, яка безпосередньо спостерігала об'єкт. У свою чергу, ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами, що є видом криміналістичної ідентифікації, являє собою процес ототожнення за ознаками і властивостями об'єкта, який ідентифікують, що зберігся в пам'яті пізнаючого.

Ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами об'єкта найчастіше здійснюється під час пред'явлення для впізнання живих людей,

трупів, речей. Особа, яка впізнає, ототожнює об'єкт за уявним образом, який зберігся в її пам'яті. Це означає, що пред'явлений для впізнання об'єкт завжди є таким, що ідентифікується. Разом із тим, уявний образ того, що ідентифікується, є ідентифікаційний, тобто виступає сукупністю ознак, за якою відбувається ототожнення. Відмінність між зазначеними видами об'єктів полягає в тому, що ідентифікаційний може бути лише один об'єкт, а об'єктів, що ідентифікуються, може бути декілька.

Беручи за основу таку ознаку ідентифікації за уявними образами, як приналежність її до процесуальних ідентифікаційних дій, не погоджуємося з позицією окремих вчених, які під криміналістичною ідентифікацією розуміють лише сам процес безпосереднього ототожнення, тобто ідентифікаційний акт [134, с. 20; 173, с. 80]. На думку цих вчених означений акт може здійснюватися будь-якою особою та в будь-якій сфері практичної діяльності, однак його результатом може бути лише вирішення питання про тотожність. З цим твердженням важко погодитися при дослідженні поняття і особливостей ідентифікації за уявними образами, оскільки результат будь-якого безпосереднього ототожнення використовувати як доказ у сфері кримінального судочинства неможливо. Безпосереднє ототожнення, яке здійснюється поза процесом доказування, не дає змоги отримати ні доказу взагалі, ні доказу наявності чи відсутності тотожності.

Досягнення мети ідентифікації за уявними образами можливе лише в системі дій з доказування, суб'єктами якого є: по-перше, особи, уповноважені на проведення слідчих (розшукових) чи судових дій; по-друге, особи, які виконують акт безпосереднього ототожнення завдяки використанню пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти.

Тож ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами є не просто засобом пізнання, яким є будь-який загальнонауковий ідентифікаційний акт, а засобом доказування, тобто являє собою ідентифікаційний процес, що здійснюється у регламентованій законом формі слідчих (розшукових) чи судових

дій і спрямований на отримання процесуально вагомих результатів (доказів) і має певну структуру.

До ознак криміналістичної ідентифікації за уявними образами слід віднести і особливий характер знань, які використовуються у процесі ототожнення. Ідентифікація за уявними образами може бути криміналістичною лише в тому разі, коли здійснюватиметься у сфері кримінального судочинства. Саме тому діяльність особи, яка впізнає, при впізнанні сама по собі не є криміналістичною ідентифікацією. Ця діяльність стає формою криміналістичної ідентифікації за уявними образами лише у тому разі, якщо буде спрямована на отримання судового доказу, тобто має бути похідною від процесуальної діяльності суб'єктів доказування, наділених повноваженнями на її здійснення.

Оскільки процес отримання доказу за своєю сутністю є діяльністю, що здійснюється спеціальними суб'єктами у специфічній сфері, спрямованою на розв'язання її завдань, її результати мають процесуальний характер, а, відповідно, повинні мати й процесуальну форму. Методологічну роль у цій діяльності відіграє наука криміналістика в цілому і теорія криміналістичної ідентифікації. На основі зазначеного слід констатувати, що навіть якщо в цій діяльності й застосовуються загальнонаукові та некриміналістичні засоби, однак свого криміналістичного характеру вона від цього не втрачає.

Таким чином, характер спеціальних знань, що використовуються в процесі досліджень, на сутність криміналістичної ідентифікації за уявними образами не впливає. Тому що в будь-якому випадку означене буде діяльністю, спрямованою на отримання судового доказу про тотожність, незважаючи на те, що в ній можуть бути використані будь-які інші спеціальні знання.

На основі наведеного можливо сформулювати визначення криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами як процесу, в якому беруть участь різні суб'єкти (суб'єкти доказування та суб'єкти впізнання); за формою вираження – це процесуальна ідентифікаційна дія, що здійснюється у сфері процесуальної діяльності з метою отримання судового доказу про тотожність

шляхом використання пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти.

Оскільки процесуальна форма криміналістичної ідентифікації визначена кримінальним процесуальним законодавством, то пред'явлення для впізнання, наприклад, особи, можливо розглядати як спробу ідентифікувати її за ознаками зовнішності. Таким чином, пред'явлення для впізнання є процесуальною формою ідентифікації за уявними образами (87 % опитаних слідчих) (Додаток Б). Дослідження окремих процесуальних і криміналістичних аспектів пред'явлення для впізнання проводилося такими вченими, як В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко, В. М. Тертишник, В. Ю. Шепітько та ін.

Необхідною умовою будь-якого ефективного досягнення і задоволення потреб у людській життєдіяльності є адекватний комплекс взаємопов'язаних елементів. Такими взаємодоповнюючими та взаємозалежними елементами у нашому соціумі виступають теорія і практика.

В умовах сьогодення особливої актуальності набула проблематика розроблення чіткої, цілісної, несуперечливої системи специфічних принципів такої важливої процесуальної форми ідентифікації за уявним образом, як пред'явлення для впізнання. Актуальність і необхідність дослідження цієї проблематики обумовлена насамперед важкістю її проведення, важливістю за доказовим значенням результатів пред'явлення для впізнання.

До загальних принципів криміналістичної ідентифікації вчені відносять наступні: 1) чіткий розподіл об'єктів, що беруть участь у ідентифікаційному процесі; 2) розподіл об'єктів ідентифікації на змінні та відносно змінні; 3) застосування найбільш глибокого і детального, пов'язаного з синтезом, аналізу об'єкта ідентифікації; 4) дослідження кожної ознаки в процесі та встановленні залежності стану об'єкта від зміни умов його перебування [176, с. 29; 158, с. 36].

До основних принципів М. О. Селіванов відносив принципи ідентифікації, що здійснюється у формі впізнання [175, с. 72–73]. По-перше, це здійснення

контролю за належністю уявного образу. Так, наприклад, означене можливо встановити за допомогою з'ясування в ході допиту ознак, за якими буде здійснюватися впізнання об'єкта. По-друге, це створення умов, що нейтралізують дію фактору суб'єктивного переконання. Саме з цих причин, об'єкт, що упізнається, пред'являється не ізольовано, а серед інших об'єктів.

Аналіз досліджень С. М. Потапова та М. О. Селіванова щодо принципів криміналістичної ідентифікації дає підстави для висновку про те, що до загальних принципів криміналістичної ідентифікації необхідно віднести наступні: 1) висновок про тотожність повинен бути заснований на достатньому за обсягом комплексі ідентифікаційних ознак, що є взаємоузгодженими між собою; 2) ідентифікація у формі впізнання повинна відбуватися в умовах, що виключають фактор суб'єктивного переконання.

У процесі криміналістичної ідентифікації повинні застосовуватися і принципи кримінального судочинства, на основі яких здійснюється планування, підготовка та безпосереднє проведення ідентифікаційного дослідження та інтерпретація отриманого результату.

Таким чином, принципи криміналістичної ідентифікації за уявними образами за своєю сутністю є різноманітними науковими положеннями, основоположними ідеями (концептуальними основами), що є підґрунтям для формування висновку про сутність, зміст криміналістичної ідентифікації та порядок її проведення.

Говорячи про структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом, взявши за основу конструкцію криміналістичної ідентифікації, доречним вбачається розподіл принципів криміналістичної ідентифікації на три групи. Першу групу становлять загальні принципи криміналістичної ідентифікації. До другої групи слід віднести принципи, що відображають особливості криміналістичної ідентифікації за матеріально-фіксованими і уявними образами. У третю групу необхідно виокремити принципи, що характерні для ідентифікації в окремих галузях криміналістичної техніки.

Вдалою вбачається позиція В. А. Образцова щодо поділу криміналістичних принципів пошуково-пізнавальної діяльності суб'єктів кримінального процесу на методологічні й технологічні. До числа загальних принципів віднесено діяльнісний підхід до всієї системи пошуково-пізнавальної діяльності, принцип обґрунтованості змісту і меж пізнання, принцип опори процесу пізнання, принцип пізнання подій минулого [143, с. 32–34].

Щодо технологічних принципів, то вони за своєю сутністю являють собою систему положень, характерних для процесу практичного розв'язання ідентифікаційних задач, що розкривають особливості механізму організації та реалізації цього процесу.

Існує розподіл принципів криміналістичної ідентифікації за природою об'єктів, які ідентифікують: 1) принципи ідентифікації людини; 2) принципи ідентифікації трупів; 3) принципи ідентифікації предметів (речей); 4) принципи ідентифікації інших об'єктів [182, с. 67]. Означена класифікація є поверховою та потребує уточнення, з урахуванням з потреб слідчої практики. Остання, в свою чергу, вимагає чіткого визначення характеру та переліку спеціальних принципів, що є характерними або для ідентифікації за матеріально-фіксованими відображеннями або для ідентифікації за уявними образами.

До принципів, що є характерними для криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами, слід віднести наступні положення.

По-перше, зразки для порівняльного дослідження повинні відповідати низці вимог, таких як обов'язковість їх походження від об'єкта, що перевіряється, достатність відображення властивостей об'єкта, що перевіряється.

По-друге, процес дослідження, що проводиться з метою вирішення питання про тотожність, включає в себе три основні стадії: 1) роздільного дослідження об'єктів; 2) порівняльного дослідження об'єктів; 3) оцінки результатів порівняння та формулювання висновку про наявність або відсутність тотожності (попередні стадії є підготовчими до наступної).

По-третє, стадія роздільного дослідження об'єктів за своєю сутністю полягає у розв'язанні завдання щодо встановлення ідентифікаційних властивостей (ознак) об'єктів, що підлягатимуть ідентифікації.

По-четверте, завдання криміналістичної ідентифікації за уявними образами полягає у порівнянні шуканого об'єкта та мисленневого, уявного образу і з'ясуванні питання щодо спільних та відмінних властивостей (ознак).

По-п'яте, оцінка результатів порівняльного дослідження здійснюється поетапно. Спочатку підлягають оцінці встановлені на попередній стадії відмінності, з'ясовуються природа та механізм їх виникнення. Згодом, після встановлення відсутності несумісних властивостей об'єктів, що ототожнюються, суб'єкт ідентифікації переходить до оцінки наявних збігів з метою з'ясування їх індивідуальності або лише подібності між ідентифікованими об'єктами. При цьому оцінка повинна бути проведена щодо кожного збігу окремо і в сукупності шляхом дослідження природи властивостей, що тотожні.

Принципи криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, уявними) образами залежать від наукової розробки завдань оптимізації ідентифікаційних процесів і пізнавальної практиці слідчих та інших суб'єктів кримінального судочинства.

Розв'язання завдань криміналістичної ідентифікації за уявними образами здійснюється шляхом впізнання об'єкта, що підлягав сприйняттю, на основі встановлення тотожності ознак його образу з ознаками образу об'єкта, що раніше підлягав сприйняттю за обставин, які досліджуються у кримінальному судочинстві.

Звичайно, ця діяльність має за основу систему загальних та спеціальних принципів. Разом із тим, зважаючи на важливість проблематики щодо цілісності системи принципів ідентифікації за уявними образами, у науковій літературі це питання не було обговорено та досліджено. Лише окремі вчені у своїх працях опосередковано звертали увагу на проблематику принципів ідентифікації за уявними образами, лише при дослідженні її процесуальної форми, а саме – при проведенні пред'явлення для впізнання.

Водночас, зважаючи на проведені дослідження, що обґрунтовані результатами аналізу слідчої практики, спеціальної психологічної, кримінально-процесуальної та криміналістичної літератури, за своєю сутністю принципи криміналістичної ідентифікації за уявними образами значно відрізняються від принципів ідентифікації за матеріальними відображеннями.

Насамперед це обумовлено специфічністю підготовки і безпосереднього проведення ідентифікаційних досліджень цього виду. Також до особливості процесу ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами слід віднести і учасника ідентифікації, яким є не судові експерти, а можуть бути потерпілі, свідки, підозрювані, обвинувачені.

У науковій криміналістичній літературі немає єдиного усталеного підходу до класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами. Це пояснюється тим, що їх класифікація може бути здійснена за різними критеріями. Так, критеріями розподілу принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами можуть бути:

- 1) ступінь загальності, що дає підстави поділу принципів криміналістичної ідентифікації на загальні й спеціальні;
- 2) функціональне призначення – дає підстави для виокремлення методологічних та технологічних принципів криміналістичної ідентифікації;
- 3) сфера застосування є підставою для поділу принципів криміналістичної ідентифікації на ті, що застосовуються в оперативно-розшуковій діяльності і ті, що застосовуються у слідчій практиці;
- 4) видова належність ідентифікованих об'єктів дає підстави для виокремлення принципів ідентифікації людей, речей, трупів, зброї, транспортних засобів та ін.;
- 5) правова природа діяльності, в межах якої проводиться криміналістична ідентифікація за уявними образами – принципи процесуальної і принципи непроцесуальної ідентифікації за уявними образами.

Хоча зазначені критерії класифікації принципів ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами є достатньо обґрунтованими, однак ці

групи принципів, що виділяються на основі пропонованих науковцями критеріїв, потребують і подальшої класифікації. Зазначене твердження обґрунтоване тим, що загальних принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами є дуже велика кількість. До них віднесено різноманітні наукові положення, що є рівноцінно важливими для різних підвидів і форм ідентифікації за уявними образами.

Аналіз спеціальної наукової, криміналістичної літератури дає підстави виділити структуру ідентифікаційного процесу за уявними образами.

Передусім основу ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами становить психологічний механізм впізнання як форми сприйняття і розуміння об'єктів навколишнього світу. Так, зокрема, з позиції психологів впізнати об'єкт – це означає безпосереднє його сприйняття і зіставлення з раніше сформованим образом [37, с. 96; 124, с. 103].

Другим науковим положенням, яке необхідно віднести до загальних принципів ідентифікації за уявними образами, є тлумачення поняття впізнання у вченні про криміналістичну ідентифікацію за уявними образами, де під впізнанням розуміються метод, процес, а також сутність мети, способу її досягнення і отриманого результату.

Процес ототожнення об'єкта за уявним образом (впізнання, ідентифікація) за своєю сутністю являє собою більш високий рівень впізнання порівняно з узагальненим впізнанням, що дає підстави для визначення групи (класу, категорії, роду та ін.), до якої належить об'єкт сприйняття.

Важливим у визначенні структури ідентифікаційного процесу криміналістичної ідентифікації за уявними образами є розуміння криміналістичного впізнання, що базується на результатах порівняння ознак (властивостей) образу об'єкта, що ідентифікується, з ознаками (властивостями) образу упізнаючого – ідентифікаційного об'єкта.

Наступний принцип розкриває структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом та зводиться до того, що криміналістичне ідентифікаційне впізнання є можливим лише на основі виокремлення та сприйняття спочатку

основних (групових), а потім специфічних ознак об'єкта, що ідентифікується, інтегрування їх у цілісний образ та встановлення його тотожності з образом об'єкта, що ідентифікується.

Також до принципу ідентифікації за уявними образами належить цілісність процесу ідентифікації за уявним образом. Під цілісністю варто розуміти структуру, що складається з певних елементів, таких як: 1) стадія первісного сприйняття об'єкта; 2) стадія запам'ятовування та збереження в пам'яті образу об'єкта, що ідентифікується; 3) стадія згадування, тобто відновлення суб'єктом сприйняття у пам'яті об'єкта, який ідентифікується і передача цих відомостей суб'єкту розслідування, що в майбутньому є підставою для проведення ідентифікації об'єкта; 4) стадія згадування та мисленнєвого (уявного) порівняння (зіставлення, ототожнення) ознак чи властивостей образу, що ідентифікується з ознаками чи властивостями ідентифікаційного об'єкта; 5) стадія формування суб'єктом ідентифікації висновку про наявність або відсутність тотожності об'єкта, що ідентифікується.

Наступним загальним принципом криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами слід вважати проведення ідентифікації за уявними образами не лише за ознаками образу, що ідентифікується, тобто того образу, що був сформований раніше під час безпосереднього сприйняття об'єкта, а й за описами об'єкта, або іншими предметами (наприклад, за фотографією, відео тощо).

Результати ідентифікації за уявними образами можуть бути різними. В одному випадку вони можуть мати доказове значення, зокрема у випадку їх одержання під час процесуальної слідчої (розшукової) дії та їх фіксації належним чином, а в іншому – лише організаційно-тактичне, допоміжне значення.

Аналізуючи загальні положення криміналістичної ідентифікації за уявними образами та в процесі опитування слідчих, було встановлено, що в слідчій практиці досить часто практикується ідентифікація за уявним образом за допомогою візуального способу. Рідко в цьому процесі реалізується ідентифікація за уявним образом сприйнятого об'єкта, що ідентифікується, за

допомогою слуху тощо. Разом із тим органолептичний метод пізнання навколишнього світу лише цими двома способами не вичерпується. У свою чергу, зорове та слухове сприйняття доповнюється відчуттями запаху (нюху), дотику, смаку, що створює можливість для формування, закріплення й реалізації відповідних образів.

Зважаючи на те, що криміналістична ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами характеризується індивідуальністю суб'єкта впізнання, то у науці і слідчій практиці необхідно враховувати індивідуальність таких суб'єктів. Так, в окремих випадках, що особливо характерно для осіб з обмеженими можливостями візуального і слухового характеру, відчуття запаху (нюх), дотику, смаку, які не є основними для більшості людей і не залежать від зору та слуху, способи сприйняття є для особи основними, а то й єдиними засобами їх комунікативної практики.

Викладене дає підстави для висновку про доцільність диференційованого підходу до вивчення проблем уявного образу. Це пояснюється тим, що уявний (мисленевий, ідеальний) образ може включати в себе, в одних випадках, одного роду компоненти, зокрема, візуально сприйняті ознаки зовнішньої будови об'єкта. А в інших випадках бути свого роду інтегративною, синтетичною системою, складовими якої є різні природні ознаки (властивості), різноманітні механізми відображення, різні способи надходження інформації до мозку людини із зовнішнього світу.

Зазначене дає підстави для формулювання рекомендацій суб'єктам організації і проведення ідентифікаційного дослідження за уявними (мисленевими, ідеальними) образами.

Так, до специфічних принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами слід віднести обумовленість способу ідентифікації способом, що мав місце при сприйнятті об'єкта, що ідентифікується, раніше. Другим специфічним принципом криміналістичної ідентифікації за уявними образами слід вважати твердження про те, що попереднє виявлення та врахування під час підготовки до проведення ідентифікаційної дії характеру і змісту органолептичних складових,

що є індивідуальними та належать суб'єкту ідентифікації, інтегративного способу об'єкта, а також, при можливості, включення означеного в ідентифікаційний процес.

Відсутність у науковій криміналістичній літературі єдиного усталеного підходу до класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами пояснюється тим, що їх класифікація може бути здійснена за різними критеріями.

Зважаючи на те, що криміналістична ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами характеризується індивідуальністю суб'єкта впізнання, у науці і слідчій практиці необхідно враховувати індивідуальність таких суб'єктів.

При розробці принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами необхідно брати за основу диференційований підхід. Із цих причин виокремлюємо ще два принципи ідентифікації за уявними образами: 1) обумовленість способу ідентифікації способом, що мав місце при сприйнятті об'єкта, що ідентифікується, раніше; 2) доцільність попереднього виявлення та врахування під час підготовки до проведення ідентифікаційної дії характеру і змісту органолептичних складових, що є індивідуальними та належать суб'єкту ідентифікації, інтегративного способу об'єкта, а також, при можливості, включення означеного в ідентифікаційний процес.

Класифікацію принципів криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами слід здійснювати й за ознаками зв'язку їх із окремими слідчими (розшуковими) діями, а інших – із тактичними комплексами дій (тактичними операціями). Разом із тим кожна із зазначених груп принципів може бути розділена на підгрупи, залежно від того, до якого етапу окремої слідчої (розшукової) дії чи тактичної операції вони мають відношення.

Структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом становлять: 1) психологічний механізм впізнання; 2) криміналістичний механізм впізнання; 3) природа об'єкта сприйняття; 4) цілісність процесу криміналістичної

ідентифікації; 5) особистість суб'єкта впізнання; 6) характер формування мисленнєвого образу; 7) результати впізнання; 8) дії суб'єкта розслідування по процесуальному оформленню результатів.

2.3. Значення ідентифікації за уявним образом для процесу доказування

Кримінальне процесуальне доказування визначається як діяльність відповідних органів та осіб зі збирання, перевірки та оцінки фактичних даних, необхідних для встановлення істини в кримінальному провадженні та розв'язання завдань кримінального судочинства, що здійснюється в процесуальній формі.

Одним із важливих аспектів цієї діяльності є встановлення осіб та предметів, що мають відношення до події правопорушення. Сукупність завдань та методів, що використовуються для розв'язання завдань, являє собою певний алгоритм дій, який складається з:

- 1) виявлення слідів осіб чи предметів, що пов'язані з подією правопорушення;
- 2) виявлення осіб та предметів, які, за наявними фактичними даними, могли залишити знайдені сліди;
- 3) порівняльне дослідження інформації, що відобразилася в слідах, та наявних об'єктів з метою вирішення питання про тотожність;
- 4) встановлення єдиного матеріального об'єкта, пов'язаного з подією, що розслідується;
- 5) з'ясування характеру його зв'язку з подією правопорушення.

Методи, що використовуються для розв'язання перелічених завдань, реалізуються у формі різноманітних слідчих (розшукових) дій. Іноді зусиль самого суб'єкта розслідування недостатньо, а є необхідність залучення осіб-

носіїв спеціальних знань – спеціалістів, експертів та застосування науково-технічних засобів і методів.

Безпосереднє завдання ідентифікації – вирішення питання про тотожність – тісно пов'язана з іншими завданнями доказування, оскільки ототожнення є лише засобом встановлення об'єкта, що так чи інакше пов'язаний з подією правопорушення. Якщо ж у результаті ототожнення такий об'єкт не встановлюється, вважається, що завдання доказування не досягнуто.

На наш погляд, для правильного розуміння місця криміналістичної ідентифікації за уявними образами в процесі доказування необхідно враховувати:

- характер вихідних фактичних даних, що використовуються для вирішення питання про тотожність (умови, в яких відбувалося формування уявного образу);
- завдання ідентифікаційного дослідження (отримання доказу чи орієнтуючої інформації);
- засоби, за допомогою яких можна досягти розв'язання завдання.

На думку С.М. Потапова, багато питань ідентифікації, в тому числі за уявними образами, вирішує безпосередньо сам слідчий відповідно до вимог кримінального процесуального закону. Йдеться про обов'язок слідчого перевірити особистість особи перед допитом, відборі речей при проведенні обшуку на підставі даних, відомих слідчому раніше з матеріалів провадження, затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення тощо.

Визначити значення ідентифікації за уявними образами для процесу доказування вбачаємо можливим завдяки поділу системи криміналістичних ідентифікаційних досліджень на дві форми: непроцесуальні дослідження, які виконуються суб'єктами кримінального судочинства поза слідчими (судовими) діями; процесуальні дослідження, що здійснюються суб'єктами доказування в процесі проведення слідчих (розшукових) чи судових дій, та метою яких є отримання судового доказу про тотожність.

Так, однією з форм процесуальної криміналістичної ідентифікації є пред'явлення для впізнання, в основі якої – ідентифікація за уявними образами як вид криміналістичної ідентифікації. Хоча здатність людини впізнавати раніше сприйняті об'єкти була відома і використовувалася у сфері судочинства давно, однак пред'явлення для впізнання як слідча (розшукова) дія в законодавстві закріплена порівняно недавно. А оскільки дії з впізнання в судочинстві тривалий час законом не регламентувались, то і в літературі, і в перших теоретичних висновках та рекомендаціях науковців з цього приводу розкривалося не визначення поняття пред'явлення для впізнання, а передусім практичні рекомендації щодо застосування ідентифікації за уявними образами, розроблені на основі узагальнення слідчої та судової практики й спрямовані на забезпечення об'єктивності та достовірності його результатів.

Так, у 1930 р. В. І. Громов детально виклав основні правила і тактичні рекомендації щодо «акту пред'явлення особи», які згодом були взяті за основу законодавцем [60, с. 211–218]. Разом із тим, як зазначав М. С. Строгович, до законодавчого регулювання пред'явлення для впізнання були відсутні юридичні підстави для визнання його процесуальною дією [184, с. 142].

Низка вчених, зокрема С. О. Голунський [56, с. 13], М. О. Чельцов [200, с. 253], П. П. Цветков [197, с. 10], пропонували визнати пред'явлення для впізнання, де використовується ідентифікація за уявними образами, як особливу форму допиту з метою узаконення практики його проведення.

З таким висновком не погоджувалися такі криміналісти, як С. М. Потапов, М. В. Терзієв, А. І. Вінберг, В. П. Колмаков, В. Я. Колдін, М. Я. Сегай та інші. На їх думку, пред'явлення для впізнання необхідно розглядати як одну з форм криміналістичної ідентифікації. На обґрунтування такої позиції було наведено чіткі твердження щодо необхідності визнання пред'явлення для впізнання самостійною слідчою дією. Означена позиція вчених згодом знайшла своє підтвердження і у законодавчих актах.

На основі цього вперше було зроблено спроби офіційного визначення поняття пред'явлення для впізнання. Як наслідок, під цією слідчою

(розшуковою) дією розуміли пред'явлення свідку чи іншій особі певного об'єкта з метою його ідентифікації за уявними образами чи встановлення родової належності [184, с. 114; 50, с. 3].

Інші вчені розглядали пред'явлення для впізнання як особливу форму процесуального ототожнення, що полягає в пред'явленні особі, яка впізнає, не менше трьох подібних (однорідних) об'єктів з метою встановлення тотожності об'єкта, який має відношення до досліджуваної в судочинстві події [48, с. 125].

Аналізуючи наведені міркування, слід зазначити, що вченими не було визначено єдиного підходу до розуміння пред'явлення для впізнання, оскільки вони акцентували увагу на основних, однак не завжди одних і тих самих її особливостях. Разом із тим основою цієї процесуальної слідчої (розшукової) дії є такий вид криміналістичної ідентифікації, як ідентифікація за уявними (мисленевими, ідеальними) образами, коли образ об'єкта закріплюється (відображається) в пам'яті особи.

На наш погляд, у системі криміналістичних ідентифікаційних дій слід розрізняти процесуальні та непроцесуальні дії. В свою чергу, пред'явлення для впізнання належить до системи процесуальних ідентифікаційних дій, в основі якого є ідентифікація за уявними образами. Непроцесуальними ж формами криміналістичної ідентифікації за уявними образами є всі випадки непередбаченого та нерегламентованого процесуальним законом ототожнення, що здійснюється у сфері кримінального судочинства: узнавання в ході оперативно-розшукової діяльності, узнавання в ході слідчого огляду, ідентифікаційна діяльність слідчого тощо.

У цьому контексті варто погодитися в позицією М. М. Гапановича про те, що непроцесуальне впізнання як один із видів криміналістичної ідентифікації за уявними образами відрізняється від процесуального не необхідністю обов'язкового дотримання процесуальних правил, а об'єктивною неможливістю їх дотримання [48, с. 165].

Особливістю непроцесуальних ідентифікаційних дій є те, що вони, як і загальнонаукові ідентифікаційні дії, являють собою акт безпосереднього

ототожнення, метою якого є лише вирішення питання про тотожність, результат якого сам по собі юридичного значення не має. До непроцесуальних криміналістичних ідентифікаційних дій можливо віднести: оперативні ідентифікаційні дії, що здійснюються поза процесуальними діями, оперативно-розшукове впізнання та випадкове впізнання (узнавання). Під оперативно-розшуковим впізнанням можливо розуміти впізнання:

- 1) об'єктів за їх описом з пам'яті людини;
- 2) об'єктів за зображеннями, фотографією, синтетичним портретом;
- 3) впізнання з участю особи, яка впізнає, та ін.

Разом із тим між процесуальною та непроцесуальними формами ідентифікації перехідної межі немає, оскільки результати непроцесуальної ідентифікації, наприклад, впізнання злочинця за оперативними фотоальбомами, можуть бути підтверджені процесуальними ідентифікаційними діями та перетворитися на судовий доказ у майбутньому. Хоча криміналістична ідентифікація формувалася як засіб отримання судових доказів, однак розв'язання завдань кримінального судочинства об'єктивно виходить за межі процесуального доказування, що повинно бути враховано методикою криміналістичної ідентифікації. А оскільки у практиці судочинства, як правило, непроцесуальні ототожнення передують процесуальним, то це дає підстави для висновку про те, що значення непроцесуальних форм криміналістичної ідентифікації, в тому числі ідентифікації за уявними образами, зумовлене нерозривним зв'язком оперативно-розшукової діяльності з процесом доказування.

Непроцесуальні ж ідентифікаційні дії, які є актом безпосереднього ототожнення (ідентифікаційним актом), що здійснюється з метою вирішення питання про тотожність, хоча й використовуються як засіб пізнання у сфері кримінального судочинства, однак виконують лише допоміжну функцію, що забезпечує оперативні потреби. Необхідно врахувати той факт, що будь-який акт безпосереднього ототожнення являє собою лише пізнавальні дії і сам по собі криміналістичним не є. Тож зв'язок між процесуальною та непроцесуальною

формами криміналістичної ідентифікації наочно підтверджується в практиці слідчих (розшукових) та судових дій, початковим етапом яких є дії суб'єктів доказування з вивчення матеріалів кримінального провадження, серед яких здійснюють і ідентифікаційні дії за уявними образами, що дає підстави для виділення важливого місця ідентифікації за уявними образами не лише серед видів криміналістичної ідентифікації, а й серед ідентифікаційних досліджень в цілому.

Теорія криміналістичної ідентифікації є цілісним, системним утворенням, яке можливо розподілити на три частини: 1) загальну теорію криміналістичної ідентифікації; 2) вчення про криміналістичну ідентифікацію за матеріально-фіксованими відображеннями (слідами) і вчення про криміналістичну ідентифікацію за уявними (мисленевими, ідеальними) образами; 3) галузеві теорії криміналістичної ідентифікації (вчення про ідентифікацію в криміналістичній тактиці, техніці та методиці розслідування).

Метою безпосередньої ідентифікації є отримання точного, достовірного знання про те, що об'єкт, який перевірявся, є шуканим. Основною функцією теорії криміналістичної ідентифікації є створення міцного теоретичного і методологічного фундаменту, спрямованого на оптимізацію діяльності суб'єктів доказування під час організації розв'язання ідентифікаційних завдань, правильної інтерпретації та реалізації отриманих результатів.

Таким чином, розуміння криміналістичної ідентифікації як механізму доказування, а такого її різновиду, як ідентифікація за уявними образами, як інструментарію доказування, дасть змогу правильно використовувати розроблені ними методи для реалізації завдань кримінального судочинства.

Оскільки розвиток ідентифікації за уявними образами формується з практичних потреб використання методів природничих і технічних наук при розслідуванні кримінальних правопорушень, то її місце серед інших видів криміналістичної ідентифікації залежить від її загальнонаукових та специфічних (власне криміналістичних) особливостей.

Гносеологічним змістом і загальнонаукової, і криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами є вирішення питання про тотожність. І в цьому вони єдині, однак особливості пізнання у сфері кримінального судочинства, основні етапи якого реалізуються у формі доказування, визначають і особливості ідентифікації за уявними образами, що виступає і як засіб пізнання, і як засіб доказування.

Місце ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації в процесі доказування визначається різноманітністю її об'єктів, суб'єктів, що проводять ці дослідження, різноманітністю процесів, сутність яких полягає у встановленні тотожності, та відображає різні складові логіки пізнання, метою якого є ототожнення [15, с. 428].

Досліджуючи місце ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації в процесі доказування було встановлено, що серед ідентифікаційних досліджень необхідно виділяти ідентифікаційні дослідження, що здійснюються у сфері кримінального судочинства. Так, у сфері судочинства, крім засобів пізнання, слід розрізняти і засоби доказування. Останні, за своєю сутністю, є сукупністю дій процесуального характеру.

Тому в системі ідентифікаційних дій, які здійснюються у сфері кримінального судочинства, необхідно розрізняти процесуальні ідентифікаційні дії (в тому числі й ідентифікація за уявними образами під час проведення пред'явлення для впізнання), спрямовані на отримання судового доказу і чітко регламентовані кримінальним процесуальним законодавством, а також ідентифікаційні дії, які не спрямовані на досягнення цієї мети. Їх іменують непроцесуальними ідентифікаційними діями, що здійснюються паралельно з процесуальними і виконують допоміжну, забезпечувальну функцію [163, с. 290].

Наведене є підставою для висновку про те, що до ознак ідентифікації за уявними образами слід віднести також і належність її до процесуальних ідентифікаційних дій. Це пов'язано з тим, що у сфері кримінального судочинства

особливе місце займають процесуальні ідентифікаційні дії, які здійснюються у формі доказування, адже їх результати використовуються як докази в кримінальному провадженні.

Оскільки пізнання в сфері кримінального судочинства може мати і процесуальний, і непроцесуальний характер, то й криміналістичні ідентифікаційні дії за уявними (мисленевими, ідеальними) образами можуть бути процесуальними і непроцесуальними, що дає підстави для виокремлення процесуальних (пред'явлення для впізнання) і непроцесуальних (оперативно-розшукові впізнання) форм криміналістичної ідентифікації за уявними образами.

Висновки до розділу 2

Кримінальне процесуальне доказування визначається як здійснювана в процесуальних формах діяльність відповідних органів та осіб і полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Сутність криміналістичної ідентифікації як загальнонаукової категорії полягає у ототожненні об'єкта (особи, речі) за допомогою виділення його з подібних об'єктів для розв'язання завдань кримінального провадження. Криміналістична ідентифікація є не лише специфічним методом, метою пізнання, а й пізнавальним процесом, що реалізується за допомогою інструментальних досліджень, слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів.

Місце ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації зумовлено різноманітністю її об'єктів, суб'єктів, що проводять ці дослідження, різноманітністю процесів, сутність яких полягає у встановленні тотожності та відображає різні складові логіки пізнання, метою якого є ототожнення [15, с. 428].

До об'єктів, що можуть бути ідентифіковані за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, належать: 1) особи (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.); 2) речі, під якими необхідно розуміти різні матеріальні предмети (одяг, засоби, знаряддя злочину, ділянки місцевості, приміщення та ін.); 3) трупи.

Під криміналістичною ідентифікацією за уявними (мисленевими, ідеальними) образами слід розуміти процес, в якому беруть участь різні суб'єкти (суб'єкти доказування та суб'єкти впізнання); який за формою вираження є процесуальною ідентифікаційною дією, що здійснюється у сфері процесуальної діяльності з метою отримання судового доказу про тотожність шляхом використання пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти [16].

Криміналістична ідентифікація особи за уявними образами може відбуватися за чотирма напрямками: за ознаками зовнішнього вигляду та іншими прикметами особи (ч. 1 ст. 228 КПК України); впізнання особи шляхом безпосереднього її спостереження (ч.ч. 1–5 ст. 228 КПК України); ідентифікація особи за фотознімками, матеріалами відеозапису (ч. 6 ст. 228 КПК України); ідентифікація особи за голосом і ходою (ч. 9 ст. 228 КПК України). Особливістю ідентифікації за уявними образами є залежність процесу ідентифікації від психологічних властивостей об'єкта, який впізнає, тому вибір виду психологічного ототожнення (узнавання за уявними образами) залежить не лише від типу пам'яті особи, яка впізнає, а й від особливостей попередньої взаємодії такої особи з об'єктом, що ідентифікується.

До основних характеристик криміналістичної ідентифікації за уявними образами відносять: 1) належність її до процесуальних ідентифікаційних дій; 2) особливий характер знань, які використовуються в процесі ототожнення; 3) мету та завдання, які зумовлюють її проведення, зокрема: а) з метою індивідуального ототожнення, тобто встановлення повного збігу ознак конкретного об'єкта; б) з метою пошуку істини безпосередньо під час впізнання.

Сутність та специфіка проведення криміналістичної ідентифікації за уявними образами зумовлюється такими її процесуально-криміналістичними властивостями, як: її мета; самостійність; використання засобів криміналістичної техніки; наявність обов'язкових суб'єктів (особи, уповноваженої на проведення процесуальної дії; особи, яка виконує акт безпосереднього ототожнення завдяки використанню пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти); кількісний фактор суб'єктів та учасників ідентифікаційного процесу за уявними образами; обов'язковий процесуальний порядок фіксації її ходу і результатів та факультативний (з тактичних міркувань можливість фіксації її ходу та результатів криміналістичними засобами)[17].

Ідентифікація за уявними образами під час пред'явлення для впізнання має на меті встановити наявність чи відсутність зв'язку підозрюваного, обвинуваченого або іншого об'єкта (речей, трупа) з подією, що розслідується.

Вважаємо, що такі ознаки зовнішності людини, як мова, жести, міміка, артикуляція, можуть розглядатися як прикмети зовнішнього вигляду людини та мають бути враховані законодавцем як такі, на підставі ототожнення яких можна проводити пред'явлення для впізнання, що значно розширить можливості ідентифікації особи за уявними образами під час пред'явлення для впізнання.

Досягнення мети ідентифікації за уявними образами можливе лише в системі дій з доказування, суб'єктами якого є: особи, уповноважені на проведення слідчих (розшукових) чи судових дій; особи, які виконують акт безпосереднього ототожнення завдяки використанню пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти.

Тож ідентифікація за уявними (мисленими, ідеальними) образами – це не просто засіб пізнання, яким є будь-який загальнонауковий ідентифікаційний акт, а засобом доказування, тобто являє собою ідентифікаційний процес, що здійснюється у регламентованій законом формі слідчих (розшукових) чи судових дій і спрямований на отримання процесуально вагомих результатів (доказів) і має певну структуру. Сам процес отримання доказу за своєю сутністю є діяльністю, що здійснюється спеціальними суб'єктами у специфічній сфері, спрямованою на

розв'язання її завдань, тому її результати мають процесуальний характер та процесуальну форму.

Відсутність у науковій криміналістичній літературі єдиного усталеного підходу до класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами пояснюється тим, що їх класифікація може бути здійснена за різними критеріями. Зважаючи на те, що криміналістична ідентифікація за уявними образами характеризується індивідуальністю суб'єкта впізнання, то у науці і слідчій практиці необхідно враховувати індивідуальність таких суб'єктів.

Принципи криміналістичної ідентифікації за уявними образами умовно розподіляються на три групи: загальні принципи криміналістичної ідентифікації; принципи, що відображають особливості криміналістичної ідентифікації за матеріально-фіксованими і уявними образами; принципи, що характерні для ідентифікації в окремих галузях криміналістичної техніки. До специфічних принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами слід віднести: обумовленість способу ідентифікації, що мав місце при сприйнятті об'єкта, що ідентифікується, раніше; попереднє виявлення та врахування під час підготовки до проведення ідентифікаційної дії характеру і змісту органолептичних складових, що є індивідуальними та належать суб'єкту ідентифікації, інтегративного способу об'єкта, а також, при можливості, включення означеного в ідентифікаційний процес.

Класифікацію принципів криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами можна здійснювати й за ознаками зв'язку їх із окремими слідчими (розшуковими) діями. Разом із тим кожна із зазначених груп принципів може бути розділена на підгрупи залежно від того, до якого етапу впізнання як окремої слідчої (розшукової) дії вони мають відношення. Зокрема, можливо виокремити принципи етапу підготовки, принципи етапу проведення і принципи заключного етапу впізнання як окремої слідчої (розшукової) дії з метою підвищення ефективності її проведення.

Структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом становлять: 1) психологічний механізм впізнання; 2) криміналістичний механізм впізнання; 3) природа об'єкта сприйняття; 4) цілісність процесу криміналістичної ідентифікації; 5) особистість суб'єкта впізнання; 6) характер формування мисленнєвого образу; 7) результати впізнання; 8) дії суб'єкта розслідування по процесуальному оформленню результатів.

Пред'явлення для впізнання належить до системи процесуальних ідентифікаційних дій, в основі якого є ідентифікація за уявними образами. Непроцесуальними ж формами криміналістичної ідентифікації за уявними образами є всі випадки непередбаченого та нерегламентованого процесуальним законом ототожнення, що здійснюється у сфері кримінального судочинства: узнавання в ході оперативно-розшукової діяльності, узнавання в ході слідчого огляду, ідентифікаційна діяльність слідчого тощо [18; 20].

Непроцесуальне впізнання, як один із видів криміналістичної ідентифікації за уявними образами, відрізняється від процесуального не необхідністю обов'язкового дотримання процесуальних правил, а об'єктивною неможливістю їх дотримання. Між процесуальною та непроцесуальними формами ідентифікації перехідної межі немає, оскільки результати непроцесуальної ідентифікації можуть бути підтверджені процесуальними ідентифікаційними діями та перетворитися на судовий доказ у майбутньому. Значення непроцесуальних форм криміналістичної ідентифікації, в тому числі ідентифікації за уявними образами, зумовлене нерозривним зв'язком оперативно-розшукової діяльності з процесом доказування.

Оскільки впізнання в сфері кримінального судочинства може мати процесуальний і непроцесуальний характер, то й криміналістичні ідентифікаційні дії за уявними (мисленевими, ідеальними) образами можуть бути процесуальними і непроцесуальними, що дає підстави для виокремлення процесуальних (пред'явлення для впізнання) (77 % опитаних слідчих) і непроцесуальних (оперативно-розшукові впізнання) (23 % опитаних слідчих) форм криміналістичної ідентифікації за уявними образами (Додаток В).

Розуміння криміналістичної ідентифікації саме як механізму доказування, а такого її різновиду, як ідентифікація за уявними образами, – як інструментарію доказування – дасть змогу правильно використовувати розроблені ними методи для реалізації завдань кримінального судочинства.

РОЗДІЛ 3

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІДЕНТИФІКАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ПРИ ПРЕД'ЯВЛЕННІ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

3.1. Поняття, види та принципи пред'явлення для впізнання

Під пред'явленням для впізнання слід розуміти слідчу (розшукову) дію, за якої особі, яка впізнає, у встановленому законом порядку надається можливість встановити тотожність (схожість, відмінність) раніше сприйнятого нею при обставинах, що мають значення для кримінального провадження, шляхом порівняння ознак і властивостей пред'явленого для впізнання об'єкта з його уявним (мисленевим, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи, яка впізнає. Окрім того, від пред'явлення для впізнання як процесуальної дії слід відрізнити поняття «впізнання» як результат пред'явлення для впізнання, а також впізнання як непроцесуальне ототожнення, що проводиться в сфері кримінального судочинства.

Серед вчених процесуалістів та криміналістів немає єдиного підходу до встановлення мети пред'явлення для впізнання. Окремі з них вважають, що метою пред'явлення для впізнання є встановлення тотожності [197, с. 10; 184, с. 114; 50, с.3]. З такою позицією важко погодитися, оскільки досягнення цієї мети не вирішує питання отримання доказу про тотожність, а є лише ймовірним судженням, яке процесуального значення не має.

Інша група вчених вважає, що оскільки в основі цієї процесуальної дії є використання в судочинстві притаманної людині здатності психічного розпізнавання (узнавання), а його процесуальне врегулювання призначене забезпечити достовірність впізнання під час пред'явлення для впізнання та встановлення істини у кримінальному провадженні, то означене відрізняє пред'явлення для впізнання від інших форм криміналістичної ідентифікації і

виділяє його від інших форм процесуального ототожнення [48, с. 124–125; 174, с. 145].

З цією позицією також неможливо погодитися. На наш погляд, пред'явлення для впізнання за формою та способом здійснення відрізняється від інших форм процесуального ототожнення, однак за своєю сутністю воно є однією з форм криміналістичної ідентифікації, тобто ідентифікації за уявними образами, що заснована на дослідженні відповідності кореспондуючих ознак об'єктів порівняння. Наведене є підставою для висновку про те, що проведення впізнання має на меті забезпечити встановлення зв'язку підозрюваного, обвинуваченого або іншого об'єкта (речей, трупа) з подією, що розслідується.

Криміналістичне вчення про слідчі (розшукові) дії орієнтує вчених-криміналістів, які розробляють тактичні та психологічні аспекти окремих слідчих (розшукових) дій, на найбільш оптимальні рекомендації [162, с. 134]. Це продиктовано необхідністю задоволення потреб слідчої практики. Досягнення ж найефективнішого результату є можливим не лише за допомогою систематизації наукових доробок, а й за допомогою застосування низки підходів до досліджуваних об'єктів.

Пошуково-пізнавальна діяльність у кримінальному провадженні як своєрідна модель має дві сторони: процесуальну і криміналістичну. Доречною є позиція П. Д. Біленчука про те, що «...досягнення цілей в кримінальному судочинстві забезпечується лише при умові тісної взаємодії матеріально-правових, процесуальних і криміналістичних підходів за допомогою комплексного використання інформації, що в них міститься» [33, с. 302]. Звичайно, це твердження є різнозначним за своєю силою як для пошуково-пізнавальної діяльності досудового розслідування, так і для пізнання в межах кожної окремої слідчої (розшукової) дії, в тому числі й для пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами.

Розроблені вченими-процесуалістами та вченими-криміналістами основоположні ідеї й концептуальні положення становлять основу для проведення дослідження процесуальних та криміналістичних основ

пред'явлення для впізнання. Важливо, що дослідження цього питання науковцями дало вагомі результати у розвитку правової теорії щодо процесуального та криміналістичного забезпечення проведення пред'явлення для впізнання. Однак слід звернути увагу на окремі положення, що потребують вдосконалення, а також проблемні моменти визначення суб'єкта та об'єкта пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами.

Серед складових, що визначають зміст пред'явлення для впізнання, вчені виділяють дві групи: правові (процесуальні) та криміналістичні [183, с. 73]. З цією позицією слід погодитися, оскільки вона має як правотворче, правозастосовне, так і науково-дослідницьке значення. Разом із тим у кожному конкретному кримінальному провадженні є ситуації, які потребують вирішення лише за допомогою проведення пред'явлення для впізнання.

Важливе значення як першоджерела проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають не лише зібрані по кримінальному провадженню фактичні дані, а й відомості, відсутні у розпорядженні слідчого, прокурора, однак які необхідні для перевірки, встановлення достатності та збільшення обсягу доказів і встановлення невідомих на певний момент обставин, що мають значення для провадження.(підтвердженням цього слугує анкетування слідчих Національної поліції України, під час якого 85 % респондентів підтвердили важливість цієї слідчої (розшукової) дії). (Додаток В)

На основі аналізу матеріалів слідчої практики за різними категоріями слідчих ситуацій встановлено, що необхідність пред'явлення для впізнання виникає найчастіше у випадку виявлення трупа з ознаками насильницької смерті, при умові відсутності відомостей про особу потерпілого. У таких випадках пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з метою встановлення особи потерпілого. Що ж до пред'явлення особи для впізнання, то у спеціальній літературі є різні підходи з цього приводу. Так, на думку В.Т. Нора, необхідність у пред'явленні особи для впізнання може виникнути у випадку, коли особа, яка

впізнає, з нею не знайома, проте може впізнати, або, при необхідності, встановити особу, яка не має документів [115, с. 81].

Пред'явлення речей для впізнання має місце в тих випадках, коли у слідчого в розпорядженні є певні речі, однак не відомо, чи вони мають відношення до того чи іншого кримінального провадження, чи є просто схожими з тими речами, щодо яких наявні фактичні дані з провадження.

Хоча ст.ст. 228, 229 КПК України і врегульовано порядок проведення пред'явлення для впізнання, однак ці норми містять по-різному викладені обов'язкові вимоги щодо підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, якщо об'єктами впізнання виступають різні за природою об'єкти – особа або речі. Єдиною їх спільною ознакою є те, що у них не вказано на те, що «з'ясування», «запитування», «опитування» до початку проведення впізнання і особи, і речей має відбуватися під час окремої слідчої (розшукової) дії – допиту особи, яка впізнає.

На основі наведеного можливо дійти висновку про те, що першоджерелом для пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами є певна інформаційна невизначеність, що має місце щодо будь-якої обставини, яка підлягає з'ясуванню.

Насамперед під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами за допомогою проведення пред'явлення для впізнання необхідно розмежувати поняття суб'єкта пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії і суб'єкта, який впізнає. Можливо стверджувати, що вирішення означеної проблематики є очевидним і підтвердження цього можливо знайти у ч. 1 ст. 228 КПК України, де законодавець чітко визначив суб'єкта проведення пред'явлення для впізнання – слідчий, прокурор. Однак проблемні моменти цього положення можливо віднайти у неоднозначній інтерпретації вченими-криміналістами цього законодавчого припису.

Так, Т. В. Авер'янова, розглядаючи суб'єктів пред'явлення для впізнання, вказала, що ними є особи, які викликаються для пред'явлення їм будь-якого об'єкта (в тому числі й особи) з метою його впізнання [99, с. 655]. З цією

позицією слід не погодитися. На наш погляд, окремими вченими здійснюється підміна основних процесуальних та криміналістичних понять. Наприклад, під суб'єктом слідчої (розшукової) дії, такої як пред'явлення для впізнання, де законодавець чітко передбачає суб'єкта (слідчий, прокурор), вчені розглядають інших учасників процесу – суб'єктів впізнання, тобто осіб, які впізнають.

Наполягаємо, що неприпустимим є змішування поняття суб'єкта пред'явлення для впізнання з поняттям суб'єкта ідентифікації, що здійснюється під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Аналіз змісту кримінального процесуального правового припису, що закріплено у ст. 228 КПК України, дає змогу констатувати, що за законом слідчий, прокурор виступають як організатори і особи, які мають право здійснювати проведення та документування пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами. Однак суб'єктами ідентифікації (тобто впізнання за уявними образами) вони не є. Суб'єктами ідентифікації за уявними образами є інші учасники кримінального провадження, зокрема, свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені.

Означене твердження не завжди враховується вченими-криміналістами, і тому в деяких їх дослідженнях слідчого, прокурора розглядають як суб'єкта цього виду ідентифікації. Так, наприклад, у праці В. І. Шиканова вказано, що суб'єктом ідентифікації трупа невідомої особи є слідчий, що прийняв кримінальне провадження про вбивство. Вчений обґрунтовує свою позицію тим, що значення слідчого в дослідженні об'єктів на встановлення їх тотожності іноді безпідставно нівелюється через залучення в цей процес експертних ідентифікаційних досліджень [207, с. 70].

З цією позицією важко погодитися. Хоча, звичайно, слідчий має змогу впізнати труп особи, використовуючи при цьому його фотографії чи опис його ознак зовнішності, які надали його родичі. Однак означене діяння слідчого не має доказового значення як результат впізнання. Ця дія слідчого має значення як підготовка у кримінальному провадженні до проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій, зокрема, як пред'явлення трупа для впізнання особам, які

можуть його впізнати (ідентифікувати особу) або з метою забезпечення процесуальної ідентифікації особи вбитого шляхом призначення експертного дослідження. Саме цих осіб – особу, яка здійснює впізнання трупа і судового експерта, законодавець іменує суб'єктами процесуальної ідентифікації.

Важливе значення під час наукового дослідження проблематики пред'явлення для впізнання має науково обґрунтована класифікація суб'єктів впізнання, що створює основу для успішного і ефективного вирішення поставлених пізнавальних та реконструкційних задач. Значення цих класифікацій важко переоцінити, оскільки вони є необхідною умовою ефективного пізнання досліджуваного об'єкта. Криміналістична систематизація і класифікація тих чи інших об'єктів може мати максимальну результативність лише у випадку їх здійснення на рівні принципу від загального до конкретного (від роду до виду, від виду, до підвиду, від системи до частини і т.д.) [53, с. 58]. Це положення слід застосовувати при дослідженні проблематики удосконалення правових та тактичних основ ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, особливо при дослідженні класифікації суб'єктів впізнання.

Насамперед родовий рівень суб'єктів ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання передбачений кримінальним процесуальним законом. Ними можуть бути свідки, потерпілі, підозрювані, обвинувачені. Для групування цих категорій осіб можуть бути використані й інші критерії, наприклад: ознаки статевої або вікової належності (неповнолітні особи, дорослі, особи похилого віку та ін.); трудової зайнятості (працює, не працює); судимості (не судимий, раніше судимий); стан фізичного та психічного здоров'я та ін. Разом із тим для вдосконалення методико-криміналістичного забезпечення пред'явлення для впізнання можливо використовувати класифікацію, вибудовану на основі методики проведення пред'явлення для впізнання, зокрема, зв'язок осіб, які впізнають, з категоріями кримінального провадження, під час розслідування якого проводилося пред'явлення для впізнання.

Наступним проблемним моментом, що потребує удосконалення правових та тактичних основ ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, вбачаємо проблему об'єктів, що пред'являються для впізнання.

Об'єкт – це те, на що спрямована діяльність [194, с. 412]. Фактично, це частина об'єктивної реальності, на які направлена діяльність суб'єкта. Об'єктами пред'явлення для впізнання, відповідно до чинного законодавства, є особи, речі, труп, що пред'являються під час досудового розслідування кримінального провадження особі, яка впізнає, з метою ідентифікації об'єкта, який він сприймав раніше при тих чи інших обставинах [197, с. 10].

Проведене нами дослідження дає підстави констатувати той факт, що можливості слідчого під час пред'явлення для впізнання на практиці тлумачаться значно ширше, ніж це передбачено КПК України. Так, працівники правоохоронних органів вважають допустимим пред'явлення для впізнання низки об'єктів, що не передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Провівши аналіз наукової літератури, можемо стверджувати, що низка вчених у своїх рекомендаціях виходить за межі нормативно-правового переліку об'єктів, що можуть бути пред'явлені для впізнання: особи, речі, труп. Окремими вченими цей перелік значно розширюється, зокрема, у посібниках для слідчих або підручниках з криміналістики можна зустріти вказівки авторів на те, що об'єктами пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами можуть бути: 1) особи, трупи, частини трупів, предмети, документи, тварини, ділянки місцевості, приміщення, будови [164, с. 203]; 2) особи, предмети, тварини, трупи, частини трупів, приміщення, ділянки місцевості [1, с. 87]; 3) особи, тварини, птахи, трупи людей, а також тварин, речі [71, с. 289].

Під час анкетування слідчі різних регіонів України зазначили, що найбільш часто для впізнання пред'являються: особи (52 %), трупи (21 %) і предмети (27%) (Додаток В).

Аналізуючи практику пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, окремі вчені підтримують означену вище

неправомірність діянь слідчого, намагаючись надати їм наукове обґрунтування, всупереч приписам закону.

Так, Р. С. Белкін зазначав, що доцільним для застосування у слідчій практиці є також і пред'явлення для впізнання як документів у цілому, так і підписів, текстів на них, відбитків печаток тощо. На практиці нерідко бувають випадки пред'явлення для впізнання окремих ділянок місцевості, будівель, приміщень. Наприклад, у ході слідства обвинувачений зізнався у серії крадіжок та вирішив вказати на місця вчинення злочину. Однак чіткої адреси він не пам'ятав. Тому встановити місце злочину було можливим лише за допомогою пред'явлення для впізнання місця знаходження цих квартир [26, с. 386].

З такими науковими рекомендаціями важко погодитися, оскільки вони не мають належного правового підґрунтя. Означені твердження сприяють порушенню принципу законності та підміні понять. Зокрема, процесуальні об'єкти й правила пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії замінюються загальними правилами і об'єктами ідентифікації за уявними образами, що є ширшими поняттями, оскільки охоплюють і непроцесуальну, і процесуальну ідентифікацію за уявними образами, в тому числі й ту, що може бути застосована у інших слідчих (розшукових) діях, таких як слідчий експеримент.

На основі викладеного слід зробити висновок про те, що вирішення виявленої проблеми є можливим завдяки врахуванню принципу обумовленості та синергії криміналістичних і процесуальних підходів до розуміння міжгалузевих об'єктів пізнання. З цих причин під час проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами слідчий, прокурор повинні керуватися насамперед нормами процесуального права. Разом із тим слідчому та прокурору у практичній роботі варто активно використовувати наукові рекомендації, криміналістичні правила щодо його проведення.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість пред'явлення для впізнання лише трьох груп об'єктів: особи, речі, трупа (ст. ст.

228–230 КПК України). Інших ж видів об'єктів законодавець не передбачив. Із цих причин власне розширене тлумачення цих норм права є підставою для порушення вимог закону слідчим, прокурором, з урахування усіх негативних наслідків, що можуть настати у майбутньому. Це може бути визнання зібраних під час пред'явлення для впізнання доказів недопустимими. Разом із тим впізнання за уявними образами на процесуальній основі таких об'єктів, як тварини, окремі ділянки місцевості, будівлі, приміщення та інших вбачаємо можливим. Однак не в межах такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, а під час слідчого експерименту або в умовах непроцесуального впізнання й ідентифікації за уявними образами.

Вагому підставу для розширеного тлумачення вченими об'єктів, які підлягають пред'явленню для впізнання, що суперечить чинному кримінальному процесуальному законодавству, вбачаємо у вимогах слідчої практики. Ці вимоги полягають у необхідності пред'явлення для впізнання більш широкого кола об'єктів, що можливо ідентифікувати за уявними образами, ніж ті, які передбачені ст. ст. 228–230 КПК України. Разом з тим у кримінальному процесуальному законі не чітко вказані поняття об'єктів, що підлягають пред'явленню для впізнання. Так, наприклад, ст. 230 КПК України передбачає пред'явлення трупа для впізнання. При цьому законодавець не дає роз'яснення щодо того, які саме трупи можуть бути пред'явленні для впізнання: осіб, тварин, птахів чи інших біологічних організмів. Причому ст. 229 КПК України також не передбачено чіткого переліку речей, що можуть бути пред'явлені для впізнання. Оскільки поняття трупа належить до категорії загальних понять, тобто до невизначеної кількості елементів, то необхідно вдосконалити положення, додавши вказівку про можливість пред'явлення конкретних трупів до впізнання (особи, тварини чи інших біологічних об'єктів). Хоча можливо й стверджувати, що оскільки законодавець у ст. 230 КПК України під час проведення пред'явлення трупа для впізнання відсилає до ч.ч. 1, 8 ст. 228 КПК України, то допускається законодавцем лише пред'явлення трупа особи для впізнання.

Однак, якщо законодавець мав на увазі саме цю позицію, то, на наш погляд, доречною є необхідність прямої вказівки про це у законі.

У зв'язку з цим, враховуючи вимоги слідчої практики, як один із основних напрямів вдосконалення правових та тактичних основ ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, ч.1 ст. 230 КПК України слід доповнити наступним текстом: «Для впізнання пред'являтися можуть трупи осіб, тварин та інших біологічних об'єктів, що мають ідентифікаційні ознаки».

Особа, річ, труп – це безпосередні об'єкти ідентифікації під час пред'явлення для впізнання. Поряд із процесуальними приписами існує і криміналістична опосередкована ідентифікація об'єкта за уявними образами. Особливість ідентифікації об'єкта за уявними образами виявляється не за допомогою безпосереднього сприйняття ознак об'єкта, що пред'являється, а за допомогою безпосереднього сприйняття різних відображень об'єкта. При цьому означені відображення на момент ідентифікації або відсутні у розпорядженні слідства, або не можуть бути пред'явлені через тактичні особливості ходу проведення кримінального провадження. Такі замітники оригіналу об'єкта, що підлягає впізнанню (фотографії, відеоматеріали) слід виділити в окрему групу об'єктів ідентифікації за уявними образами, що може бути проведена як у процесуальній, так і в непроцесуальній формах. Під час пред'явлення для впізнання п.п. 6, 7 ст. 228 КПК України передбачена можливість пред'явлення лише особи для впізнання за фотознімками та відеоматеріалами. Пред'явлення речей або трупа за фотознімками чи відеоматеріалами не передбачено, однак у слідчій практиці є потреба у такому пред'явленні. Так, наприклад, у слідчій практиці доволі часто виникає необхідність пред'явлення трупа для впізнання за фотознімком, коли на момент пред'явлення трупа для впізнання сам труп не зберігся і особа потерпілого не була встановлена, однак є збережені фотознімки трупа з місця події у кримінальному провадженні. Враховуючи потреби слідчої практики, вбачаємо необхідність у вдосконаленні норми щодо пред'явлення трупа для впізнання шляхом доповнення її можливістю здійснення пред'явлення трупа для впізнання, у разі необхідності, за фотознімком. На підтвердження

висловленого знаходимо у спеціальній літературі й позицію інших авторів щодо доцільності проведення пред'явлення для впізнання речей за фотознімками чи матеріалами відеозапису. Зокрема, В. А. Колесник зазначає, що «слід визнати можливим проведення пред'явлення речей для впізнання за їх фотознімками чи матеріалами відеозапису, якщо таке впізнання проводиться з додержанням вимог, зазначених у ст. 229 КПК України» [79, с. 167].

Розроблення нормативно-правових і тактико-криміналістичних рекомендацій пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами бере свої витoki також із можливих форм пред'явлення для впізнання особи, яка впізнає, об'єктів, що ідентифікуються. Законодавець чітко встановлює вимогу про те, що пред'явлення для впізнання особи або речі, що пред'являється, повинно проводитися у кількості не менше трьох. Особи, речі, що пред'являються для впізнання, в момент їх ідентифікації знаходяться в статичному положенні (стоячи, сидячи та ін.). Разом із тим у слідчій практиці бувають випадки, коли об'єкти, що підлягають ідентифікації, сприймаються не лише в статичному положенні, а й в русі, як поодинокі, так і в складі певної групи, в процесі руху один за одним тощо. Психологічні дослідження проведення такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, проведені закордонними вченими, демонструють, що пред'явлення для впізнання одного об'єкта замість всього комплексу об'єктів, серед яких знаходиться об'єкт, що ідентифікуються, підвищує ризик недостовірності ідентифікації. Принагідно підкреслимо, що означена психологічна особливість ідентифікації за уявними образами врахована законодавцем у вигляді чіткої вказівки на те, що пред'явлення для впізнання як осіб, так і речей повинно проводитися не в кількості одного об'єкта, а разом з іншими: особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох, і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі; в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох – відповідно. Виняток становить положення про пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України).

Разом із тим чинним кримінальним процесуальним законодавством не враховано й іншого психологічного аспекту впізнання за уявними образами, відповідно до якого під час одночасного пред'явлення для впізнання декількох об'єктів, що підлягають впізнанню, ймовірність ідентифікаційної помилки є набагато вищою, ніж під час пред'явлення для впізнання цих об'єктів послідовно, тобто одного об'єкта за іншим [213, с. 415]. З цих причин вдосконалення правових (процесуальних) основ пред'явлення впізнання за уявними образами вбачаємо шляхом врахування цієї наукової рекомендації і доповнення ст. 228 КПК України вказівкою на можливість проведення, у певних випадках, впізнання декількох осіб не одразу всіх разом, а послідовно, один за одним.

Вагому підставу для розширеного тлумачення вченими об'єктів, які підлягають пред'явленню для впізнання, що суперечить чинному кримінальному процесуальному законодавству, вбачаємо у вимогах слідчої практики (85 % опитаних) (Додаток В). А також шляхом доповнення ч.1 ст. 230 КПК України наступним текстом: «Для впізнання пред'являтися можуть трупи осіб, тварин та інших біологічних об'єктів, що мають ідентифікаційні ознаки».

До важливих аспектів під час наукового дослідження проблематики удосконалення правових та тактичних основ ідентифікації за уявними образами в ході пред'явлення для впізнання слід віднести наступне: пред'явлення для впізнання має науково обґрунтовану класифікацію суб'єктів впізнання, що створює основу для успішного і ефективного розв'язання поставлених пізнавальних та реконструкційних задач.

Удосконалення правових та тактичних основ ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання є можливим завдяки врахуванню принципу обумовленості та синергії криміналістичних і процесуальних підходів до розуміння міжгалузевих об'єктів впізнання. Із цих причин під час проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами слідчий, прокурор повинні керуватися насамперед нормами процесуального права. Разом із тим слідчому та прокурору у практичній роботі

варто активно використовувати наукові рекомендації, криміналістичні правила щодо його проведення.

3.2. Тактичне забезпечення пред'явлення для впізнання

Дослідження процесуальних особливостей криміналістичної ідентифікації за уявними образами вбачаємо можливим шляхом дослідження процесуальних та тактичних аспектів такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230 КПК України) як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 228 КПК України перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи [116].

Цікавою видається позиція Б.Є. Лук'янчикова, Є.Д. Лук'янчикова та С. Ю. Петряєва щодо можливості внесення змін до ст. 228 КПК з метою чіткого визначення, що перед пред'явленням об'єктів для впізнання, особу, якій будуть пред'являти, необхідно допитати, про що складають протокол [125, с. 187].

Із зазначеного можливо зробити висновки, що така організація пред'явлення для впізнання є правом слідчого, а не його обов'язком. Хоча прийняття процесуального рішення про проведення пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії слідчий оформляє своїм рішенням самостійно, однак відповідної мотивованої постанови про це він не складає, принаймні, законодавець не зобов'язує його до цього.

Повноваження слідчого у контексті права, а не обов'язку проведення пред'явлення для впізнання, підтверджується також обсягом і змістом ст. 40 КПК України. Це означає, що клопотання про проведення пред'явлення для впізнання можуть заявляти підозрюваний, обвинувачений чи їхні захисники, однак остаточне рішення щодо його проведення слідчий приймає самостійно [17, с. 56]. Втім, при вирішенні питання про задоволення клопотання обвинуваченого щодо проведення пред'явлення для впізнання слідчий повинен враховувати міжнародно-правові стандарти, визначені ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [83], де визнано право на справедливий суд та основні права обвинуваченого при вчиненні кримінального правопорушення.

Прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами є виключним повноваженням слідчого, процесуальна самостійність якого визначена кримінально-процесуальним законодавством [17, с. 57]. Означене твердження ґрунтується на процесуальній самостійності слідчого, враховуючи й основні завдання кримінального судочинства (ст. 2 КПК України), принцип законності (ч. 2. ст. 9 КПК України), обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України) та обов'язок доказування (п. 1. ст. 92 КПК України).

Отже, слідчий реалізовує своє законне процесуальне право приймати рішення про проведення впізнання за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання, однак для цього йому обов'язково необхідно дотримуватися низки умов. Передусім особа, яка впізнає, під час проведення впізнання за уявними образами повинна мати певний процесуальний статус. Процесуальним законом визначено обмежене коло осіб: свідки, потерпілі [17, с. 56]. Особа, яка підлягає впізнанню за уявними образами, також має процесуальні особливості. Так, відповідно до ч. 2 ст. 228 КПК України особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох, і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у

відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. Разом із тим процесуальною особливістю впізнання за уявними образами слід виокремити можливість впізнання за фотознімками та відеозаписом, що передбачено чинним кримінальним процесуальним законодавством. Зокрема, впізнання за уявними образами може бути проведене за фотознімком особи, яка підлягає впізнанню, що пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими характеристиками, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню (п. 1, ч. 7. ст. 228 КПК України).

Наприклад, із матеріалів кримінального провадження № 1-кп/344/49/15 щодо вчинення злочину, передбаченого ч.2 ст. 186 КК України, тобто відкрите викрадення чужого майна, вчинене повторно, вбачаємо, що згідно з протоколом пред'явлення особи для впізнання за фотознімками потерпілому було повідомлено, що особа, яка в нього вирвала відкрито мобільний телефон, знаходиться на представлених фотознімках під номером два. При цьому потерпілий впізнав особу за наступними ознаками: за загальними рисами обличчя та будові тіла. Вказана потерпілим особа є обвинувачений [113].

Проведення пред'явлення для впізнання за матеріалами відеозапису є можливим лише при дотриманні низки процесуальних умов. Кримінальним процесуальним законодавством передбачено, що матеріали відеозапису із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які мають бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню (п. 2, ч.7, ст. 228 КПК України).

До переліку осіб, які можуть брати участь у такій слідчій (розшуковій) дії як пред'явлення для впізнання, як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, не може бути залучено особу, що впізнає, експертів як осіб, щодо яких

може бути проведено інші слідчі (розшукові) дії. І це цілком логічно, оскільки природа показань свідка, потерпілого, з одного боку, та експерта, з другого, є різною.

Так, перша група осіб надає відомості про факти, які відомі їй у зв'язку з подією злочину. Експерти повідомляють про проведені ними спеціальні дослідження і одержані результати за фактами кримінального провадження, що мають науково-дослідницький характер. Те ж стосується й такої процесуальної фігури, як спеціаліст, функції якого полягають у допомозі слідчому при виявленні слідів і речових доказів, оцінити які слідчий самостійно не може. У такому разі також використовуються спеціальні знання особою, яка володіє ними.

Хоча кримінальним процесуальним законодавством і передбачено можливість участі спеціаліста під час пред'явлення особи для впізнання шляхом залучення його для фіксування впізнання технічними засобами, як психологів, педагогів та інших спеціалістів, однак не у процесуальному статусі осіб, які впізнають. При цьому процесуальне становище зазначених осіб повинно бути чітко визначено відповідно до наявних у розпорядженні слідчого даних на підставі норм кримінально-процесуального законодавства [17, с. 55-56].

На думку С. М. Стахівського, практиці розслідування злочинів відомі випадки, коли слідчий, маючи оперативні дані про причетність особи до події злочину, з метою швидкого отримання інформації проводить пред'явлення для впізнання особи, повідомляючи їй про наявність іншого підозрюваного або обвинуваченого. Далі особа, залучена як стороння, переходить у становище підозрюваного або обвинуваченого [181, с. 63]. Частково можливо погодитись із позицією Д. М. Піскуна про те, що така практика зміни процесуального становища особи в процесі досудового розслідування не може розглядатися як допустима, оскільки в такому разі порушується право особи на захист [154, с. 18–19]. Загалом погоджуємося з думкою вченого. Але разом із тим такий тактичний прийом може бути виправданий з огляду на його ефективність, що пояснюється меншим психічним навантаженням на особу, її здатності надати більше

інформації, ніж коли вона буде позиціонувати себе підозрюваним або обвинуваченим у справі.

Приймаючи рішення про необхідність проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, слідчий повинен спрогнозувати поведінку осіб, що братимуть участь у слідчій (розшуковій) дії, і з урахуванням цього скласти план її проведення.

Застосуванню засобів слідчої тактики щодо проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами передують прийняття тактичного рішення. Однозначного підходу у питанні сутності тактичного рішення серед науковців немає. Зокрема, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов вважають, що тактичне рішення є діяльністю слідчого, що включає оцінку ситуації, створення уявної інформаційної моделі, виокремлення проблеми та побудову версій, планування діяльності щодо вирішення ситуації, практичну діяльність щодо реалізації тактичного рішення [103, с. 113]. А на думку М. І. Скригонюка, тактичне рішення являє собою визначення слідчим мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому чи на окрему її складову, на процес досудового розслідування кримінального провадження, його елементи, вибір принципів, положень, правил, способів досягнення мети, які відповідатимуть всебічному, повному, об'єктивному і законному дослідженню обставин кримінального провадження [179, с. 477].

Беззаперечно, такий підхід заслуговує на увагу, оскільки він повною мірою розкриває сутність тактичного рішення, прийняття якого передують можливості застосування слідчим засобів слідчої тактики під час планування або ж безпосереднього проведення ідентифікації за уявними образами. Так, плануючи проведення пред'явлення для впізнання, слідчий має обов'язково брати до уваги можливість ймовірного застосування засобів комп'ютерної техніки, спеціально обладнаної кімнати та супутніх технічних засобів. Звісно ж, що процес планування слідчим проведення впізнання за уявними образами потребує уяви, мислення, інтелектуальних та фізичних зусиль слідчого, а також певного часу.

Отож, планування є процесуально-криміналістичною діяльністю слідчого, що може бути забезпечене за умови комплексного поєднання в єдине ціле певної системи як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. А передусім йдеться про психічні функції слідчого як людини, які є основою реалізації запланованого. Щоправда, планування проведення впізнання за уявними образами як слідчої (розшукової) дії пред'явлення для впізнання має бути належним чином підготовлене, що передбачає вивчення: матеріалів кримінального провадження; особи, яка впізнає, особи, що підлягає впізнанню; а також отримання відповідей на спеціальні запитання, що передують пред'явленню для впізнання (97 % респондентів підтримали дану позицію) (Додаток В).

Водночас планування проведення впізнання за уявними образами є нероздільним від організаційної криміналістичної діяльності. Оскільки своєчасне і якісне планування його проведення – це початкова діяльність слідчого. А комплекс організаційних заходів, що спрямовані на створення сприятливих умов і обставин для виконання запланованого, є наступним етапом його діяльності. Третім моментом матеріалізації запланованого проведення впізнання за уявними образами вважаємо безпосереднє його проведення.

Слідчий повинен враховувати, що кількість учасників пред'явлення для впізнання законодавцем чітко встановлена. Це означає, що впізнання особи за уявними образами може здійснюватися в присутності осіб тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Пред'явлення для впізнання на основі фотознімків має бути разом з іншими фотознімками у кількості не менше трьох. Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох.

Багато корисної інформації слідчий може здобути за допомогою криміналістичного планування та прогнозування, у тому числі це стосується пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами. Криміналістичне планування та прогнозування дає змогу простежити

певні взаємини між особою, яка впізнає, та особою, яку впізнають, отримати додаткові психологічні характеристики, нову інформацію. Так, можливо буде простежити індивідуальну реакцію кожного із учасників під час впізнання за уявними образами. Інколи це сприятиме зменшенню психологічної напруги. При цьому варто враховувати, що кожен з учасників такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, може у такому процесі відігравати різні ролі: один – активного учасника, пасивного, або виконувати функції спостерігача. При цьому слідчий зможе залишатися своєрідним арбітром, що буде контролювати процес впізнання за уявними образами і детально аналізувати свідчення, поведінку, емоції кожного з учасників. Принаймні, такий експеримент не зменшить обсяг фактичних даних, а гіпотетично значно розширить їх.

Також необхідно враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 228 КПК України слідчий, прокурор попередньо повинні з'ясувати, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу.

Отже, проведенню пред'явлення для впізнання обов'язково повинно передувати попереднє з'ясування відомостей про об'єкт, що ідентифікується, у ідентифікуючого. При прийнятті рішення про проведення ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання слідчий повинен мати достатні підстави для того, щоб зробити висновок про доцільність проведення саме цієї слідчої (розшукової) дії. Крім того, для того, щоб слідчий мав змогу отримати якісну доказову інформацію (фактичні дані), він повинен приділити вагомому увагу плануванню й організації проведення ідентифікації за уявними образами.

Результативність будь-якої слідчої (розшукової) дії залежить від якісного її планування та організації проведення. Особливо ця теза є слушною для пред'явлення для впізнання, що вимагає обов'язкової попередньої підготовки

слідчого до її проведення. Традиційно підготовка до проведення слідчих (розшукових) дій, що мають вербальний характер, складається з декількох етапів: вивчення матеріалів кримінального провадження, вивчення особи, яка впізнає, вивчення спеціальних запитань, планування слідчої (розшукової) дії. Хоча підготовка до проведення ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання і здійснюється за названими етапами, однак через свою специфіку має власні особливості.

Зазначимо, що етапи планування такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, що є процесуальною формою криміналістичної ідентифікації за уявними образами, були предметом вивчення таких науковців, як Л.Г. Драганова [63], В. С. Комарков [82], В. О. Коновалова [87], В.К. Лисиченко [123], В.О. Образцов [101], Є.Є. Подголін [155], П.В. Цимбал [199], О.К. Чернецький [201] та ін. При цьому кожен із вчених у своїх наукових пошуках акцентував увагу більш детально на одній або кількох стадіях, а тому дослідження інколи було позбавлено об'єктивної оцінки.

У контексті сучасного планування пред'явлення для впізнання спробуємо запропонувати системний підхід до його проведення. Так, першим елементом підготування проведення пред'явлення для впізнання за уявними образами є вивчення матеріалів кримінального провадження. Звісно ж, що слідчий у цій справі є обмеженим, головним чином, відомостями, що можуть бути йому відомі від учасників процесу та особи, яка впізнає (ідентифікуючого), щодо ознак об'єкта, що ідентифікується. Водночас вивчаючи відомості, отримані від особи, яка впізнає, про зовнішній вигляд і прикмети особи, яку впізнають, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, слідчий з'ясовує сукупність ознак, за якими можливо ідентифікувати об'єкт, який пред'являється для впізнання і передусім визначає їх доказову цінність. Згодом слідчий орієнтується в обранні необхідних засобів слідчої тактики. Особливу увагу тут варто приділяти зовнішньому вигляду, прикметам або сукупності ідентифікаційних ознак об'єкта впізнання, тому що їх аналіз істотно впливає на рішення слідчого про необхідність і доцільність проведення пред'явлення для впізнання. Нерідко їх

аналіз відразу приводить до висновку про те, що ідентифікаційні ознаки пояснюються умовами сприйняття події (як об'єктивними: недостатність освітлення, швидкість проходження подій, так і суб'єктивними: стан органів чуття – поганий зір, вади слуху та ін.) і можуть бути усунуті шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Вивчення матеріалів кримінального провадження дає змогу слідчому не тільки зорієнтуватися в наявності тих чи інших фактичних даних, а й систематизувати їх з метою всіякого використання (оголошення, пред'явлення) при проведенні майбутнього впізнання за уявними образами. Це допомагає йому орієнтуватися в обранні засобів слідчої тактики, що застосовуються під час проведення пред'явлення для впізнання, особливо тих, які спрямовані на викриття неправди, неправдивої ідентифікації за уявними образами, обмови інших осіб, що не є учасниками події злочину.

Однак у практиці розслідування злочинів мають місце випадки, коли обвинувачені, яких викривають у здійсненні злочину оголошенням показань свідків або співучасників злочину, вимагають проведення пред'явлення для впізнання з метою спростування висунутих обвинувачень. Доцільність проведення пред'явлення для впізнання в такій ситуації слідчий оцінює на свій розсуд, маючи на увазі те, що відповідно до закону він має право, але не зобов'язаний проводити пред'явлення для впізнання на вимогу осіб, щодо яких порушено кримінальне провадження.

Недостатньо уважне вивчення матеріалів кримінального провадження про злочин може спричинити негативні наслідки: 1) невпевненість слідчого, відсутність активності в його поведінці; 2) наступальна, агресивна поведінка особи, яка прагне уникнути відповідальності; 3) відсутність вольових зусиль в особи, яка впізнає; 4) в кінцевому результаті це призводить до безрезультатності такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання.

Другим елементом підготування до проведення пред'явлення для впізнання є вивчення осіб, щодо яких передбачається її проведення. Зокрема, при дослідженні протоколів пред'явлення для впізнання, не було виявлено жодного

протоколу, в якому б не зазначалися: 1 – дані про особу, яка впізнає; 2 – ідентифікаційні ознаки або їх сукупність, за якими проводиться ідентифікація за уявними образами; 3 – дані про особу, яку впізнають. Важливим моментом підготування до проведення пред'явлення для впізнання для слідчого є те, що він у процесі розслідування злочину раніше повинен з'ясувати у особи, яка впізнає, ідентифікаційні ознаки або їх сукупність, на основі яких проводитиметься ідентифікація за уявними образами. Це повинно сформувати у слідчого відповідне уявлення про соціально-психологічний портрет особи, яка впізнає. Зазначене спілкування сприяє слідчому у вивченні багатьох сторін особи, яка впізнає, зокрема, окремі відомості щодо її характеру і темпераменту, індивідуальної моральної оцінки нею фактів, які стосуються злочину, що розслідується. Всі ці дані допомагають слідчому сформувати уявну модель майбутнього пред'явлення для впізнання й позиції, які будуть відстоювати у відповідній ситуації учасники провадження в подальшому. Разом із тим слідчий повинен враховувати той факт, що перед проведенням ідентифікації за уявними образами йому законом заборонено попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи [17, с. 57].

До кола елементів підготування до проведення пред'явлення для впізнання може входити вивчення спеціальних запитань, що належать до видів виробництва, господарської діяльності, спеціальних процесів тощо. Щодо цього нерідко порушувалось питання про спеціалізацію слідчих. Логічно, що та чи інша діяльність має власну специфіку, що повинна бути відома особі, яка розслідує злочини. Звернення до спеціальних знань може мати місце в процесі розслідування для виявлення окремих обставин. Коли особа має певний рівень вузько спрямованих знань, такого звернення при проведенні пред'явлення для впізнання не потрібно. Однак можуть мати місце й такі ситуації, в яких участь спеціаліста під час проведення пред'явлення для впізнання є не тільки доцільною, а й необхідною.

У здійсненому нами опитуванні слідчих щодо підвищення ефективності тактики проведення пред'явлення для впізнання лише 6 % респондентів підтримують залучення спеціаліста під час проведення пред'явлення для впізнання для допомоги слідчому. Із них 3,8 % – це особи зі стажем роботи понад 10 років. Це явище можливо пояснити тим, що слідчі зі значним досвідом роботи можуть належним чином виконувати свою роботу і в присутності спеціаліста у взаємодії з ним. Слідчі з меншим досвідом роботи, навпаки, через відсутність певних навиків у спілкуванні зі спеціалістом в ході пред'явлення для впізнання побоюються його участі (див. Додатки А, Б). Як приклад, можна розглянути наведений у літературі випадок пред'явлення для впізнання працівника Тернопільської кондитерської фабрики – технолога, завідувачу цеху виготовлення печива, який впізнавав особу за сукупністю ознак, внаслідок чого були з'ясовані обставини способу крадіжки матеріальних цінностей [108].

Подальшим, третім, етапом у підготовці до проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами є визначення ідентифікуючих ознак. Тут велике значення надається переліку ознак або їх сукупності, на основі яких відбувається впізнання особи, речі чи трупа. Означене дає змогу з'ясувати роль кожного з учасників, щодо свідків – їх можливості правильно сприймати та інтерпретувати сприйняте (об'єкт, що ідентифікується). Нерідко в процесі пред'явлення для впізнання виникає ситуація, коли один із її учасників спростовує показання про свою причетність до злочину. При цьому йдеться про звільнення цієї особи з-під варти, як такої, що незаконно притягується до кримінальної відповідальності. Факти впливу суб'єктивного сприйняття дійсності можливо знайти також у матеріалах слідчої практики [17, с. 55].

Так, в матеріалах кримінального провадження № 1-кп/200/535/15 Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська зазначено, що у потерпілого А. на ринку під час розмови по телефону обвинуваченим В. було викрадено майно, а саме мобільний телефон марки «Нокія 5230», який належав потерпілому А. Під час проведення пред'явлення особи для впізнання

потерпілий А., серед представлених йому для впізнання чоловіків, під № 4 впізнав підозрюваного В., як чоловіка, який пограбував його. Після проведення цієї слідчої (розшукової) дії підозрюваний визнав себе винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 186 КК України [112].

Останнім, четвертим, елементом підготування до проведення пред'явлення для впізнання є оцінка його можливих результатів. Вони можуть бути як позитивними – досягнуто завдання кримінального провадження, так і негативними – ідентифікуючих ознак виявилось недостатнього для ідентифікації об'єкта.

Планування проведення слідчих (розшукових) дій є запорукою забезпечення їх ефективності. Ретельно продуманий план проведення тієї або іншої слідчої (розшукової) дії значною мірою забезпечує тактику її проведення, сприяючи цілеспрямованості останньої і, в підсумку, економії процесуальних засобів, оскільки дає змогу при проведенні однієї слідчої (розшукової) дії з'ясувати множинність обставин, необхідних для розслідування. Усі положення, що стосуються планування окремих слідчих (розшукових) дій, які рекомендації криміналістичної тактики, стосуються проведення пред'явлення для впізнання, однак мають специфіку, обумовлену цілями останньої. Необхідними етапами планування в цьому разі є: 1) чітке визначення ідентифікуючих ознак або їх сукупності, на основі яких буде проведено ідентифікацію за уявними образами; 2) попередня оцінка ідентифікуючих ознак або їх сукупності; 3) формулювання деяких найбільш складних запитань, що допомагають визначити ідентифікаційні ознаки, встановити характер і темперамент особи, яка впізнає, та визначити обставини сприйняття об'єкта, що ідентифікується; 4) оцінка результатів, отриманих в ході пред'явлення для впізнання, доказової цінності фактичних даних, одержаних у результаті проведення ідентифікації за уявними образами.

Доречним, на наш погляд, є необхідність більш детального розгляду наведених етапів планування пред'явлення для впізнання. Так, чітке визначення ідентифікуючих ознак або їх сукупності, на основі яких буде проведена ідентифікація за уявними образами, має на меті насамперед встановлення їх

значення для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності, значущість для встановлення обставин, що впливають на чітке визначення предмета доказування у кримінальному провадженні.

Другим етапом можливо назвати попередню оцінку ідентифікуючих ознак або їх сукупності. Очевидно, що в процесі пред'явлення для впізнання слідчий оцінює одержані показання з огляду на їх об'єктивність, правдивість, відповідність фактичним даним, наявним у провадженні. Плануючи проведення пред'явлення для впізнання, слідчий заздалегідь вивчає позицію особи, що впізнає, та особи, яку впізнають, і обмірковує доцільність застосування тих чи інших засобів слідчої тактики, що сприяють встановленню істини. Тому поведінка осіб у процесі пред'явлення для впізнання, як і обрані ними позиції, не будуть для нього несподіваними.

При плануванні пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами слідчий визначає, які тактичні засоби йому необхідно застосувати. Можливі ситуації, коли на початку проведення пред'явлення для впізнання зникає необхідність у застосуванні засобів слідчої тактики. Складання плану проведення пред'явлення для впізнання завжди передбачає, з одного боку, його підготовку, а з другого – визначення тактики його проведення. План проведення ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання доцільно застосовувати у випадку необхідності здійснення почергового пред'явлення для впізнання осіб, які підлягають впізнанню, а також особам, що впізнають [17, с. 57].

У криміналістичній літературі з приводу складання письмового плану проведення пред'явлення для впізнання висловлено думки, які зводяться до того, що такий план не тільки доцільно, а й необхідно складати [85, с. 157–158]. Слід зазначити, що форма плану визначається слідчим самостійно. Це може бути звичайний, окремо складений перелік запитань, або нотатки на аркушах кримінального провадження щодо характерних ідентифікуючих ознак, що містять найбільш важливі відомості, які підтверджують або спростовують положення, що мають важливе значення для кримінального провадження.

Доцільність застосування плану полягає у виробленні певної логіки в організації проведення пред'явлення для впізнання, що забезпечить, в свою чергу, ефективність цієї слідчої (розшукової) дії [17, с. 56].

До процесуальних положень, що регулюють проведення пред'явлення для впізнання, належать питання його організації, зокрема такі, як роз'яснення прав і обов'язків особам, які беруть у ній участь. Потім слідчий пояснює викликаним на пред'явлення для впізнання особам мету даної слідчої (розшукової) дії. Після такого вступу починається власне ідентифікація за уявними образами. Під час пред'явлення для впізнання особі, яка впізнає, ставиться три питання: «Чи впізнаєте ви когось із пред'явлених осіб?» і якщо так, то «За яких обставин ви бачили цю особу?», і «За якими ознаками ви її впізнаєте?»

Разом із тим потрібно зазначити, що слідчий має вміло керувати процесом пред'явлення для впізнання та не створювати конфліктних ситуацій. При аналізі результатів проведення ідентифікації за уявними образами, що можуть бути як позитивними, так і негативними, слідчий поряд з оцінкою зібраних фактичних даних бере до уваги і поведінку осіб – учасників цієї слідчої (розшукової) дії. І в цьому випадку при оцінці поведінки осіб, які беруть участь у ході пред'явлення для впізнання, слідчий зіставляє її з іншими фактичними даними, встановленими при розслідуванні, та приймає відповідні рішення, у тому числі й тактичні.

Важливо враховувати також психологічну основу планування і організації проведення пред'явлення для впізнання. З урахуванням цього необхідно приділити увагу питанням криміналістичного прогнозування проведення пред'явлення для впізнання. Зумовлено це тим, що криміналістичне прогнозування передбачає визначення можливих наслідків діяльності слідчого щодо проведення ідентифікації за уявними образами на підставі аналізу сутності її складових. Водночас прогнозування – це розв'язання розумових завдань стосовно різних ситуацій у суспільстві, науці, праві, окремих його напрямках і частинах.

Щодо кримінально-процесуальної діяльності, прогнозування може мати кілька напрямів, у тому числі – вдосконалення діяльності, вдосконалення

законодавства, вдосконалення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема їх тактики [66, с. 112–120].

Вважаємо, що дані напрями прогнозування цілком відповідають і криміналістичній діяльності. Якщо адаптувати положення криміналістичного прогнозування до такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, тим більше в аспекті планування, то доцільно акцентувати увагу на розумовій діяльності слідчого стосовно відповідних перспектив як результатів. На наш погляд, одне із провідних місць займає аналіз ідентифікуючих ознак, психологічного і процесуального статусу особи, яка впізнає, та особи, яка підлягає впізнанню, можливість змінити ту чи іншу позицію для встановлення істини, використання тактичних можливостей для ефективного проведення даної слідчої (розшукової) дії. Передумовою можливого прогнозу є аналіз наявної інформації щодо ідентифікуючих ознак чи їх сукупності, на основі яких буде проведено ідентифікацію за уявними образами. Ця аналітична робота дає змогу визначити модель майбутньої поведінки учасників передбачуваного пред'явлення для впізнання, що допомагає слідчому вирішити питання про необхідність його проведення, а також певною мірою визначити засоби слідчої тактики проведення ідентифікації за уявними образами. Якість прогнозу в усіх випадках залежить від обсягу та доказової цінності інформації, наявної в розпорядженні слідчого.

Одним із важливих і складних аспектів проведення пред'явлення для впізнання є використання рефлексивного мислення та керування при розв'язанні розумових завдань. Особливістю рефлексивного мислення є уявне програвання позиції тієї чи іншої особи в майбутньому спілкуванні. Рефлексивне мислення та керування – це, власне кажучи, математичне мислення різного рівня, якому можливо навчитися, завдяки розв'язанню розумових завдань. Тож слідчій (розшуковій) дії, у тому числі й пред'явленню для впізнання як процесуальній формі ідентифікації за уявними образами, має бути притаманний високий рівень рефлексивного мислення.

У цьому контексті можливо повністю погодитися з думкою В. Р. Ратінова [165, с. 189] про те, що рівень рефлексії зумовлений інтелектуальним розвитком суб'єкта мислення та визначається кількістю вкладених у даного учасника взаємодії моделей. С. М. Лівшиць [121, с. 33] та Р. С. Белкін [31, с. 211] вважають, що мету пред'явлення для впізнання можливо вважати досягнутою тільки в тому випадку, якщо особа, яка впізнає, чітко вкаже явні ідентифікаційні ознаки або їх сукупність, на основі яких вона впізнала особу, яка пред'являється. Розвиваючи цю думку, необхідно підкреслити, що мета пред'явлення для впізнання полягає також і у розв'язанні завдань кримінального судочинства. Із зазначених визначень можливо зробити висновок, що словосполучення «розв'язання завдань» і пояснює саму головну мету пред'явлення для впізнання – розв'язання завдань, що збігаються із завданнями судочинства взагалі.

Хоча прийняття процесуальних рішень стосовно проведення пред'явлення для впізнання, а також відповідних тактичних рішень частково унормоване чинним кримінальним процесуальним законодавством, проте все ж в його основі перебуває фактор індивідуального мислення слідчого.

Криміналістичний зміст пред'явлення для впізнання зумовлений його завданнями, які, по-перше, відповідають загальним завданням кримінального провадження, по-друге, реалізуються у практичній сфері слідчої діяльності завдяки таким методам пізнання, як порівняння, аналіз, ідентифікація за уявними образами.

Першоосновою прийняття слідчим тактичних рішень у питанні проведення пред'явлення для впізнання є певна слідча ситуація, що зумовлює постановлення відповідного рішення та складання плану його проведення і виконання необхідних підготовчих дій, у тому числі зі сфери застосування засобів криміналістичної ідентифікації за уявними образами, криміналістичної техніки, засобів слідчої тактики.

Організація запланованого проведення пред'явлення для впізнання передбачає: 1) роз'яснення мети даної слідчої (розшукової) дії, а також прав і

обов'язків її учасників; 2) безпосереднє його проведення; 3) фіксація ходу і результатів її проведення.

Хоча в основі досягнення поставленої слідчим мети у питанні тактики проведення пред'явлення для впізнання є планування і організація, проте гарантом проведення ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання є комплексне застосування різноманітних спеціальних знань.

Оскільки суб'єкт розслідування є складовим ідентифікаційного процесу при ідентифікації за уявним образом у формі пред'явлення для впізнання, та на нього покладається значна частина дій щодо підготовки та проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а також прийняття не лише процесуальних, а й тактичних рішень, то, відповідно, можна вести мову про певний вплив суб'єкта розслідування на хід та результати такої слідчої (розшукової) дії взагалі та ідентифікації за уявним образом зокрема. Результати такого впливу можна оцінити, лише розуміючи межі, напрями та способи такого впливу на хід ідентифікації за уявним образом.

Проблематика меж застосування засобів психологічного впливу у сфері судочинства та у криміналістиці є дискусійною і неодноразово була предметом дослідження таких вчених, як О. Я. Баєв [7], В. К. Весельський [42], В. Г. Гончаренко [58], В. О. Коновалова [88], М. В. Костицький [92], І. І. Котюк [96], Ф. М. Сокиран [180] та ін. Інша група вчених дотримується позиції про те, що застосування засобів психологічного впливу у сфері судочинства і криміналістичних положеннях, наукових розробках є категорично неможливим [140, с. 325; 161, с. 106].

Доцільною з цього приводу є думка О.В. Бишевець про те, що психологічний вплив не є способом розслідування чи судового розгляду справи, а використовується лише для покращення результатів діяльності правоохоронних органів [32, с. 126]. Таким чином, застосування засобів психологічного впливу під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами має на меті спрямувати взаємодію учасників процесу в конструктивне русло, що сприятиме раціональному розв'язанню його завдань.

Застосування під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами засобів психологічного впливу може мати місце також і для подолання конфліктних ситуацій, що виникають у ході окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, такої процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами, як пред'явлення для впізнання. Разом із тим психологічний вплив є не тільки засобом подолання конфліктної ситуації, а й виступає умовою, за якої за допомогою його методів можливе розв'язання такого завдання.

У цьому контексті дискусійними є твердження, що психологічний вплив – обов'язковий елемент спілкування, який присутній завжди при проведенні слідчих (розшукових) дій, а не тільки за наявності протидії (наприклад, з метою надання допомоги у відновленні в пам'яті забутого) [42, с. 24]. Так, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков та С.Ю. Петряєв вважають, що пред'явлення для впізнання спирається на складні психологічні процеси, що відбуваються у свідомості особи, яка впізнає. Аналогічні процеси відбуваються у свідомості людини в процесі її постійної життєдіяльності і спрямовані на впізнання об'єктів, процесів та явищ [125, с. 21].

При дослідженні проблематики застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами необхідно звернути увагу й на те, що варто розрізняти психічний і психологічний вплив. Доцільно погодитися у цьому контексті з позицією І.І. Котюка про те, що психічний вплив – це будь-який вплив на психіку, а психологічний вплив – це заснована на методах психології діяльність, спрямована на психіку людини з метою стимулювання очікуваної поведінки [96, с. 379].

Мета спілкування суб'єктів кримінального судочинства відрізняється від мети суб'єктів впізнання під час ідентифікації за уявними образами і спрямована на розв'язання конкретних завдань, насамперед на отримання достовірної інформації про образ, що ідентифікується, з метою проведення в подальшому ідентифікації об'єкта, у зв'язку з чим без методів психологічного впливу вже не обійтись. Хоча і в такому разі психологічний вплив застосовується лише тоді,

коли завдання впізнання за допомогою будь-яких інших визначених законом засобів вирішити неможливо.

То ж психологічний вплив є засобом розв'язання конкретних завдань, що виникають у ході розслідування, в тому числі й під час ідентифікації за уявними образами. Наприклад, попередження свідка чи потерпілого про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання перед початком пред'явлення для впізнання за своєю сутністю є тактичним прийомом, заснованим на такому методі психологічного впливу, як переконання. Саме тому є підстави стверджувати, що етап підготовки до ідентифікації об'єкта за уявними образами у його процесуальній формі – пред'явленні для впізнання – розпочинається із застосування психологічного впливу.

Означене дає підстави стверджувати, що застосування засобів психологічного впливу під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами є специфічним засобом спілкування і може застосовується для ефективної реалізації його функцій. Психологічний же вплив у процесі взаємодії суб'єктів судочинства з суб'єктами впізнання шляхом спілкування може й не застосовуватися, оскільки поза спілкуванням психологічний вплив не існує.

Одним із базових при дослідженні сутності засобів психологічного впливу і їх застосування під час криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленими, ідеальними) образами є питання про його структуру як про систему пов'язаних між собою елементів, взаємодія яких забезпечує ефективну реалізацію його можливостей у слідчій практиці.

На думку М. П. Хайдукова, до елементів структури психологічного впливу належать суб'єкт впливу (окремі люди, колективи, громадські організації, держава і суспільство в цілому), об'єкт впливу (особа, на яку він здійснюється), реальна й актуальна інформація, тобто те, що використовується суб'єктом для здійснення впливу як засіб, ситуація впливу, що включає зовнішні обставини і задіяних у них людей, результат впливу або реакція, яка проявляється в поведінці й діяльності особи, на яку чинився вплив [195, с. 18].

Що ж до психологічного впливу під час окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, то основними його структурними елементами є процесуально-тактична ситуація впливу, слідчий як суб'єкт впливу, об'єкт впливу – суб'єкт впізнання, інформація, що використовується слідчим за допомогою різноманітних методів і засобів здійснення впливу на об'єкт, результат впливу як реакція у відповідь, яка діє за принципом зворотного зв'язку.

Разом із тим у структурі психологічного впливу як окремий елемент слід вирізняти ще й його засоби, оскільки вони є «арсеналом», за допомогою якого психологічний вплив, власне, й набуває об'єктивного прояву у сфері судочинства. До засобів психологічного впливу належать його методи, а також засновані на них тактичні прийоми. З цих причин слід виокремлювати такі різновиди психологічного впливу, як безпосередній і опосередкований, оскільки критерієм такої класифікації є засоби реалізації завдань психологічного впливу. Якщо контакт між суб'єктом та об'єктом впливу за своїм характером передбачає безпосередню взаємодію, тобто виключає залучення будь-яких сторонніх осіб чи предметів як засобу реалізації завдань психологічного впливу, то має місце безпосередній вплив. В інших випадках слід говорити про вплив опосередкований. Одним із прикладів опосередкованого впливу на досудовому слідстві є спонукання свідка дати показання, що містять відомості про ознаки чи властивості об'єкта, що ідентифікується, які стали йому відомі внаслідок безпосереднього його сприйняття, шляхом повідомлення йому про можливість застосування до особи програми захисту свідків тощо. Водночас потрібно зазначити, що безпосередній вплив може здійснюватися як через вербальне спілкування, так і за допомогою паралінгвістичних засобів (міміка, жести, пози тощо).

На перший погляд, подібним до безпосереднього й опосередкованого впливу є прямий і непрямий вплив. Так, М. Ф. Будіянський, Н.М. Калинюк вважають, що психологічний вплив може бути прямим (якщо прямо вказуємо на те, що треба зробити) чи непрямим (якщо повідомляємо співрозмовникові

відомості, важливі для його діяльності, на які він негайно орієнтуватиметься у відповідній ситуації і в інший час) [38, с. 21; 73, с. 144]. Таким чином, класифікація психологічного впливу на непрямий і прямий здійснюється за критерієм моменту практичної реалізації адресатом впливу поведінки бажаної для того, хто впливає. Так, попередження повнолітнього свідка про кримінальну відповідальність за надання завідомо хибних свідчень є непрямим психологічним впливом, тому що йому повідомляються відомості, на які він повинен орієнтуватися в ході надання показань, свідчень. При пред'явленні для впізнання, де суб'єктом впізнання є неповнолітня особа, у слідчій практиці до нього звертаються з вимогою говорити тільки правду – це вже приклад прямого психологічного впливу.

Психологічний вплив може бути явним і прихованим. Явний вплив передбачає відкритість його здійснення. Він має місце у випадках, коли слідчий застосовує на етапі підготовки до пред'явлення для впізнання тактичні прийоми, засновані на методах психологічного впливу, для відновлення забутого у пам'яті суб'єкта впізнання, якому попередньо повідомляється про мету застосування цих прийомів. У випадках, коли джерело впливу або його мета приховуються, є підстави констатувати наявність прихованого впливу.

Практична реалізація можливостей психологічного впливу, в тому числі й при проведенні пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявним образом, пов'язана з проблемою його допустимості у сфері кримінального судочинства в цілому. Зокрема, деякі дослідники вважають, що здійснення психологічного впливу загрожує психологічній безпеці особистості, яку розуміють як стан інформаційного середовища та умови життєдіяльності суспільства, що сприяє порушенню цілісності, адаптивності функціонування і розвитку соціальних суб'єктів (окремої людини, груп, суспільства в цілому) [72, с. 38; 209, с. 18].

Привертає увагу й те, що противники психологічного впливу як у сфері судочинства, так і під час процесуальної ідентифікації за уявними образами, зводять його до насильства, і на цій підставі роблять висновок про

недопустимість і протиправність його застосування. Однак таке розуміння психологічного впливу необґрунтоване, оскільки очевидним є те, що «слідчий постійно впливає на людей своїми владними приписами, виховними заходами, процесуальними засобами примусу» [164, с. 195; 105, с. 292].

Так, попередження свідків про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання та їх обов'язок давати правдиві показання під час досудового розслідування (п. 2. ч. 2. ст. 66 КПК України) за своєю сутністю можуть розглядатися як тактичні прийоми, засновані на методах психологічного впливу. Отже, законодавством заздалегідь визначено інструментарій здійснення психологічного впливу у сфері судочинства, що дає підстави робити висновок про правомірність і допустимість такого впливу під час ідентифікації за уявними (мисленими, ідеальними) образами.

У загальних рисах особливості застосування психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами регламентовані як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами. Зокрема, аналіз положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої у Римі 4 листопада 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведінки і покарання, проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1984 р., дає підстави для висновку про відсутність у перелічених актах жодних заборон чи застережень щодо застосування психологічного впливу з метою вирішення завдань кримінального судочинства. Аналіз норм міжнародного права дає підстави стверджувати про неможливість застосування психологічного впливу, якщо застосування психологічного впливу має ознаки катувань та жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання, а також поневолення до надання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним (ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [83, с. 18], ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні

права [139], ст. 2 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання) [84].

Дослідження національного законодавства України на предмет правомірності застосування засобів психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами дає підстави для висновку, що його норми встановлюють необхідну основу для реалізації можливостей його застосування. Наприклад, ст. 32 Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачає, що держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, здійснення заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення, створення необхідних умов, у тому числі медичного контролю, для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвитку мережі лікарсько-фізкультурних закладів, профілакторіїв, баз відпочинку та інших оздоровчих закладів, боротьби із шкідливими для здоров'я людини звичками, встановлення системи соціально-економічного стимулювання осіб, які ведуть здоровий спосіб життя [150, с. 69]. Отже, зазначена норма закріплює засади застосування таких методів психологічного впливу, як переконання, передача інформації, реалізація яких здійснюється з метою сприяння здоровому способу життя населення.

Вважаємо, що передбачені у Кримінальному процесуальному кодексі України засади здійснення психологічного впливу під час досудового розслідування, в тому числі й процесуальних форм криміналістичної ідентифікації за уявними образами, за своєю сутністю є тактичними прийомами психологічного впливу.

Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює можливість низки тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, що можуть застосовуватися під час ідентифікації за уявними образами. Так, з метою отримання повної та достовірної інформації про обставини вчиненого кримінального правопорушення слідчий роз'яснює свідкові його обов'язок

давати правдиві показання (п.2, ч. 2, ст. 66 КПК України), а також повідомляє його про кримінальну відповідальність за надання неправдивих показань [116]. Для того, щоб здійснення психологічного впливу під час проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі й пред'явлення для впізнання як форми ідентифікації за уявними образами, забезпечувало отримання виключно об'єктивної інформації у провадженні, Кримінальний процесуальний кодекс України забороняє ставити під час їх проведення навідні запитання. Законність застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами забезпечується також присутністю під час проведення пред'явлення для впізнання понятих, захисника, законного представника, батьків, педагогів.

Наведене дає підстави для висновку про те, що основоположні засади застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами є у нормах чинного кримінального процесуального законодавства України, і за своєю сутністю є тактичними прийомами, кожний з яких заснований на одному з методів такого впливу.

Більшість вчених криміналістів, процесуалістів, психологів дотримуються наступних критеріїв класифікації засобів психологічного впливу під час проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі й пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами:

1) залежно від характеру процесуальної ситуації, що складається на певному етапі розслідування, засоби психологічного впливу поділяють на:

- а) засоби психологічного впливу, що використовуються в умовах жорсткої конфронтації між слідчим, суддею, прокурором, адвокатом та його опонентом. Такі засоби застосовуються для подолання протидії встановленню істини у справі, викриття неправдивих показань. До цих методів належать методи переконання, навіювання, рефлексії, емоційного експерименту, психологічних пасток;
- б) засоби психологічного впливу, що застосовуються за умов налагодженого між слідчим, суддею, прокурором, адвокатом і учасниками процесу психологічного контакту, зокрема, метод постановки і варіювання мисленневих завдань, метод прикладу;

2) за сферою психологічного впливу на особистість: а) засоби психологічного впливу на інтелектуальну сферу особистості – метод передачі інформації, постановки і варіювання мисленнєвих завдань, переконання, психологічних пасток; б) засоби психологічного впливу на емоційно-вольову сферу особистості – метод навіювання, прикладу, наказу, емоційного експерименту, метод керованих психічних станів;

3) за рівнем універсальності: а) загальні засоби психологічного впливу, зміст яких дає змогу застосовувати їх при проведенні будь-якої слідчої (розшукової) дії – метод передачі інформації, прикладу, навіювання, переконання, керованих психологічних станів, рефлексії; б) спеціальні засоби психологічного впливу, можливості яких можуть використовуватися лише при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, наприклад, при пред'явленні для впізнання особи – метод емоційного експерименту [211, с. 32; 21, с. 102; 86, с. 49].

Звичайно, наведена класифікація засобів психологічного впливу не є вичерпною і з розвитком вчення про криміналістичну ідентифікацію буде вдосконалюватися. Тому з метою дослідження можливостей застосування засобів психологічного впливу під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами означену класифікацію візьмемо за основу при характеристиці засобів психологічного впливу, що можуть бути застосовані під час ідентифікації за уявними образами.

Так, особливістю такого засобу психологічного впливу, що може бути застосований під час ідентифікації за уявними образами, як передача інформації, є поліфункціональність його використання. Зокрема, за допомогою даного методу може вирішуватися низка завдань. По-перше, це відновлення у пам'яті суб'єкта впізнання забутого (54 % опитаних). У даному випадку реалізація можливостей психологічного впливу здійснюється не шляхом повідомлення інформації про ті обставини, які особа забула, а через повідомлення фактів, що знаходяться у відповідних асоціативних зв'язках з подією, яку потрібно згадати. Однак використання засобу передачі інформації для стимулювання спогадів не

повинно здійснюватися у формі підказування. При згадуванні найефективнішою є передача інформації у формі запитання, що допомагає суб'єкту впізнання зосередити свою увагу на пов'язаних із відповідною подією обставинах, фактах, діях. Для активізації процесів згадування завжди повинна передаватися лише частина тієї інформації, яку відповідна особа має згадати. Відтворення нею інформації, яку неможливо вивести логічним шляхом, свідчитиме про те, що особа дійсно повідомляє правдиві факти.

По-друге, це з'ясування приховуваної інформації (16% опитаних). У таких випадках слідчий, володіючи фактами, що викривають неправдивість показань чи пояснень суб'єкта впізнання, до певного моменту може не повідомляти про них. Означене створює ілюзію про необізнаність слідчого і, як наслідок, зумовлює переоцінку можливостей суб'єктом впізнання. Він вважає, що все повідомлене ним в процесі слідчих (розшукових) дій, в тому числі й пред'явлення для впізнання як форми ідентифікації за уявними образами, сприймається за правду, і йому вдалося ввести представників правоохоронних органів в оману. Однак після того, як слідчий вислухає суб'єкта впізнання, він повідомляє, яким саме достовірно встановленим фактам суперечать його показання і пропонує дати пояснення з цього приводу. У переважній більшості випадків це змушує особу повідомляти приховувані відомості. У даному випадку метод передачі інформації нерозривно пов'язаний з методом психологічних пасток.

Наведене дає підстави для висновку, що зміст методу передачі інформації як однієї з форм психологічного впливу полягає у тому, що завчасно зібрана, належним чином систематизована, у певний час і в певному порядку передана інформація зумовлює відповідні психічні процеси (інтелектуальні, вольові, емоційні) у свідомості суб'єкта впізнання, який виступає об'єктом впливу, і, як наслідок, поведінкові реакції, що є необхідними для вирішення завдань кримінального провадження.

По-третє, це засіб переконання. На думку психологів, під переконанням слід розуміти використовуваний у комунікації метод впливу на свідомість

особистості через звернення до її власного критичного мислення [9, с. 135]. Так, О.Н. Васильєв вважає, що «переконання є основною формою психологічного впливу під час допиту, у результаті якої певна позиція, погляд, точка зору добровільно чи свідомо сприймаються особою, яка дає показання, як своє власне переконання» [39, с. 83]. Даний засіб психологічного впливу застосовується й під час пред'явлення для впізнання як форми ідентифікації за уявними образами для того, щоб стимулювати людину до переосмислення існуючих у неї поглядів і формування таких, що забезпечать виконання завдань кримінального провадження.

На основі наведеного слід стверджувати, що під таким засобом психологічного впливу, як переконання, що може бути застосований під час ідентифікації за уявними образами, слід розуміти форму цілеспрямованого психологічного впливу на інтелектуальну сферу суб'єкта впізнання з метою стимулювати його до переосмислення і зміни своєї поведінки, що забезпечить вирішення завдань кримінального провадження.

По-четверте, це засіб постановки і варіювання мисленневих завдань під час слідчих (розшукових) дій, сутність якого полягає у постановці запитання з метою активізації розумових та емоційних процесів у суб'єкта впізнання (12 % опитаних). Такий вплив стає можливим, тому що психологічний вплив на суб'єкта впізнання здійснюється не лише за допомогою передачі інформації, а й шляхом постановлення запитань. Розумова діяльність людини за своїм змістом є процесом вирішення мисленневих завдань. Тому формулюючи конкретні мисленневі завдання для суб'єкта впізнання та визначаючи послідовність їх постановлення, створюючи відповідні умови для їх належного сприйняття і усвідомлення, контролюючи і направляючи їх вирішення, можна досягти суттєвого рівня впливу на нього. Застосування даного методу психологічного впливу здійснюється шляхом постановлення мисленневих завдань, від змісту яких залежить їх оцінка та вирішення суб'єктом впізнання. Це викликає активізацію відповідних розумових процесів, оскільки у особи в переважній більшості випадків виникають асоціації з приводу обставин, які з'ясовуються.

Це, в свою чергу, підсилює і прискорює розумову діяльність суб'єкта впізнання під час ідентифікації за уявними образами.

По-п'яте, це метод прикладу (85 % опитаних). Неодмінною умовою ефективності застосування даного засобу психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами є невпевненість і вразливість суб'єкта впізнання, що є наслідком неясності й невизначеності ситуації, яка мала місце. Лише в такому випадку особа буде прислуховуватися до порад сторонніх і реалізовувати їх. Таким чином, метод прикладу рекомендується застосовувати до неповнолітніх свідків (в силу несформованості їх психіки та невеликого життєвого досвіду).

По-шосте, метод емоційного експерименту як засіб психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами може бути застосований під час пред'явлення для впізнання з елементом раптовості, що зумовлює відповідну реакцію, яка в свою чергу є свідченням ставлення суб'єкта впізнання до кримінального правопорушення, що розслідується (65 % опитаних). Так, наприклад, пред'явлення відповідних предметів чи інформації повинно здійснюватися в умовах, що забезпечують різку зміну емоційного стану особи. Саме реакція особи повинна допомогти у визначенні подальших напрямів розслідування. Однак застосування емоційного експерименту можливе лише після його ретельної підготовки, що передбачає врахування типу темпераменту суб'єкта впізнання, його витримки, швидкості реакції тощо.

По-сьоме, це метод керованих психологічних станів, який є досить ефективним, оскільки надає слідчому можливість у процесі взаємодії з суб'єктом впізнання контролювати його психологічну активність (35 % опитаних).

Психологічний стан як сукупність емоцій та психофізіологічних реакцій є проявом ставлення особи до певної події чи явища й істотно впливає на хід та результати спілкування з нею. Як правило, на початку пред'явлення для впізнання суб'єкт впізнання відчуває емоційне напруження, схвильованість, оскільки часто не знає, як правильно поводитися і не викликати негативних наслідків для себе. Для того, щоб налаштувати особу на результативне впізнання,

потрібно, по-перше, її заспокоїти, що здійснюється різними способами, наприклад, запитати про її здоров'я, вподобання, розповісти останні новини чи анекдот; по-друге, нейтралізувати будь-які фактори, що можуть її роздратувати і викликати хвилювання. Після того, як суб'єкт впізнання заспокоїться, можна перейти до безпосереднього проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами.

Психологічний вплив застосовується у сфері судочинства і є особливою формою спілкування в процесі досудового розслідування, зокрема під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами, яка реалізується суб'єктами досудового розслідування за допомогою засобів психологічного впливу з метою змінити наміри, установки та інші психологічні регулятори поведінки суб'єкта впізнання для вирішення завдань у сфері судочинства.

Оскільки в основу класифікації психологічного впливу покладені різнопланові критерії, то доцільним буде використовувати одночасно декілька різновидів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами.

Застосування психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами здійснюється через систему його засобів, яка включає методи психологічного впливу та засновані на них тактичні прийоми.

Засоби психологічного впливу можуть застосовуватися під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними (мисленевими, ідеальними) образами як з урахуванням гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, так і за умови врахування індивідуальних психологічних особливостей суб'єкта впізнання, який є об'єктом впливу, та встановлення з ним психологічного контакту.

Застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами може вирішувати такі завдання, як: відновлення у пам'яті суб'єкта впізнання забутого, спростування неправдивих свідчень та з'ясування

приховуваних фактів, активізацію розумових процесів, повідомлення правдивої інформації суб'єктом впізнання.

3.3. Суб'єкт розслідування як складова ідентифікаційного процесу при пред'явленні для впізнання

Суб'єкт розслідування як складова ідентифікаційного процесу криміналістичної ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання відіграє ключову роль як з огляду на його процесуальні повноваження, так і з наданих можливостей щодо тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії та, відповідно, ідентифікаційного процесу.

Правильне розуміння меж необхідної та доцільної складових в діяльності суб'єкта розслідування та їх реалізація під час ідентифікаційного процесу при пред'явленні для впізнання дасть змогу мінімізувати вплив слідчого на психологічний процес ідентифікації за уявними образами та забезпечить об'єктивність отриманих в результаті її проведення фактичних даних.

У теорії криміналістики проблематика формування, систематизації, класифікації та застосування на практиці принципів такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, що є процесуальною формою криміналістичної ідентифікації за уявними образами, вивчалася науковцями на поверховому рівні. Означене питання неодноразово досліджувалося у працях І.І. Котюка та М.О. Селіванова, проте воно не було спеціальним предметом наукових розвідок, а лише одним із елементів розгляду загальних принципів криміналістичної ідентифікації. Так, зокрема, М.О. Селівановим було сформовано два принципи, такі як: принцип виключення фактору переконання щодо особи, яка впізнає, та принцип забезпечення контролю за тим, щоб уявний (мисленнєвий, ідеальний) образ об'єкта, що ідентифікується, був достатньо чітким [176, с.89].

Разом із тим не слід розуміти висловлену думку таким чином, що наведене твердження є лише єдиним положенням, яке має значення як принципи

ідентифікації за уявними образами. Нами з'ясовано, що вчені, які досліджують питання тактики та технології пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії, також формують певні правила, теоретичні рекомендації і висновки, які, в свою чергу, можливо віднести до принципів пред'явлення для впізнання.

Так, А. В. Іщенко вказав на те, що достовірність результатів пред'явлення для впізнання забезпечується дотриманням загальних правил, які беруть свої витоки із положень ст. ст. 228–230 КПК України і рекомендацій криміналістичної тактики, виділивши при цьому окремі з них. З позицією А. В. Іщенко погоджуємося в цілому, доповнюючи її тим, що ці положення слід іменувати принципами пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами. До цих принципів А. В. Іщенко відносить [104, с. 174]:

1) попередній допит особи, яка впізнає. Він стосується зовнішнього вигляду і прикмет особи, яка підлягає впізнанню, а також обставин, за яких вона бачила цю особу, з'ясовується питання, за сукупністю яких саме ознак особа, яка впізнає, може впізнати об'єкт, що ідентифікується;

2) недопустимість попередньої зустрічі особи, яка впізнає, та особи, яка підлягає впізнанню. Так, у ч. 1 ст. 228 КПК України передбачено, що забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи;

3) пред'явлення об'єкта разом з однотипними до нього об'єктами. Зокрема, при пред'явленні особи для впізнання особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. При пред'явленні для впізнання речі вона пред'являється в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Разом із тим, якщо річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості

не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала (ч. 2 ст. 229 КПК України);

4) конкретизація ознак, за якими об'єкт було впізнано. Так, якщо здійснюється пред'явлення для впізнання речі, при цьому інших однорідних речей не існує, то особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229 КПК України);

5) недопустимість пред'явлення для впізнання об'єкта повторно за тими ж ознаками.

Звичайно, цей перелік принципів пред'явлення для впізнання не є вичерпним і його можливо доповнити наступними положеннями. По-перше, при наявності декількох об'єктів, що підлягають впізнанню одній і тій самій особі, яка впізнає, їх впізнання проводиться окремо один від одного. Однак кожен із них пред'являється для впізнання серед не менше трьох однотипних об'єктів. По-друге, перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. По-третє, особі, яка впізнає, пропонується оглянути пред'явлені для впізнання об'єкти і лише потім дати відповідь на запитання слідчого щодо наявності або відсутності того об'єкта, за ознаками якого він давав показання. Якщо ж об'єкт є в наявності, то пропонується особі, яка його впізнала, вказати на нього. По-четверте, особа, яка впізнає, повинна перелічити ознаки, за якими вона впізнала об'єкт, при цьому означені показання підлягають занесенню в протокол дослівно. По-п'яте, при пред'явленні для впізнання можуть бути залучені спеціалісти.

Принципи, що наведені в позиції А.В. Іщенка, слід віднести до числа загальних принципів пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами. Однак означене твердження не стосується наведених нами принципів, оскільки у них зберігаються ознаки як загальних, так і спеціальних принципів, притаманних лише такій слідчій (розшуковій) дії, як пред'явлення для впізнання. Підтвердженням висловленого є другий принцип,

де передбачено, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. Означений принцип є характерним лише для пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами.

Разом із тим розмежування загальних і спеціальних принципів, їх систематизація за допомогою диференційованого підходу є однією з умов забезпечення ефективності ідентифікації за уявними образами, за допомогою чіткого спрямування наукових досліджень, що мають важливе теоретичне і практичне значення.

На основі наведеного вище слід стверджувати, що загальні принципи пред'явлення для впізнання за своєю сутністю є загальними положеннями, завдяки яким успішно розв'язуються процесуальні і тактичні завдання різних видів підготовки та проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що є процесуальною формою ідентифікації за уявними образами. До спеціальних принципів ідентифікації за уявними образами варто віднести ті положення, які є характерними лише для окремих видів пред'явлення для впізнання. Основою формування спеціальних принципів та їх систематизації необхідно вважати класифікацію поняття пред'явлення для впізнання, що спрямована на виокремлення різних видів та різновидів цієї слідчої (розшукової) дії за різними цілями. Насамперед це стосується класифікації вказаних принципів за суб'єктами і об'єктами ідентифікації за уявними образами.

Взявши критерієм суб'єктів і об'єктів ідентифікації за уявними образами, можливо виокремити та диференціювати принципи пред'явлення для впізнання осіб, принципи пред'явлення для впізнання речей, принципи пред'явлення для впізнання трупа. За суб'єктним складом ці принципи є притаманними окремим категоріям осіб, які впізнають (свідки, потерпілі, підозрювані).

Поділ принципів пред'явлення для впізнання на загальні й спеціальні не слід вважати їх єдиною класифікацією. У науковій процесуальній і

криміналістичній літературі можливо знайти низку відповідних класифікацій із врахуванням правових і криміналістичних критеріїв їх поділу.

Вироблення вченими наукових рекомендацій, способів, прийомів, доцільних для застосування у ході кримінального провадження, зокрема слідчих (розшукових) дій, зумовлене потребами слідчої практики. Здебільшого вчені наукові рекомендації, способи, прийоми іменують інформаційними моделями. Останні, в свою чергу, є інтегративним результатом, одержаним, враховуючи комплекс висновків процесуального і криміналістичного дослідження міжгалузевих об'єктів (злочинів, методик виявлення та розслідування злочинів, процесуально-криміналістичних технологій, криміналістичній ідентифікації та ін.). Тому вважаємо, що перед розробленням комплексної, інтегративної системи принципів пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами слід здійснити дослідження принципів як кримінального процесуального, так і криміналістичного характеру.

На основі наведеного принципи кримінально-процесуальної природи пред'явлення для впізнання варто дослідити на основі правової інформації, що міститься у ст.ст. 228–230 КПК України. За своєю сутністю правова інформація являє собою нормативні акти, положення, які містяться в різних галузях права, а також відомості про різні події, факти, явища, що мають юридичне значення, і пов'язані з ними процеси. Видання державою правових приписів, доведення їх до відома адресатів є певним процесом виробництва і передачі інформації, яка, в свою чергу, повинна впливати на суспільні процеси шляхом регулювання поведінки і діяльності людей і суспільства в цілому [144, с. 62].

Враховуючи розуміння вченими сутності правової інформації, принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, що знаходять своє практичне застосування слідчими, доцільно розподілити на три групи: зобов'язальні, заборонні, дозвільні.

До першої групи необхідно віднести принципи, які вказують на те, що слідчому як суб'єкту правозастосування необхідно робити обов'язково так, як передбачено законом. До числа принципів першої групи слід віднести принципи,

що зазначені у ст.ст. 228, 229 КПК України, які вказують на те, що пред'явлення для впізнання особи або речі повинно проводитися разом з іншими особами тієї ж статі, що не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі або в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, яких має бути не менше трьох.

До другої групи – заборонних – виокремлюємо групу принципів, що встановлюють заборону на окремі дії, вказують як на заборону тих чи інших дій, так і на їх вчинення певним способом. Приклад цієї групи принципів знаходимо у кримінальних процесуальних приписах, де передбачено, що проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання (п. 6 ст. 228 КПК України). Впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, яка впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання (п. 9 ст. 228 КПК України).

До третьої групи – дозвільних принципів або, іншими словами, факультативних – відносимо ті, які надають право вчиняти певне діяння, але не вказують на обов'язок слідчого щодо їх вчинення. Прикладом цієї групи принципів може бути положення про можливість ідентифікації за уявними образами лише при наявності певних умов пред'явлення для впізнання не об'єкта в цілому, а його фотографії [117, с. 79]. Так, п.п.6, 7, 9 ст. 228 КПК України передбачено, що за необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису. При цьому проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явлення особи для впізнання. Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі та не мати різких відмінностей у віці, зовнішності й одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Наприклад, із матеріалів кримінального

провадження № 199/2524/15-к від 7 серпня 2015 р. за ч. 1 ст. 185 КК України вбачається, що за допомогою пред'явлення особи для впізнання за фотознімками потерпілим А. серед пред'явлених йому фото було впізнано на фото № 2 обвинуваченого Б. як особу, яка викрала належне потерпілому А. майно [109].

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства (п.7 ст. 228 КПК України) матеріали відеозапису із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі та не мати різких відмінностей у віці, зовнішності й одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Разом із тим ідентифікація за уявними образами може здійснюватися шляхом пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходою.

Наведене дає підстави стверджувати, що усі ці принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами є першоджерелами, яких слідчих обов'язково повинен дотримуватися у своїй роботі. В іншому випадку протилежне діяння слідчого буде вказувати на порушення принципу законності, що є підставою для визнання результатів пред'явлення для впізнання недопустимим доказом.

Враховуючи зазначене, цими ж принципами повинні керуватися у своїх дослідженнях і вчені-процесуалісти та вчені-криміналісти, що забезпечують своїми рекомендаціями слідчу практику. Однак, зазвичай, досить часто ця позиція як практиками, так і вченими нівелюється. Так, за даними проведеного опитування слідчих слід зробити висновок про те, що їх дії мають легітимний характер, оскільки вони у своїй діяльності використовують процесуальні і тактичні рекомендації та наукові положення, вироблені вченими. Їх позиція є зрозумілою з певних причин. Однак важко зрозуміти позицію вчених-процесуалістів або вчених-криміналістів, які своїми науковими рекомендаціями дають підстави для слідчих-практиків до порушення правових приписів. Підтвердження висловленого знаходимо у науковій літературі. Так, вчений-криміналіст Є. П. Іщенко у своїй науковій праці, спочатку вказуючи і наголошуючи на недопустимості повторного впізнання об'єкта тією ж особою,

яка впізнає за тими ж ознаками, згодом наголошує на трьох винятках. До цих винятків вчений відносить: «1) якщо перше впізнання проводилося по фото-відео- або іншому зображенню, при цьому недостатньо якісному; 2) якщо об'єкт не було впізнано умисно і особа, яка впізнає, зробила про це заяву; 3) якщо були наявними обставини, що ставлять під сумнів результати первинного впізнання» [69, с. 74].

На думку Д. Г. Шашина, повторне пред'явлення для впізнання теж є можливим за наступних випадків: «1) перше впізнання проводилося по фотознімку об'єкта, а згодом з'явилася можливість пред'явлення для впізнання безпосередньо об'єкта в натурі; 2) повторне впізнання проводилося не за ознаками зовнішнього виду, як це було при першому впізнанні, а за ознаками голосу чи ходи цієї ж особи» [203, с. 231].

З твердженнями цих вчених не погоджуємося, тому що у їхніх наукових рекомендаціях повністю нівелюються процесуальні принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, що ставить під сумнів допустимість доказів, зібраних у справі шляхом проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Враховуючи означений інтегративний підхід, перераховані загальні принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами слід доповнити наступними принципами:

- 1) принцип передачі інформації особою, яка впізнає, про наявність або відсутність тотожності ідентифікованого об'єкта вербальним способом;
- 2) принцип проведення ідентифікації під час такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання лише візуальним способом (ідентифікацію не лише візуально, а й за ознаками запаху, чуття, слуху, смаку можливо враховувати як додаткові в тому разі, коли особа, яка впізнає, раніше сприймала об'єкт ще й за допомогою інших органів чуття);
- 3) принцип пред'явлення для впізнання лише тих об'єктів, які раніше особою, яка впізнає, сприймалися лише візуально, а не іншим способом;

4) принцип пред'явлення для впізнання лише тих видів об'єктів, перелік яких чітко передбачено КПК України (особи, речі, труп);

5) принцип забезпечення можливості особі, яка впізнає, і особі, яку впізнають, належної реалізації їх прав під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами (наприклад, забезпечення перекладача);

б) принцип забезпечення умов, за яких буде виключена можливість перекручення слідчим інформації, що надходить від особи, яка впізнає за уявним образом, перед пред'явленням для впізнання та безпосередньо під час його проведення;

7) принцип пред'явлення об'єкта, що підлягає ідентифікації за уявними образами, лише після давання показань особою, яка впізнає, про ознаки об'єкта, який підлягав сприйняттю раніше, обставин і умов його сприйняття;

8) принцип неможливості пред'явлення для впізнання об'єкта в натурі, якщо є підстави для впізнання його за фотографією або відеозаписом;

9) принцип виключення підстав для проведення пред'явлення для впізнання (наприклад, відсутність чітких ознак і їх сукупності, на основі яких можливо провести ідентифікацію за уявними образами; особа, яка впізнає, не може через свої фізичні та (або) психічні вади бути суб'єктом впізнання).

Варто зазначити, що до підстав, які виключають проведення пред'явлення для впізнання, В. Г. Лукашевич відносить також і вказівку допитуваного на такі ознаки об'єкта, які дозволяють одразу ж встановити його тотожність без пред'явлення для впізнання. Як приклад, це може бути надана допитуваним інформація про ідентифікаційний номер об'єкта, що підлягає впізнанню, і він збігається з номером, зазначеним у технічному паспорті на цей об'єкт [127, с. 78].

Спеціальні ж принципи розроблено відповідно до видів пред'явлення для впізнання. У випадку пред'явлення для впізнання особи як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами можливо застосовувати наступні моделі принципів:

1) якщо для ідентифікації за уявними образами пред'являється особа, слідчий повинен запропонувати їй вибрати у відсутності особи, яка впізнає, будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. Разом із тим при пред'явленні для впізнання речі її місце визначається самостійно слідчим;

2) інші особи, які беруть участь під час пред'явлення для впізнання особи, повинні бути тієї ж статі та не мати різких відмінностей у загальнофізичних, антропологічних характеристиках, тобто схожі за віком, зовнішністю, одягом;

3) якщо особа, яка впізнає, вказала на особу, яка пред'являлася для впізнання, слідчий повинен з'ясувати, за якими саме ознаками особа, яка впізнає, ідентифікувала іншу особу. Ці відомості обов'язково заносяться до протоколу пред'явлення для впізнання;

4) якщо ідентифікацію за уявними образами необхідно провести з врахування забезпечення безпеки особи, яка впізнає, то пред'явлення для впізнання проводиться в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання. Окрім того, якщо до особи, учасника слідчої (розшукової) дії пред'явлення для впізнання, вжито заходів безпеки, то відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо;

5) якщо наукові рекомендації та висновки щодо тактики і методики підготовки й проведення пред'явлення особи для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами не відповідають чинному законодавству, то слідчий повинен керуватися лише приписами, передбаченими у ст. 228 КПК України.

Наведене дає підстави для формування висновку про те, що принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами вказують на високий тактико-криміналістичний рівень дослідження даної проблематики. Разом із тим доповнення потребує також і методико-

криміналістичний підхід до пред'явлення для впізнання, а також дослідження принципів діяльності слідчого під час підготовки та безпосереднього проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами поділяємо на загальні і спеціальні, залежно від їх поширеності на слідчі (розшукові) дії. Розмежування загальних і спеціальних принципів, їх систематизація за допомогою диференційованого підходу є однією з умов забезпечення ефективності ідентифікації за уявними образами, за допомогою чіткого спрямування наукових досліджень, що мають важливе теоретичне і практичне значення.

Загальні принципи пред'явлення для впізнання за своєю сутністю є загальними положеннями, на основі яких успішно розв'язуються процесуальні і тактичні завдання різних видів підготовки і проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що є процесуальною формою ідентифікації за уявними образами.

Спеціальні принципи ідентифікації за уявними образами – це ті положення, які є характерними лише для окремих видів пред'явлення для впізнання. Основою формування спеціальних принципів і їх систематизації необхідно вважати класифікацію поняття пред'явлення для впізнання, що спрямована на виокремлення різних видів та різновидів цієї слідчої (розшукової) дії за різними цілями.

Усі принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами є першоджерелами, яких слідчий обов'язково повинен дотримуватися у своїй практичній роботі.

Необхідно зазначити, що психологічна складова процесу впізнання складається з двох стадій: 1) формування образу, що полягає у сприйнятті та пізнанні образу речі чи особи; 2) впізнавання, що зводиться до відтворення в натурі об'єктів, відновлення в пам'яті раніше сприйнятого об'єкта і вирішення питання про тотожність чи нетотожність (відмінність). Процес формування уявного образу у особи, яка впізнає, включає в себе наступні етапи: сприйняття об'єкта та допомогою органів чуття; запам'ятовування і збереження (забування)

в пам'яті сприйнятих відомостей; відтворення уявного образу в пам'яті та передача відомостей про нього; впізнання (ототожнення чи навпаки) об'єкта.

Криміналістична складова ідентифікаційного процесу при пред'явленні для впізнання передбачає [34; 104; 106; 131]: 1) підбір не менше трьох натурних об'єктів чи їх копій (за винятком трупа людини), які б зовні були схожими на об'єкт, що має бути пред'явлений до впізнання; 2) вільний вибір особою, яку будуть впізнавати, пози і місця серед інших пред'явлених для впізнання осіб; 3) попередження свідка і потерпілого про відповідальність за відмову від показань і за дачу свідомо неправдивих показань; 4) опис після впізнання тих ознак, за якими об'єкт було впізнано; 5) присутність при впізнанні не менше двох понятих, в тому числі під час пред'явлення для впізнання трупа, за винятком випадків, згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України, тобто при застосуванні безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Під час проведення пред'явлення для впізнання особи за динамічними (функціональними) ознаками необхідно виділити їх тактико-психологічні особливості. Зокрема, під час пред'явлення для впізнання особи за голосом промовляються певні слова як трьома різними особами, так, якщо цього вимагають обставини провадження, і кожним із них з різною силою – тихо, нормально, гучно і дуже гучно. Також особливістю цього впізнання є його проведення поза візуальним контактом між особою, яка впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання. Так, з матеріалів кримінального провадження за №1-кп/485/15/16Снігурівського районного суду Миколаївської області щодо крадіжки металобрухту було проведено пред'явлення особи для впізнання за голосом. Свідок А., серед представлених їй голосів, впізнала голос особи під номером 1, як голос обвинуваченого Б. Як наслідок, було встановлено осіб, які здійснили крадіжку металобрухту [110].

Під час ідентифікації особи за ходою пропонується почергово, не менше як трьом особам, пройти у різних положеннях до особи, яка впізнає. Це може бути як зі сторони спини, з лівого боку, з правого боку, зі сторони обличчя тощо,

залежно від обставин провадження. Однак додержання правила щодо мінімальної зміни положень є обов'язковим.

Під час пред'явлення для впізнання трупа необхідно враховувати наступні тактико-психологічні особливості. По-перше, труп пред'являється для впізнання один, без підбору інших трупів. По-друге, попередньо проводиться «туалет трупа», тобто обличчя, а за необхідності й інші частини трупа приводяться у стан, якомога більше схожий на прижиттєвий. Слід зауважити, що цю процедуру не слід проводити у тих випадках, коли особа вперше спостерігала вже власне труп, а не живу людину, і має впізнати цей труп людини, який він бачив раніше. По-третє, для ідентифікації пред'являється обличчя трупа, інші частини тіла ховаються під простирадлом і демонструються лише тоді, коли ставиться за мету впізнати труп за особливими прикметами, що наявні на інших ділянках тіла людини. По-четверте, найчастіше у ході пред'явлення для впізнання беруть участь близькі родичі, члени сім'ї, друзі, колеги і знайомі, які знали за життя померлого. З цих причин слідчий повинен приділяти особливу увагу психологічній підготовці впізнання. З цією метою може бути запрошений психолог.

Так, за матеріалами кримінального провадження за ч. 1 ст. 115 КК України у справі № 127/26497/13-к Вінницького міського суду Вінницької області після виявлення особою трупа було проведено пред'явлення для впізнання трупа, що дало змогу з'ясувати обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження [108].

Під час пред'явлення для впізнання речей слід виділити тактичні особливості такої дії. По-перше, речі, які піддаються впізнанню, попередньо оглядаються, складається протокол огляду і виноситься постанова про залучення цих предметів до справи як джерел доказів. По-друге, речі, що пред'являються для впізнання, повинні мати нумерацію (номер на аркуші паперу, який кладеться поруч із предметом). По-третє, унікальні речі (ювелірні вироби, інші коштовності), для яких неможливо підібрати схожі подібні речі, пред'являються

в одному екземплярі. Особа, якій пред'являється для впізнання даного роду річ, повинна пояснити, за якими конкретними ознаками вона буде пізнавати її.

Так, в матеріалах кримінального провадження за ч. ч. 1, 2 ст. 185 КК України у справі № 532/583/16-к Кобеляцького районного суду зазначено, що по епізоду викрадення майна було проведено пред'явлення речей для впізнання, згідно з яким серед наданих для впізнання автомобільних насосів потерпілий впізнав той, який належить йому, та назвав ознаки, за якими він це зробив [107].

Пред'явлення особи для впізнання за фотографіями чи відеозаписом або ескізними зображеннями має також свої тактико-психологічні особливості. Зокрема, виконуються вимоги щодо впізнання живих осіб чи речей (ст.ст. 228, 229 КПК України). Фотографій осіб або речей повинно бути не менше трьох, разом із тією, на якій зображена людина чи річ, що підлягають впізнанню.

Так, в матеріалах кримінального провадження за ч. 2 ст. 186 КК України, справа №1-кп/489/462/15 Ленінського районного суду м. Миколаєва, зазначено, що по епізоду пограбування особи було проведено пред'явлення особи для впізнання за фотознімками потерпілій, яка впізнала особу, що разом з іншою особою пограбувала її на кладовищі № 1 в м. Миколаєві [111].

У тих випадках, якщо об'єкт впізнання відображено на відеоплівці, то матеріали відеозапису можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню. В інших випадках необхідний монтаж із фрагментів, що забезпечить додаткові кадри з участю інших осіб, разом з якими буде пред'явлена особа для впізнання. Такий відеозапис долучається до матеріалів кримінального провадження.

У процесі проведення пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії можуть спостерігатися різні ступені психологічної напруги, що в результаті, безперечно, призводить до численних конфліктних ситуацій. Відповідна психологічна напруга у її типових варіантах можлива, по-перше, між слідчим з одного і одним або більше учасниками, з другого боку. По-друге, між особою, яка впізнає, та особою, що підлягає впізнанню. Тому актуальною є проблема

розробки криміналістичних рекомендацій щодо запобігання виникненню ймовірних конфліктних ситуацій під час проведення пред'явлення для впізнання з метою досягнення найбільш ефективної результативності ідентифікації за уявними образами.

Проблеми існування конфліктних ситуацій в процесі досудового розслідування досліджені досить детально. Більше того, окремими науковцями-криміналістами, зокрема О. Я. Баєвим [6, с. 23; 8, с. 114], а також Р. С. Белкіним [25, с. 97], Л.М. Герасіною, М.І. Пановим, Н.П. Осіповою [90] було запропоновано теорію (концепцію) конфліктних ситуацій.

Проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами характеризується певними параметрами психологічного впливу, що включає активну діяльність її учасників: слідчого і особи, яка впізнає, а також пасивну (у певних випадках активну) діяльність особи, яка пред'являється для впізнання, та інших учасників слідчої (розшукової) дії.

Такий психологічний вплив відрізняє пред'явлення для впізнання від інших слідчих (розшукових) дій своєю психологічною складністю. Вченими, як правило (за винятком А. В. Скибинського [178, с. 16]), вказується саме на психологічний, а не психічний вплив, під яким зазвичай розуміється застосування слідчим спеціальних засобів слідчої тактики, зокрема тактичних прийомів, спрямованих на психіку учасників ідентифікації за уявними образами, з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення об'єктивної істини [80, с. 10; 40, с. 204; 202, с. 215; 52, с. 12; 177, с. 98; 198, с. 13].

У загальній психології психологічний вплив визначається як вплив на стан психіки, почуття, думки і вчинки за допомогою виключно психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних або невербальних. Характерним для психологічного впливу є те, що у особи, на яку спрямований відповідний вплив, залишається можливість відповісти на нього тими ж психологічними засобами, і надається певний проміжок часу для такої відповіді [65, с. 22]. Психічний же

вплив визначається особливим глибинним впливом на внутрішні душевні процеси особи з метою її спонукання до виконання конкретної дії [36, с. 332].

Такий вплив, як правило, можуть здійснювати лише кваліфіковані спеціалісти. Рівень і спрямованість психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання не є однаковим. З однієї сторони, учасником даної слідчої (розшукової) дії є слідчий, вплив якого має організуючий і керівний характер. Крім того, необхідно погодитися з думкою, що психологічний вплив може слугувати основою засобів слідчої тактики, що використовуються під час проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання і мають своїм завданням актуалізацію в пам'яті сприйнятого, встановлення мотивації свідчень, виявлення винної особи або неправди, відвернення конфліктних ситуацій, встановлення психологічного контакту тощо [94, с. 18].

Завдання слідчого полягає в тому, щоб керувати пред'явленням для впізнання як процесуальною формою ідентифікації за уявними образами таким чином, аби стимулювати її учасників до з'ясування об'єктивних обставин, що підлягають доказуванню. Цей психологічний процес називаємо початковим періодом планування слідчим якісного проведення пред'явлення для впізнання. Практична ж реалізація висунутої слідчим ситуативної версії щодо питань проведення впізнання за уявними образами здійснюється за різноманітних обставин і умов, тому психологічний вплив у процесі проведення пред'явлення для впізнання проходить декілька етапів.

Відповідно, перший етап – початковий, сутність якого полягає в тому, що слідчий, прокурор попередньо з'ясовує у особи, яка впізнає, за якими ознаками вона може впізнати особу, яка буде пред'явлена для впізнання, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу.

Другий етап – це безпосереднє впізнання за уявними образами, де слідчий пояснює зміст пред'явлення для впізнання та пропонує особі, яка впізнає,

вказати на особу, яку вона ідентифікувала, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Третій етап – взаємний вплив учасників пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні в майбутньому один на одного в процесі обґрунтування своїх позицій.

Четвертий етап є завершальним. Його сутність полягає у повторному психологічному впливі слідчого на учасників ідентифікації за уявними образами під час впізнання. Слідчий підсумовує результати пред'явлення для впізнання та оцінює їх значення для розслідування відповідного злочину.

На думку М. І. Скригонюка, психологічна структура поведінки учасників пред'явлення для впізнання складається з інтелектуального, емоційного і вольового чинників, загальних і специфічних закономірностей психіки, суперечливих процесів соціалізації [179, с. 202]. Так, поведінка учасника пред'явлення для впізнання залежить від його інтелекту, мисленнєвих здібностей, сили волі та ін. Емоційний чинник передбачає, що учасник пред'явлення для впізнання виявляє своє позитивне або негативне ставлення до іншого учасника (його захисника, педагога, лікаря, батьків чи інших законних представників, перекладача), слідчого, інших суб'єктів та учасників криміналістичної діяльності, самого себе. Учасник ідентифікації за уявними образами, що наділений вольовими рисами, є активним і, переборюючи перешкоди, прагне до досягнення поставленої мети.

У дослідженні тематики поведінки учасників ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання також варто акцентувати увагу на питанні дуже низького рівня довіри до правоохоронних органів у громадян України. На поведінку учасника пред'явлення для впізнання безпосередньо впливають низький рівень життя людини і високий психологічний рівень правового нігілізму та ін. Ці та інші психологічні, а також соціально-психологічні моменти породжують в учасника ідентифікації за уявними образами відчуття пригніченості, незахищеності й зумовлюють пасивність у

його поведінці. Зазначені фактори безпосередньо впливають на психологічну атмосферу під час проведення пред'явлення для впізнання.

Складність проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами вимагає застосування слідчим, прокурором тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу. Серед тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, які застосовуються у кримінальному судочинстві, розрізняють установлення психологічного контакту, роз'яснення положень закону, звернення до громадянської совісті; стимулювання позитивних якостей особи; спонукання до наслідування; створення неадекватного уявлення про хід розслідування і зібрані докази; непрямий допит; мисленева реконструкція обставин злочину; словесна розвідка; демонстрація можливостей розслідування; прийом підтримання належного рівня стану емоційної напруженості; різка зміна стану емоційної напруженості; допущення легенди; нейтралізація особи; фінансові стягнення; процесуальні санкції; використання суперечностей між показаннями та іншими доказами, що є у матеріалах кримінального провадження [32, с. 139]. Зазвичай, перелічені тактичні прийоми, що засновані на методі психологічного впливу, притаманні як для досудового розслідування, так і для судового розгляду справи. Вважаємо за доцільне, у контексті дослідження особливостей проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, зупинитися на вагомих саме для пред'явлення для впізнання тактичних прийомах, що засновані на методах психологічного впливу.

Насамперед це прийом встановлення психологічного контакту. Прийом встановлення психологічного контакту застосовується слідчим, прокурором під час ідентифікації за уявними образами з метою спонукати її учасників давати правдиві свідчення та загалом сприяти розв'язанню завдань судочинства. Цей прийом заснований на такому методі психологічного впливу, як переконання.

Психологічний контакт можливо розглядати як взаємне місцезнаходження контактуючих у визначеній законом формі осіб у процесі спілкування, прагнення до спілкування [193, с. 540]. Встановлення ж психологічного контакту слідчого

з учасниками під час проведення пред'явлення для впізнання є досить складним психологічним завданням. Результативність відповідного завдання обумовлена двома положеннями: предметом контакту є люди різного віку, характеру та темпераменту, процесуального становища; встановлення психологічного контакту вимагає усунення емоційного і раціонального бар'єрів, що досить часто існують при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Тому слідчому нерідко необхідно особисто психологічно перевтілюватися, стримувати негативні емоції, стимулювати доброзичливість, увагу, бажання допомогти в скрутному стані. Цього вимагає не тільки етика слідчої діяльності, а й дотримання принципів об'єктивності, всебічності та повноти.

У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі розроблене поняття встановлення психологічного контакту, як ставлення осіб одна до одної під час спілкування, проте таке визначення має занадто загальний характер і потребує деталізації. Окремі автори виступали зі спробами розкрити сутність поняття психологічного контакту та дати рекомендації щодо способів його встановлення.

Одним із перших перелік способів встановлення психологічного контакту запропонував Ф. В. Глазирін, який відносив до них наступні: 1) звернення до логічного мислення учасника слідчої дії, що полягає в переконанні про неминучість розкриття злочину, встановлення тих чи інших фактів; 2) порушення в допитуваного інтересу до спілкування і його результатів – бесіда на різні теми, повідомлення про виявлені докази та ін.; 3) порушення емоційного стану шляхом звернення до почуттів гордості, честі, сорому, каяття, жалю; 4) вплив позитивними якостями особистості слідчого – ввічливістю, справедливістю, доброзичливістю [51, с. 156]. Варто зазначити, що названі способи психологічного контакту на перший погляд можуть здаватися доволі простими і всім відомими. Проте при встановленні психологічного контакту під час проведення пред'явлення для впізнання спостерігається зниження рівня напруги, страху, непевності та ін.

Конкретні рекомендації зі встановлення психологічного контакту містяться і у роботах інших авторів. Так, В. Г. Лукашевич, який досліджує проблему спілкування в судочинстві, до способів встановлення психологічного контакту відносить наступні: 1) створення належної обстановки пред'явлення для впізнання; 2) ідентифікація за уявними образами у звичайних умовах; 3) коректна поведінка слідчого як представника держави, що виконує важливі суспільні функції; 4) демонстрація доброзичливості, неупередженого ставлення до допитуваного, що викликає інтерес до слідчого як партнера по спілкуванню; 5) демонстрація вміння повністю вислуховувати співрозмовника, не підвищувати голос; 6) проведення попередньої бесіди на другорядну тему; 7) звернення до логічного мислення учасника слідчої дії; 8) роз'яснення цілей і завдань слідчої дії [126, с. 165–167]. На наш погляд, запропоновані вченим способи встановлення психологічного контакту, швидше за все, являють собою етичні умови спілкування в процесі розслідування злочину.

Загальні рекомендації зі встановлення психологічного контакту, звісно ж, стосуються також і питання тактико-психологічних особливостей проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання. Криміналістичні рекомендації з питання встановлення психологічного контакту щодо проведення пред'явлення для впізнання мають свої особливості.

Насамперед слідчий зустрічається з особою, яка впізнає, не вперше і має, як правило, повне уявлення про неї. Тому особливістю психологічного контакту є те, що він в умовах пред'явлення для впізнання є двостороннім. Слідчий встановлює психологічний контакт одночасно з особою, яка впізнає, і з особою, яка пред'являється для впізнання. Останні мають при цьому різні позиції з того самого питання, важливість якого й зумовила проведення впізнання. Головним для зазначеного психологічного контакту буде звернення слідчого до учасників пред'явлення для впізнання з роз'ясненням мети проведення впізнання та його значення. Це необхідно для створення у потерпілого чи свідка почуття захищеності й безпеки. Залежно від того, наскільки прийоми психологічного впливу справляють дієве враження на учасників ідентифікації за уявними

образами, слідчий обирає такі з них, які він вважає найбільш ефективними у даній ситуації.

Другим тактико-психологічним прийомом, що може бути застосований слідчим, прокурором під час ідентифікації за уявними образами в ході проведення пред'явлення для впізнання, є прийом роз'яснення положень закону. Сутність його полягає у повідомленні особам, які беруть участь у пред'явленні для впізнання, змісту окремих правових норм. Базується цей прийом на методах передачі інформації, постановки і варіювання мисленнєвих завдань, переконання. Як правило, застосування цього прийому обмежується доведенням до відома учасників пред'явлення для впізнання змісту положень, які передбачають їх права та обов'язки, а також встановлюють відповідальність за завідомо неправдиві показання, відмову від надання показань та ін.

Роз'яснення положень закону здійснюється слідчим, прокурором безпосередньо перед початком проведення пред'явлення для впізнання, а тому, як правило, виконується ними як процесуальна формальність.

Третій тактико-психологічним прийомом, що може бути застосований під час ідентифікації за уявними образами в ході пред'явлення для впізнання, це прийом стимулювання позитивних якостей особи, що базується на таких методах психологічного впливу, як передача інформації, переконання, навіювання та приклад, і полягає у нагадуванні особі про цінність її людських якостей, про її гарні вчинки в минулому або ж у висловлюванні впевненості про неможливість порушення особою норм моралі й права під час пред'явлення для впізнання.

Четвертим тактичним прийомом, заснованим на методах психологічного впливу, що може бути застосований слідчим, прокурором під час пред'явлення для впізнання, є демонстрація можливостей розслідування, що базується на методах передачі інформації, переконання, постановки і варіювання мисленнєвих завдань, рефлексії, навіювання, емоційного експерименту, прикладу, керованих психологічних станів тощо. Інколи цей прийом ще розуміють як сповіщення осіб – учасників слідчої (розшукової) дії про застосування в ході неї науково-технічних засобів, роз'яснення принципу їх

дії [180, с. 35]. Даний прийом полягає у тому, що слідчий, прокурор інформує осіб, які беруть участь у пред'явленні для впізнання, про можливості органів розслідування отримувати за допомогою науково-технічних засобів інформацію, яка цікавить слідство. Як правило, цей прийом застосовується з метою подолання протидії розслідуванню шляхом повідомлення особам про новітні технології, які впроваджені у сферу судочинства, або ж безпосередньої демонстрації відповідних науково-технічних засобів. Разом із тим ефективність застосування прийому залежить від рівня освіти та професійних знань особи. Прийом демонстрації можливостей процесу розслідування належить до процесуальних тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу. Його засади містяться у низці норм чинного законодавства України, які передбачають право слідчого проводити вимірювання, складати плани і креслення, фотографувати місцевість та предмети, застосовувати звукозапис чи відеозапис, а також залучати спеціалістів при проведенні пред'явлення для впізнання (ч. 8 ст. 228, ч. 1 ст. 230 КПК України).

Наступним тактичним прийомом, заснованим на методах психологічного впливу, що може бути застосований слідчим, прокурором під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, є застосування заходів, які активізують репродуктивні процеси пам'яті. В основі цього тактичного прийому перебувають психологічні методи використання асоціацій за суміжністю, контрастом і аналогією. Однак не в усіх випадках використання традиційних тактичних прийомів дає позитивний результат. Наука та практика, у тому числі й закордонні, пропонують нові методи розслідування, які називають нетрадиційними, а саме такі сучасні досягнення природничих, технічних та інших наук, що недостатньо визнані в теорії криміналістики та впроваджені в практику, але які криміналістика пристосовує і використовує у своїх цілях для розкриття і розслідування злочинів.

Одним із нетрадиційних методів психологічного впливу, який використовується при розслідуванні злочинів, є метод гіпнорепродукції, в основі якого лежить здатність людської пам'яті відтворювати в стані гіпнозу раніше

пережиті події. Щодо кримінально-процесуального аспекту проблеми, то з положень чинного законодавства України вбачається, що інформація, отримана шляхом застосування нетрадиційних методів розслідування, не має доказового значення, а тому не може застосовуватися під час пред'явлення для впізнання.

Серед проблем, які потребують уваги у зв'язку із упорядкуванням діяльності слідчого, прокурора під час застосування тактичних прийомів, вибудованих на методах психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами в ході проведення пред'явлення для впізнання, є розробка спеціальних методик, на основі яких здійснюватиметься формування психологічного портрета особи, визначення її індивідуально-психологічних рис тощо і, як наслідок, обрання ефективних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу. Очевидно, що створення таких методик полегшить застосування зазначених прийомів і покращить їх результати. Однак в основу цих методик повинно бути покладено: спеціальні теоретичні знання з різних галузей науки (психології, медицини, психіатрії, юриспруденції), а також узагальнення слідчої практики; використано загальновідомі в науковій практиці психологічні методики та авторські модифікації, що пройшли апробацію та відбираються з урахуванням специфіки досліджень тощо.

Питання прогнозування можливих конфліктних ситуацій при проведенні пред'явлення для впізнання та засобів їх запобігання має безпосередній зв'язок з тематикою складних слідчих ситуацій. Засоби слідчої тактики, що обирає слідчий у процесі проведення ідентифікації за уявними образами, найбільш схожі за своєю сутністю до прийомів встановлення психологічного контакту. Це зумовлено тим, що вони є більш конкретними й співвідносяться із зібраними фактичними даними у кримінальному провадженні та мають стимулюючий характер.

Разом із тим застосування тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, і їх результатів є непередбачуваними, оскільки спрогнозувати реакції осіб у відповідь на них можна лише приблизно. З огляду на зазначене, підготовка до застосування цих прийомів повинна бути

максимально ретельною, щоб запобігти негативним наслідкам у вигляді втрати довіри до органів досудового розслідування, розчарування у ефективності їх роботи або ж усвідомлення їх неспроможності повно, всебічно та об'єктивно з'ясувати обставини кримінального провадження.

Слід наголосити, що застосування тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, не обмежується лише діями з їх реалізації, а має включати і спостереження слідчого, прокурора під час проведення ідентифікації за уявними образами за поведінкою її учасників, їх вербальними (зупинки у розповіді, нелогічність пояснення обставин) і невербальними реакціями (жести, міміка).

Одним із можливих засобів щодо запобігання ймовірним конфліктним ситуаціям під час проведення пред'явлення для впізнання може бути ефективно діюча програма захисту свідків, потерпілих від злочину. На сьогодні така можливість передбачена Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [160], де визнається право учасників судочинства на забезпечення безпеки. Зокрема, людина, яка стала свідком злочину, має можливість змінити: паспортні дані, місце проживання; а також надавати свідчення в ізольованому приміщенні тощо. Однак досі механізм реалізації цієї програми ще не розроблений, не утворено також спеціального фонду, з якого б здійснювалося відповідне фінансування. Зауважимо, що така програма віддавна реалізована у більшості країн світу [151, с. 93]. Так, в Італії діє Національна програма захисту свідків та інших учасників процесу, забезпечення виконання якої покладено на централізовану охоронну організацію [138]. За відсутності дії такої програми особи, які є свідками злочинів, побоюючись за своє життя, через методи залякування, погрози, під час проведення пред'явлення для впізнання відмовляються давати показання або дають неправдиві показання з метою самозахисту, що значно нівелює значення такої слідчої (розшукової) дії і, в свою чергу, створює великі перешкоди для здійснення правосуддя.

На основі наведеного можна стверджувати, що передбачення слідчим у конкретній ситуації можливих конфліктних наслідків як при плануванні, так і при безпосередньому проведенні ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, а, відповідно, й застосування тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, є основою криміналістичного прогнозування.

Прогнозування можливих конфліктних ситуацій при плануванні проведення пред'явлення для впізнання полягає у науково-практичній розробці слідчим передбачення ймовірного ходу цієї слідчої (розшукової) дії на основі аналізу матеріалів кримінального провадження, а отже – ймовірності застосування, з метою їх запобігання та подолання, у разі їх виникнення, тактичних прийомів, в тому числі й тих, що засновані на методах психологічного впливу.

Основними тактичними завданнями пред'явлення для впізнання є: встановлення психологічного контакту; актуалізація в пам'яті її учасників сприйнятого; визначення мотивації показань; відвернення конфліктних ситуацій. Способами встановлення психологічного контакту можуть бути: переконання в необхідності повідомлення правдивих показань та співпраці з органами розслідування; роз'яснення суті наслідків неправильної поведінки під час розслідування; використання психологічних акцентів характеристики учасників пред'явлення для впізнання.

Встановлення психологічного контакту (впливу – інтелектуального, емоційного, вольового) слідчим з учасниками ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, враховуючи загальні та специфічні закономірності психіки кожного із них, в ході проведення впізнання є одним із визначальних тактичних прийомів у системі відповідних засобів слідчої тактики.

Криміналістичними засобами запобігання можливим конфліктним ситуаціям при плануванні і проведенні пред'явлення для впізнання є: по-перше, розробка слідчим прогнозів із зазначених питань, по-друге, застосування у разі потреби тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу,

зокрема, застосування таких тактичних прийомів, як підтримання психологічного контакту; звернення до позитивних якостей особи-учасника пред'явлення для впізнання, звернення до почуттів гідності, честі.

Проведення слідчим, прокурором ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання повинно здійснюватися з урахуванням знань психології, залежно від ситуації, що може включати такі засоби слідчої тактики, як тактичні прийоми, зокрема вказівку на доцільність повідомлення правдивих показань; переконання в необхідності співпраці з органами розслідування та ін.

Запобігання можливим конфліктним ситуаціям при плануванні і безпосередньому проведенні пред'явлення для впізнання криміналістичними засобами являє собою: по-перше, розробку слідчим прогнозів із зазначених питань, по-друге, застосування, у разі потреби, таких тактичних прийомів, як продовження встановлення психологічного контакту; звернення до кращих сторін особи учасника цієї слідчої (розшукової) дії, звернення до почуттів гідності, честі; активізація репродуктивних процесів пам'яті учасників ідентифікації за уявними образами; демонстрація можливостей розслідування.

Висновки до розділу 3

Під пред'явленням для впізнання слід розуміти слідчу (розшукову) дію, за якої особі, яка впізнає, у встановленому законом порядку надається можливість встановити тотожність (схожість, відмінність) раніше сприйнятого нею при обставинах, що мають значення для кримінального провадження, шляхом порівняння ознак і властивостей пред'явленого для впізнання об'єкта з його уявним (мисленевим, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи, яка впізнає. Від пред'явлення для впізнання як процесуальної дії слід відрізнити поняття «впізнання» як результат пред'явлення для впізнання, а також впізнання як непроцесуальне ототожнення, що проводиться в сфері кримінального

судочинства. Відмінність результату цих дій обумовлює відмінність у структурі та змісті ідентифікаційного процесу під час їх проведення.

Пред'явлення для впізнання за формою та способом здійснення відрізняється від інших форм процесуального ототожнення і за своєю сутністю є однією з форм криміналістичної ідентифікації – ідентифікації за уявними образами, що заснована на дослідженні відповідності кореспондуючих ознак об'єктів порівняння. Пред'явлення для впізнання має на меті забезпечити встановлення доказового зв'язку підозрюваного, обвинуваченого або іншого об'єкта (речей, трупа) з подією, що розслідується. Необхідність у пред'явленні для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами виникає за наявності певної інформаційної невизначеності, що має місце щодо будь-якої обставини, яка підлягає з'ясуванню в кримінальному провадженні [14].

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає класифікацію видів пред'явлення для впізнання залежно від природи об'єктів, що пред'являються: особи, речі, труп. Разом із тим впізнання на процесуальній основі таких об'єктів, як тварини, окремих ділянок місцевості, будівель, приміщень та інших вбачаємо можливим у межах такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент.

Прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами є виключним повноваженням слідчого, процесуальна самостійність якого визначена кримінальним процесуальним законом. Приймаючи рішення про необхідність проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, слідчий повинен спрогнозувати поведінку осіб, які братимуть участь у слідчій (розшуковій) дії, і з урахуванням цього скласти план її проведення.

Результативність проведення пред'явлення для впізнання залежить від якісного його планування та організації. Підготовка до проведення пред'явлення для впізнання, що за джерелом отримання інформації є вербальною слідчою

(розшуковою) дією, складається із декількох етапів: вивчення матеріалів кримінального провадження; вивчення особи, яка впізнає, аналіз змісту спеціальних запитань; планування слідчої (розшукової) дії. Необхідними етапами планування є: 1) чітке визначення ідентифікуючих ознак або їх сукупності, на основі яких буде проведено ідентифікацію за уявними образами; 2) попередня оцінка ідентифікуючих ознак або їх сукупності; 3) формулювання деяких найбільш складних запитань, що допомагають визначити ідентифікаційні ознаки, встановити характер і темперамент особи, яка впізнає, та визначити обставини сприйняття об'єкта, що ідентифікується; 4) оцінка результатів, отриманих в ході пред'явлення для впізнання, доказової цінності фактичних даних, одержаних у результаті проведення ідентифікації за уявними образами.

Організація запланованого проведення пред'явлення для впізнання передбачає: 1) роз'яснення мети даної слідчої (розшукової) дії, а також прав і обов'язків її учасників; 2) безпосереднє його проведення; 3) фіксація ходу і результатів проведення.

Криміналістичний зміст пред'явлення для впізнання зумовлений його завданнями, які, по-перше, відповідають загальним завданням кримінального провадження, по-друге, реалізуються у практичній сфері слідчої діяльності завдяки таким методам пізнання, як порівняння, аналіз, ідентифікація за уявними образами.

Допускаємо застосування психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, межі та форма якого визначаються з урахуванням: процесуально-тактичної ситуації впливу, слідчим як суб'єкта впливу, об'єкта впливу – суб'єкта впізнання, інформацією, що використовується слідчим за допомогою різноманітних методів і засобів здійснення впливу на об'єкт, результатом впливу як реакцією у відповідь. Застосування засобів психологічного впливу під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами є специфічним засобом спілкування і може застосовуватися для ефективного реалізації його функцій.

Під таким засобом психологічного впливу, як переконання, слід розуміти форму цілеспрямованого психологічного впливу на інтелектуальну сферу суб'єкта впізнання з метою стимулювати його до переосмислення і зміни своєї поведінки, що забезпечить розв'язання завдань кримінального провадження.

Психологічний вплив застосовується у сфері судочинства і є особливою формою спілкування під час досудового розслідування, зокрема в процесі пред'явлення для впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами, яка реалізується суб'єктами досудового розслідування за допомогою засобів психологічного впливу з метою змінити наміри, установки та інші психологічні регулятори поведінки суб'єкта впізнання для розв'язання завдань у сфері судочинства. Застосування психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами здійснюється через систему його засобів, яка включає методи психологічного впливу та засновані на них тактичні прийоми.

Застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами може вирішувати такі завдання, як: відновлення у пам'яті суб'єкта впізнання забутого, спростування неправдивих свідчень та з'ясування приховуваних фактів, активізацію розумових процесів, повідомлення правдивої інформації суб'єктом впізнання [21].

Суб'єкт розслідування як складова ідентифікаційного процесу криміналістичної ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання відіграє ключову роль як з огляду на його процесуальні повноваження, так і з наданих можливостей щодо тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії та, відповідно, ідентифікаційного процесу.

Правильне розуміння меж необхідної та доцільної складових у діяльності суб'єкта розслідування та їх реалізація під час ідентифікаційного процесу при пред'явленні для впізнання допоможе мінімізувати вплив слідчого на психологічний процес ідентифікації за уявними образами та забезпечить об'єктивність отриманих у результаті її проведення фактичних даних.

Принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами поділяються на загальні і спеціальні, залежно від їх поширеності на слідчі (розшукові) дії.

Психологічна складова ідентифікаційного процесу при ідентифікації за уявними образами складається з двох стадій: 1) формування образу, що полягає у сприйнятті та пізнанні образу речі чи особи; 2) впізнавання, що зводиться до відтворення в натурі об'єктів, відновлення в пам'яті раніше сприйнятого об'єкта і вирішення питання про тотожність чи нетотожність (відмінність). Процес формування уявного образу у особи, яка впізнає, включає в себе наступні етапи: сприйняття об'єкта та допомогою органів чуття; запам'ятовування і збереження (забування) в пам'яті сприйнятих відомостей; відтворення уявного образу в пам'яті та передача відомостей про нього; впізнання (ототожнення чи навпаки) об'єкта.

Криміналістична складова ідентифікаційного процесу при ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання передбачає: 1) підбір не менше трьох натурних об'єктів чи їх копій (за винятком трупа людини), які б зовні були схожими на об'єкт, що має бути пред'явлений до впізнання; 2) вільний вибір особою, яку будуть впізнавати, пози і місця серед інших пред'явлених для впізнання осіб; 3) попередження свідка і потерпілого про відповідальність за відмову від показань і за дачу свідомо неправдивих показань; 4) опис після впізнання тих ознак, за якими об'єкт було впізнано; 5) присутність при впізнанні не менше двох понять, в тому числі під час пред'явлення для впізнання трупа, за винятком випадків, згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України, тобто при застосуванні безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами характеризується певними параметрами психологічного впливу, що включає активну діяльність її учасників: слідчого і особи, яка впізнає, а також пасивну (у певних випадках активну) діяльність особи, яка пред'являється для впізнання, та інших учасників слідчої

(розшукової) дії. Завдання слідчого полягає в тому, щоб керувати пред'явленням для впізнання як процесуальною формою ідентифікації за уявними образами таким чином, аби стимулювати її учасників до з'ясування об'єктивних обставин, що підлягають доказуванню.

Складність проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами вимагає застосування слідчим, прокурором тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу. Серед тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, які застосовуються у кримінальному судочинстві, розрізняють установлення психологічного контакту, роз'яснення положень закону, звернення до громадянської совісті; стимулювання позитивних якостей особи; спонукання до наслідування; створення неадекватного уявлення про хід розслідування і зібрані докази; непрямий допит; мисленнева реконструкція обставин злочину; словесна розвідка; демонстрація можливостей розслідування; прийом підтримання належного рівня стану емоційної напруженості; різка зміна стану емоційної напруженості; допущення легенди; нейтралізація особи; фінансові стягнення; процесуальні санкції; використання суперечностей між показаннями та іншими доказами, що є у матеріалах кримінального провадження.

Застосування тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, не обмежується лише діями з їх реалізації, а має включати і спостереження слідчого, прокурора під час проведення ідентифікації за уявними образами за поведінкою її учасників, їх вербальними (зупинки у розповіді, нелогічність пояснення обставин) і невербальними реакціями (жести, міміка).

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на основі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної практики правоохоронних органів України, урахуваючи досвід інших країн, розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливе наукове завдання криміналістичної ідентифікації за уявним образом під час пред'явлення для впізнання, зокрема:

1. Комплексно досліджено генезу криміналістичної ідентифікації. Різноманітність наукових поглядів на сутність криміналістичної ідентифікації дозволяє поділити вчених на три умовні групи залежно від визначення ними завдань криміналістичної ідентифікації. Одна група авторів розглядає завдання ідентифікації у вирішенні питання про тотожність, відповідно до чого ідентифікація може мати як позитивний, так і негативний результат, рівнозначний першому за своєю значимістю: встановлення наявності чи відсутності тотожності. Друга група вчених розглядає завдання ідентифікації більш ширше: встановлення факту тотожності чи отримання доказу тотожності та пов'язані з встановленням одиничного матеріального об'єкта – особи, речі, ділянки місцевості тощо. Третя група авторів ще більше розширює функцію ідентифікації в доказуванні та відносить до завдань ідентифікації вирішення питання про те, чи не є об'єкт, що ототожнюється, таким, що відшукується. Отже, завдання криміналістичної ідентифікації полягає не лише у визначенні індивідуального матеріального об'єкта, а й у встановленні його зв'язку з подією, що розслідується.

В еволюційному розвитку теорії криміналістичної ідентифікації виділяють два періоди, нерозривно пов'язані з розвитком криміналістики як науки: період формування її емпіричної бази та накопичення первинних теоретичних узагальнень; період формування її як цілісної наукової теорії.

Перспективним, з погляду розвитку науково-технічного прогресу, вбачається подальше запровадження в процес криміналістичної ідентифікації

наукових технологій, що надаватимуть змогу проводити відповідні ідентифікаційні дії за менший проміжок часу, у будь-якому місці, мінімізуючи «людський фактор» для недопущення неточностей у результатах відповідних дій.

2. Встановлено, що криміналістична ідентифікація є самостійним структурним елементом процесу доказування, а тому її завдання збігається із завданням кримінального судочинства загалом. Криміналістична ідентифікація є особливим різновидом ідентифікації загальнонаукової, спрямованої на досягнення специфічної (процесуальної) мети – отримання доказу про тотожність шляхом розв’язання цілої низки окремих завдань.

За ступенем загальності завдання криміналістичної ідентифікації поділено на загальні – отримання судового доказу, та окремі. Такі окремі завдання, як виявлення джерел інформації про розшукуваний об’єкт, визначення вихідної сукупності об’єктів, що перевіряються, кола перевірюваних об’єктів, порівняльне ідентифікаційне дослідження, встановлення розшукуваного об’єкта, виявлення сукупності ознак, необхідної для висновку про тотожність, що вирішуються під час криміналістичної ідентифікації, є етапами отримання доказу про тотожність в ідентифікаційному процесі.

За характером окремі завдання криміналістичної ідентифікації можуть бути розподілені на пошукові, констатуючі, аналітичні, спрямовані на виявлення неочевидних фактичних даних, які можуть бути отримані в результаті подальшого дослідження об’єктів і даних, отриманих у результаті вирішення констатуючих завдань, оціночні, що розв’язуються при оцінці фактичних даних, проміжних та кінцевих висновків і дають змогу вирішити поставлені перед дослідником завдання [97, с. 85].

За обов’язковістю вирішення завдання криміналістичної ідентифікації поділяються на процесуальні, тобто завдання, передбачені законодавством, вирішення яких є обов’язковим і які визначають специфіку (характер, мету, засоби, форми тощо) усього здійснюваного дослідження, і тактичні, що

дозволяють обирати та використовувати найбільш раціональні й ефективні засоби пізнання.

3. Виокремлено різні види криміналістичної ідентифікації: 1) за правовою природою: процесуальна, непроцесуальна; 2) за суб'єктом ідентифікації: оперативна, слідча, експертна; 3) за видом об'єктів, що ідентифікують: ідентифікація речей (предметів), живих істот, явищ, процесів; 4) за характером відображень, що використовуються для ототожнення: ідентифікація за матеріально фіксованими відображеннями, уявними образами, за описом; 5) за станом об'єкта, що ототожнюється: ідентифікація нерозчленованого цілого, цілого за його частинами; 6) за доказовим значенням: індивідуальна, групова; 7) за характером природи ознак, що використовуються в пізнавальному процесі: за особливостями зовнішньої будови, за особливостями внутрішньої будови, за функціонально-динамічними особливостями, за особливостями запаху; 8) за галуззю криміналістичної техніки, до якої належить об'єкт пізнання: трасологічна, дактилоскопічна, судово-балістична, почеркознавча, авторознавча, матеріалів документів тощо.

Запропоновано доповнити види криміналістичної ідентифікації додатковими критеріями, які, на наш погляд, визначають особливий порядок та специфіку ідентифікаційного процесу, у тому числі процесуальний порядок її здійснення: 1) за станом особи як об'єкта пізнання: ідентифікація живої людини, живої ненародженої людини, неживої (померлої) людини; 2) за обсягом дій з ідентифікації: локалізована (у конкретній місцевості з розумінням місцезнаходження об'єкта пізнання), нелокалізована (зондування Землі); 3) за об'єктом пізнання: живої істоти, предмета, явища, процесу, місцевості; 4) за природою сукупності ідентифікаційних ознак: ідентифікація за матеріально-зафіксованими (об'єктивними) ознаками, за суб'єктивними ознаками (за уявними образами).

4. Надано авторське визначення криміналістичної ідентифікації за уявним (мисленнєвим, ідеальним) образом, під яким слід розуміти процес, у якому беруть участь різні суб'єкти (суб'єкти доказування та суб'єкти впізнання), який

за формою вираження є процесуальною ідентифікаційною дією, що здійснюється у сфері процесуальної діяльності з метою отримання судового доказу про тотожність шляхом використання пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти.

Доведено, що місце ідентифікації за уявними образами серед інших видів криміналістичної ідентифікації зумовлено різноманітністю її об'єктів, суб'єктів, які проводять ці дослідження, процесів, сутність яких полягає у встановленні тотожності та відображає різні складові логіки пізнання, метою якого є ототожнення. До об'єктів, що можуть бути ідентифіковані за уявними образами під час пред'явлення для впізнання, належать: 1) особи (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.); 2) речі, під якими необхідно розуміти різні матеріальні предмети (одяг, засоби, знаряддя злочину, ділянки місцевості, приміщення та ін.); 3) трупи.

Зазначено основні характеристики криміналістичної ідентифікації за уявними образами: 1) належність її до процесуальних ідентифікаційних дій; 2) особливий характер знань, які використовуються в процесі ототожнення; 3) мета та завдання, що зумовлюють її проведення, зокрема, з метою індивідуального ототожнення, тобто встановлення повної відповідності ознак конкретного об'єкта пошуку істини безпосередньо під час впізнання.

5. Сутність та специфіка проведення криміналістичної ідентифікації за уявними образами зумовлюється такими її процесуально-криміналістичними властивостями, як: її мета; самостійність; використання засобів криміналістичної техніки; наявність обов'язкових суб'єктів (особи, уповноваженої на проведення процесуальної дії; особи, яка виконує акт безпосереднього ототожнення завдяки використанню пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти); кількісний фактор суб'єктів та учасників ідентифікаційного процесу за уявними образами; обов'язковий процесуальний порядок фіксації її перебігу і результатів та факультативний (з тактичних міркувань, можливість фіксації її перебігу й результатів криміналістичними засобами).

Узагальнено та надано структуру ідентифікаційного процесу за уявним образом, яку становлять: 1) психологічний механізм впізнання; 2) криміналістичний механізм впізнання; 3) природа об'єкта сприйняття; 4) цілісність процесу криміналістичної ідентифікації; 5) особистість суб'єкта впізнання; 6) характер формування мисленнєвого образу; 7) результати впізнання; 8) дії суб'єкта розслідування по процесуальному оформленню результатів.

6. Доведено, що досягнення мети ідентифікації за уявними образами можливе лише в системі дій з доказування, суб'єктами якого є особи, уповноважені на проведення слідчих (розшукових) чи судових дій, та особи, які виконують акт безпосереднього ототожнення завдяки використанню пізнавальних можливостей суб'єкта впізнання, що є джерелом відомостей про факти. Ідентифікація за уявними (мисленнєвими, ідеальними) образами – це не лише засіб пізнання, яким є будь-який загальнонауковий ідентифікаційний акт, а й засіб доказування, тобто ідентифікаційний процес, що здійснюється у регламентованій законом формі слідчих (розшукових) чи судових дій і спрямований на отримання процесуально важливих результатів (доказів) і має певну структуру. Сам процес отримання доказу за своєю сутністю є діяльністю, яку здійснюють спеціальні суб'єкти у специфічній сфері, спрямованою на розв'язання її завдань, тому її результати мають процесуальний характер та процесуальну форму.

7. Під пред'явленням для впізнання слід розуміти слідчу (розшукову) дію, за якої особі, що впізнає, у встановленому законом порядку, надається можливість встановлення тотожності (схожості, відмінності) раніше сприйнятого нею за обставин, що мають значення для кримінального провадження, шляхом порівняння ознак і властивостей пред'явленого для впізнання об'єкта з його уявним (мисленнєвим, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи, яка впізнає. Від пред'явлення для впізнання як процесуальної дії слід відрізнати поняття «впізнання» як результат пред'явлення для впізнання, а також впізнання як непроцесуальне ототожнення, що проводиться в сфері

кримінального судочинства. Відмінність результату цих дій обумовлює відмінність у структурі та змісті ідентифікаційного процесу під час їх проведення.

Чинний КПК України передбачає класифікацію видів пред'явлення для впізнання залежно від природи об'єктів, що пред'являються: особи, речі, труп. Водночас впізнання на процесуальній основі таких об'єктів, як тварини, окремі ділянки місцевості, будівлі, приміщення та інші, можливо в межах такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент.

Окреслено, що ідентифікація особи за уявним образом під час проведення впізнання, відповідно до ст. 228 КПК України, може здійснюватися за ознаками зовнішнього вигляду та іншими прикметами. Доведено, що поняття «інші прикмети зовнішнього вигляду людини» у теорії криміналістичної ідентифікації слід розуміти як можливість ідентифікації особи за ознаками запаху, дотику, смаку та ін. У зв'язку з цим, запропоновано внести зміни до ч. 9 ст. 228 КПК України щодо закріплення цих положень (підтримали 91 % опитаних слідчих).

Крім цього, з урахуванням вимог слідчої практики як одного з головних напрямів удосконалення правових і тактичних основ ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання ч. 1 ст. 230 КПК України запропоновано доповнити таким текстом: *«Для впізнання пред'являтися можуть трупи осіб, тварин та інших біологічних об'єктів, що мають ідентифікаційні ознаки»*.

Встановлено, що принципи пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявним образом, що слідчі застосовують на практиці, слід поділити на три групи: зобов'язальні, заборонні, дозвільні.

8. Результативність проведення пред'явлення для впізнання залежить від якісного її планування та організації проведення. Підготовка до проведення пред'явлення для впізнання, що за джерелом отримання інформації є вербальною слідчою (розшуковою) дією, складається з декількох етапів: вивчення матеріалів кримінального провадження; вивчення особи, яка впізнає, аналіз змісту спеціальних запитань; планування слідчої (розшукової) дії. Необхідними

етапами планування є: 1) чітке визначення ідентифікаційних ознак або їх сукупності, на основі яких буде проведено ідентифікацію за уявними образами; 2) попередня оцінка ідентифікаційних ознак або їх сукупності; 3) формулювання деяких найбільш складних запитань, що дадуть змогу визначити ідентифікаційні ознаки, характер і темперамент особи, яка впізнає, та обставини сприйняття ідентифікуємого об'єкта; 4) оцінка результатів, отриманих під час пред'явлення для впізнання, доказової цінності фактичних даних, одержаних у результаті проведення ідентифікації за уявними образами.

9. Суб'єкт розслідування як складова ідентифікаційного процесу криміналістичної ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання відіграє ключову роль як з огляду на його процесуальні повноваження, так і з наданих можливостей щодо тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії та, відповідно, ідентифікаційного процесу.

Допускаємо застосування психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами, межі та форма якого визначаються з урахуванням процесуально-тактичної ситуації впливу, слідчим як суб'єкта впливу, об'єкта впливу – суб'єкта впізнання, інформацією, що використовується слідчим за допомогою різноманітних методів і засобів здійснення впливу на об'єкт, результатом впливу як реакцією у відповідь. Застосування засобів психологічного впливу під час криміналістичної ідентифікації за уявними образами є специфічним засобом спілкування і може застосовуватися для ефективною реалізації його функцій.

Слідчий як складовий елемент механізму ідентифікаційного процесу має володіти прийомами психологічного впливу з метою якісної ідентифікації особи за уявним образом під час пред'явлення для впізнання. Застосування засобів психологічного впливу у процесі ідентифікації за уявним образом може сприяти вирішенню таких завдань: відновлення в пам'яті суб'єкта впізнання забутого (54 % опитаних); спростування неправдивих свідчень та з'ясування приховуваних фактів (16 % опитаних); активізація розумових процесів (12 %

опитаних); повідомлення правдивої інформації суб'єктом впізнання (18 % опитаних).

Застосування тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, не обмежується лише діями щодо їх реалізації, а має включати і спостереження слідчого, прокурора під час проведення ідентифікації за уявними образами у формі пред'явлення для впізнання за поведінкою її учасників, їх вербальними (промовки, зупинки в розповіді, нелогічність пояснення обставин) і невербальними (жести, міміка) реакціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафов В. В., Филиппов А. Г. Криминалистика: вопросы и ответы. М. : Юриспруденция, 2000. 360 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посібник. [2-ге вид., стер.]. Київ : КНТ, 2008. Ч. 1. Актуальні проблеми теорії держави [С. М. Тимченко та ін.]. 285 с.
3. Архів Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області. 2011 р. Кримінальна справа № 1-175/06.
4. Архів Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області. 2010 р. Кримінальна справа № 1-38/10.
5. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М. : Политиздат, 1981. 432 с.
6. Баев О. Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии (основы предупреждения и разрешения). Воронеж : Воронеж. ун-т, 1984. 132 с.
7. Баев О. Я. Содержание и формы криминалистической тактики. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1975. 59 с.
8. Баев О. Я. Тактика следственных действий : учеб. пособие. Воронеж : Модэк, 1995. 224 с.
9. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления. Харьков:Фортуна-пресс,1998. 464 с.
10. Бахін В., Гончаренко В. Як розкриваються злочини (Криміналістика у питаннях та відповідях) : посібник для студ. юрид. навч. закл. ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Юрид. фак-т. Київ : Хрещатик, 1996. 198 с.
11. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Каравела ; Львів : Новий світ-2000, 2002. 375 с.
12. Безкоровайний Б. В. Основні напрями вдосконалення правових і тактичних засад ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 259–270.

13. Безкоровайний Б. В. До питання видів криміналістичної ідентифікації. *Право. UA.* : Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. № 4. С. 86–90.
14. Безкоровайний Б. В. Конфліктні ситуації під час пред'явлення для впізнання та їх попередження. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 квіт. 2016 р.) : у 2 ч. Запоріжжя, 2016. Ч. 2. С. 102–105.
15. Безкоровайний Б. В. Місце ідентифікації за уявним образом серед інших видів криміналістичної ідентифікації. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 24 лист. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 2. С. 428–430.
16. Безкоровайний Б. В. Об'єкти ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 черв. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 111–112.
17. Безкоровайний Б. В. Окремі аспекти процесуального та криміналістичного забезпечення проведення впізнання за уявними образами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки.* Херсон, 2016. № 2. Т. 3. С. 55–58.
18. Безкоровайний Б. В. Окремі питання криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Європейські перспективи.* Харків, 2015. №7. С. 88–93.
19. Безкоровайний Б. В. Основні засади проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 квіт. 2016 р.). Львів, 2016. С. 154–156.
20. Безкоровайний Б. В. Проблемні моменти класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15–16 квіт. 2016 р.). Херсон, 2016. С. 75–78.

21. Безкоровайний Б. В. Щодо питання застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро, 2016. №2/2016. С. 129–133.
22. Безкоровайный Б. В. Криминалистические основы идентификации по мысленному образу при предъявлении для опознания. *Legea si Viata (Республіка Молдова)*. 2016. №6/2. С. 3–6.
23. Берзин В. Ф. Логический анализ задач и процесса криминалистического идентификационного исследования : М-во юстиции УССР ; Киев. науч.-исслед. ин-т судебных экспертиз. Киев : МВД УССР, 1974. 34 с.
24. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М.: НОРМА ; НОРМА–ИНФРА-М, 2001. 240 с.
25. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. М. : Юрид, лит., 1988. 304 с.
26. Белкин Р. С. Курс криминалистики. [3-е изд., доп.]. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. 837 с.
27. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. Саратов : Саратов.ун-т, 1986. 397 с.
28. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. (Методология проблемы). М. : Юрид. лит., 1969. 216 с.
29. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. М. : Норма, 1999. 496 с.
30. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. М.: Юристъ, 1997. Т. 2. Частные криминалистические теории. 464 с.
31. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. [2-е изд., изм. и доп.]. М. : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
32. Бишевец О. В. Правові засади застосування психологічного впливу у сфері судочинства. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених* : зб. наук. праць міжнар. наук-практ. конф. студентів, аспірантів

та молодих учених Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (23–24 квіт. 2009 р.). Київ, 2009. Ч. 4. С. 125–126.

33. Біленчук П. Д., Гель А. П. Семаков Є. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

34. Бірюков В. В. Криміналістична ідентифікація: метод, методики, технології. *Криміналістика и судебная экспертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб.: [редкол.: А. В. Янчук, О. М. Олійник, О.Г. Рувін та ін.]. Київ, 2014. Вип. 59. С. 12–19.

35. Бобонич Є.Ф. Місце ідентифікації за уявними образами під час проведення впізнання в системі форм криміналістичної ідентифікації. *Порівняльно-аналітичне право*: електрон. наук.-фаховий журн. 2015. № 4. С. 382–385.

36. Большой психологический словарь : под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. М. : Наука, 1983. 1028 с.

37. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літ., 2010. 335 с.

38. Будіянський М. Ф. Використання психологічних знань у розслідуванні злочинів : учб.-метод. посібник. Одеса : Астропринт, 2001. 96 с.

39. Васильев А. Н. Следственная тактика. М. : Юрид. лит., 1976. 197 с.

40. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник для вузов. [5-е изд., доп. и перераб.]. Санкт-Петербург : ПИТЕР, 2008. 656 с.

41. Ващук О.П. К вопросу о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Криміналістика и судебная экспертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. : [редкол.: А. В. Янчук, О. М. Олійник, О.Г. Рувін та ін.] ; Мінюст України ; КНДІСЕ. Київ, 2014. Вип. 59. С. 196–203.

42. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту: (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти). Київ : НАВСУ ; Правник, 1999. 126 с.

43. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. М. : Гоюриздат, 1956. 220 с.
44. Винберг А. И. Насущные вопросы теории и практики судебной экспертизы. *Советское государство и право*. 1961. № 6. С. 74–82.
45. Винберг А. И. Основные принципы советской криминалистической экспертизы. М. : Госюриздат, 1949. 132 с.
46. Владиславлев М. И. Логика. Обзорение индуктивных и дедуктивных приемов мышления и исторические очерки логики Аристотеля, схоластической диалектики, логики формальной и индуктивной. Санкт-Петербург : тип. В. Демакова, 1872. XIV, 257 с.
47. Волобуев А. В., Лозова С. М. Про сутність та психологічні засади пред'явлення для впізнання. *Форум права*. 2009. № 2. С. 70–74. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2?09vafpdv.pdf>
48. Гапанович Н. Н. Оpozнание в судопроизводстве (процессуальные и психологические проблемы). Минск : БГУ, 1975. 176 с.
49. Гинзбург А.Я. Принципы советской криминалистики : отв. ред. Ю. Д. Лившиц. Караганда: Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. 79 с.
50. Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания : под ред. И. М. Лузгина. М.: Юрид. лит., 1971. 64 с.
51. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактики следственных действий : учеб. пособие. Свердловск : Сред.-Урал. изд-во, 1973. 248 с.
52. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий : учеб. пособие для вузов МВД СССР. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1983. 136 с.
53. Глосарій з дисципліни криміналістика (словник криміналістичних термінів) : відповідно до вимог ECTS [уклад.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.]. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. 96 с.
54. Голованов В. Н. Законы в системе научного знания. М. : Мысль, 1970. 231 с.

55. Головецький М. О. Тактика узнавання і впізнання під час досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.
56. Голунский С. А. Тактика допроса. *Советская юстиция*. 1936. № 18. С. 12–14.
57. Голунский С.А., Шавер Б. М. Криминалистика :методика расследования отдельных видов преступлений : под ред. А. Я. Вышинского ; Ин-т права АН СССР. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 372 с.
58. Гончаренко В. Г., Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві : навч. посібник. Київ : Укр. акад.внутр. справ, 1994. 117 с.
59. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *НЗЛ. Лингвистическая прагматика*. М., 1985. Вып. 17. С. 217–237.
60. Громов В. Предварительное расследование по уголовным делам : руководство для органов расследования. М. : Госюриздат РСФСР, 1930. 272 с.
61. Гусарев С.Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. (Основи юридичної діяльності) : навч. посібник. [4-те вид., перероб. і допов.]. Київ : Знання, 2014. 495 с.
62. Добриянов В. С. Методологические проблемы теоретического и исторического познания : под общ. ред. М. М. Розенталя. М. : Мысль, 1968. 319 с.
63. Драганова Л. Г. Зависимость эффективности результатов следственного действия от его подготовки. М. : Акад. МВД СССР, 1976. 175 с.
64. Дубов Г. О. Передумови становлення методології права в українській юридичній науці. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова*. Економіка і право : зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 11. С. 22–26.
65. Душкина М. Р. Психология влияния. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 224 с.
66. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.

67. Загальна психологія : підручник [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. Л. Огороднійчук та ін.] ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Каравелла, 2014. 464 с.
68. Ивин А. А., Никифоров А. Л. Словарь по логике. М. : Туманит ; изд. центр ВЛАДОС, 1997. 384 с.
69. Ищенко Е. П. Криминалистика : краткий курс. М. : Инфа-М, 2003. 402 с.
70. Ищенко Е. П. Некоторые современные достижения российской криминалистики. *Die Woche des russischen Rechts*, Potsdam, 10.-15.05.2010 (mit der Moskauer Staatlichen Juristischen OE Kutafin Akademie). Potsdam, 2010. С. 15–41.
71. Ищенко Е. П., Образцов В. А. Криминалистика : учебник. М. : ЭКСМО, 2005. 465 с.
72. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия : учеб. пособие. М. : Пед. общ-во России, 2000. 539 с.
73. Калинюк Н. М. Криміналістичні проблеми технологій кібернетики та галузевих знань гуманітарних наук як першоджерел тактики провадження слідчих (розшукових) дій. *Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи*: матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20 квіт. 2012 р.). Тернопіль, 2012. С. 142–144.
74. Каминский А. М. Место и роль методологической рефлексии в криминалистических исследованиях организованной преступной деятельности. *Юридическая Россия. Федеральный правовой портал* : [сайт]. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1308678>
75. Кельман М. С. Методологія права на сучасному етапі державотворення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 3. С. 3–13.
76. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. М. : СГА, 2008. 521 с.

77. Козловський А. А. Гносеологія права: проблеми співвідношення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Правознавство*. 2000. Вип. 75. С. 5–9.

78. Колдин В. Я. Идентификация при производстве криминалистических экспертиз. М. : Госюриздат, 1957. 152 с.

79. Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 1 (26). С. 163–168.

80. Колісниченко О. Н. Планування розслідування і слідчі версії. *Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика* : за ред. В. Колмакова. Київ, 1973. С. 178–188.

81. Колмаков В. П. Идентификационные действия следователя. М. : Юрид. лит., 1977. 111 с.

82. Комарков В. С. Психологические основы следственных действий : текст лекций. Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1976. 28 с.

83. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини: підпис. в Римі, 4 лист. 1950 р. *Вісник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. 1999. № 1. С. 8–34. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

84. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : прийнята 10 груд. 1984 р. ; підпис. Україною 27 лют. 1986 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085

85. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Харьков : Вапнярчук Н. Н., 2006. 268 с.

86. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев : РИО МВД УССР, 1973. 123 с.

87. Коновалова В. Е. Проблемы логики и психологии в следственной тактике. Киев : РИО МВД УССР, 1970. 185 с.

88. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков : Вища школа, 1978. 143 с.

89. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. : М-во юстиції України. [Офіц. вид.]. Київ : Укр. правнича фундація ; Право, 1996. 63 с.
90. Конфліктологія : підручник для студ. вищих навч. закладів юрид. спец. ; [Л. М. Герасіна та ін.] ; за ред. проф. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. Харків : Право, 2002. 256 с.
91. Корухов Ю. М. Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде. М. : Юрид. лит., 1969. 135 с.
92. Костицкий М. В. Психологические методы в борьбе с правонарушениями. Київ : Вища школа, 1981. 56 с.
93. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації. Київ : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 2004. 207 с.
94. Котюк І. Загальна характеристика тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Юридичні науки. 2008. № 74–76. С. 18–22.
95. Котюк І. І. Основи теорії судового пізнання : навч. посібник для студ. юрид. фак-тів : у 2 ч. Київ : Київ. ун-т, 2012. Ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти. 423 с.
96. Котюк І. І. Теорія судового пізнання. Київ : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. Т. 1. 435 с.
97. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 276 с.
98. Криміналістика : учебник : отв. ред. Н. П. Яблоков. [3-е изд., перераб. и доп.]. М. : Юристъ, 2005. 781 с.
99. Криміналістика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под общ. ред. Р. С. Белкина. М. : Норма, 2004. 990 с.
100. Криміналістика : учебник для вузов : под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М. : Юрид. лит., 1988. 672 с.
101. Криміналістическое обеспечение предварительного расследования : под ред. В. А. Образцова. М. : Высшая школа, 1992. 351 с.

102. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій : [П. Д. Біленчук и др.]. Київ : МАУП, 2001. 216 с.

103. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посібник : [А. Б. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. Київ : Центр учбової літ., 2011. 280 с.

104. Криміналістика : підручник : [В. В. Пясковський та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

105. Криміналістика. Академічний курс: підручник : [Т. В. Варфоломеева та ін.] ; Акад. адвокатури України. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 495 с.

106. Криміналістична ідентифікація засобів захисту рук : метод. рек. : [уклад. С. О. Бухонський]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2014. 71 с.

107. Кримінальна справа № 127/26497/13-к від 11 квіт. 2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57207528>

108. Кримінальна справа № 127/26497/13-к від 25 груд. 2014 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42323739>

109. Кримінальна справа № 199/2524/15-к від 07 серп. 2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48193795>

110. Кримінальна справа № 1-кп/485/15/16 від 25 лют. 2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

111. Кримінальна справа № №1-кп/489/462/15 від 18 лист. 2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48946215>

112. Кримінальне провадження № 1-кп/200/535/15 від 29 груд. 2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53779094>

113. Кримінальне провадження № 1-кп/344/49/15 від 10 лют. 2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42770788>

114. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 603 с.

115. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : [В. Г. Гончаренко та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1223 с.

116. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13 квіт.2012 р. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2012. 391 с.

117. Кримінально-процесуальний кодекс України :наук.-практ. комент. : за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. [3-є вид., перероб. і допов.]. Київ : Юрисконсульт ; КНТ, 2006. 890 с.

118. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч.посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

119. Ленин В. И. Полн. собр. соч. [5-е изд.]. М. : Политиздат, 1969. Т. 29. Философские тетради. 776 с.

120. Ленин В. И. Философские тетради : под ред. В. В. Адоратского, В. Г. Сорина. Ленинград : Партиздат, 1936. 475 с.

121. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. М. : Новый юристь, 1997. 176 с.

122. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев : Вища школа, 1979. 88 с.

123. Лисиченко В. К., Бахин В. П. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений. *Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики*. Київ, 1993. С. 84–86.

124. Лозова С. М. Тактико-психологічне забезпечення слідчих дій : дис. ... канд. псих. наук : 12.00.06. Харків, 2004. 204 с.
125. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Криміналістична ідентифікація об'єктів за ідеальними відображеннями : монографія. Київ, 2016. 204 с.
126. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. Київ : РИО Укр. акад. внутр. дел, 1993. 194 с.
127. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
128. Маклаков А. Г. Общая психология : учебник. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 592 с.
129. Малый энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон : в 4 т. [репринтное воспроизведение издания Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона 1904 г.]. М. : Терра, 1994. Т. 3. 1056 с.
130. Мамурков В. А. Основы криминалистического учения о биологических объектах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 2002. 56 с.
131. Методика ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями [сост. А. М. Коструб, О. С. Павленко, Т. Г. Чашницька]. Київ : Експертна служба МВС України, 2013. 31с.
132. Миньковский Г. М., Яблоков Н. П. Рецензия на учебник «Криминалистика» для юридических высших учебных заведений. *Соц. законность*. 1951. № 7. С. 83.
133. Мироненко В. А., Штаб Т. А. Перспективы использования дистанционной макрофотографии в криминалистической технике. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Дальневосточном федеральном округе* : сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. : в 2 ч. Хабаровск, 2008. Ч. 2. С. 519–524.
134. Митричев В. С. Вопросы теории идентификации в свете использования физических и химических методов исследования в криминалистических

экспертизах. *Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы*. М., 1969. Вып. 2. С. 13–19.

135. Митричев В. С. К вопросу о содержании и видах судебной идентификации. *Криминалистика и судебная экспертиза* : межведом. науч.-метод. сб. Киев, 1973. Вып. 10. С. 157–163.

136. Митричев В. С. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ и изделий – новая отрасль криминалистической техники. *Труды ВНИИСЭ*. М., 1973. № 7. С. 48–51.

137. Михайлов А. Е. Предъявление для опознания (уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владимир, 2011. 22 с.

138. Міжнародне співробітництво як напрям діяльності органів прокуратури. *Генеральна прокуратура України*: [сайт]. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/cooperation.html?_m=publications&_t=rec&id=87726

139. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято ГА ООН 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

140. Настольная книга следователя : под. общ. ред. Генерального Прокурора СССР Г. Н. Сафонова. М. : Государственное изд-во юрид. лит., 1949. 880 с.

141. Новиков А. А., Новиков Д. А. *Методология: словарь системы основных понятий*. М. : Либроком, 2013. 208 с.

142. Оборотов І. Г. *Методологічні питання часу в правовій сфері. Актуальні проблеми політики*. 2006. Вип. 29. С. 175–179.

143. Образцов В. А. *Криминалистика. Цикл лекций по новой программе*. М. : Юрикон, 1994. 320 с.

144. Образцов В. А. *Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений*. М. : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. 262 с.

145. Образцов В. А. Криминалистическая идентификация: метод или процесс? *Криминалистические проблемы в свете нового УПК РФ*. М., 2003. С. 20–22.

146. Образцов В. А. Криминалистическая идентификация преступления. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1988. 176 с.
147. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : около 100000 слов, терминов и фразеологических выражений : под ред. Л. И. Скворцова. [26-е изд., испр. и доп.]. М. : Оникс ; Мир и образование, 2008. 1357 с.
148. Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве : науч. изд. М.: ИПК РФЦСЭ, 2005. 264 с.
149. Орлова В.Ф. Теория судебно-почерковедческой идентификации. М. : Юрид.лит., 1973. 202 с.
150. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
151. Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 220 с.
152. Пате́й-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права : навч. посібник. Київ : [б. в.], 2010. 396 с.
153. Пацурківський П. С. Інтегративний підхід в системі методів пізнання права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія : Правознавство. 2010. Вип. 75. С. 10–18.
154. Піскун Д. М. Очна ставка: тактика і психологічні основи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 164 с.
155. Подголин Е. Е. Тактика следственных действий: учеб.-практ. пособие : ред., предисл. И. Е. Быховского. [3-е изд., перераб. и доп.]. Киев : Правник, 1997. 71 с.
156. Порубов Н. И., Закатов А. А. Семинары по криминалистике. Минск: Вышэйшая шк., 1984. 192 с.
157. Потапов С. М. Введение в криминалистику : учеб. пособие. М. : РИО ВЮА КА, 1946. 46 с.
158. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации. *Советское государство и право*. 1940. № 1. С. 36–42.

159. Причепий Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник для студент. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2015. 592 с.
160. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України № 3782-ХІІ від 23 груд. 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.
161. Проблемы судебной этики : [Е. А. Зайцев, Я. С. Киселев, Ю. В. Кореневский, М. С. Строгович] ; под ред. М. С. Строговича. М. : Наука, 1974. 272 с.
162. Протасевич А. А. О новой парадигме следственного действия как объекта криминалистики. *Социально-экономические и правовые проблемы в третьем тысячелетии* : материалы науч.-практ. конф. (13–14 мая 2008 г.). Донецк, 2008. С. 130–136.
163. Ратинов А. Р., Якубович Н. А. Понятие и содержание процесса доказывания. *Теория доказательств в советском уголовном процессе* : отв. ред. Н. В. Жогин. М., 1973. С. 287–365.
164. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. М. : Юрлитинформ, 2001. 456 с.
165. Ратинов В. Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике. *Правовая кибернетика*. М., 1970. С. 185–190.
166. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса : эссе. Луганск : РИО ЛАВД, 2004. 600 с.
167. Руднева О.М. Інтерсуб'єктивний фактор у сучасному праворозумінні. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право : зб. наук. праць. 2011. Вип. 2. С. 227–235.
168. Руководство для следователей : отв. ред. Н. В. Жогин. М. : Юрид.лит., 1971. 752 с.
169. Салтевский М. В. Криминалистическая одорология. (Работа с запаховыми следами) : лекция. Киев : КВШ МВД СССР, 1976. 47 с.
170. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

171. Сегай М. Я. Криминалистическая идентификация. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сб. науч. работ. Киев, 1957. С. 13–23.
172. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации. Киев : РИО МВД УССР, 1970. 256 с.
173. Седова Т. А. Криминалистическая идентификация. *Криминалистика* : учебник : под ред. И. Крылова. Ленинград, 1976. С. 79–105.
174. Селиванов Н. А. Актуальные теоретические вопросы криминалистической идентификации. *Вопросы борьбы с преступностью* : сб. науч. трудов. 1972. Вып. 15. С. 135–159.
175. Селиванов Н.А. Криминалистическая идентификация. *Советская криминалистика. Теоретические проблемы*. М., 1978. С. 57–114.
176. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. М. : Юрид. лит., 1982. 150 с.
177. Сизоненко А. Відеозв'язок як засіб проведення слідчих дій за межами України. *Право України*. 2003. № 3. С. 96–99.
178. Скибинский А. В. Обоснованность применения следственных действий при расследовании уголовного дела. *Уголовный процесс*. 2005. № 11. С. 15–17.
179. Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.
180. Сокиран Ф. М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві : монографія : ред. В. Г. Гончаренко. Київ : НАВСУ ; Правник, 2002. 172 с.
181. Стахівський С. М. Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі : навч. посібник. Київ : Олан, 2001. 95 с.
182. Степаненко Д. А. Проблемы теории и практики криминалистической идентификации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Иркутск, 2006. 337 с.
183. Степанов В. В., Михайлова Ю. Н. Научные и правовые основы тактики предъявления для опознания при расследовании преступлений : монография. Саратов : СГАП, 2003. 168 с.

184. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : [в 2 т.]. М. : Наука, 1970. Т. 2. Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. 516 с.
185. Тактика следственных действий : учеб. пособие : под ред. В. И. Комиссарова. Саратов : СГАП, 2000. 202 с.
186. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник [О. В. Зайчук та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
187. Терзиев Н.В. Идентификация в криминалистике. *Советское государство и право*. 1948. №12. С. 36–45.
188. Терзиев Н. В. Идентификация и определение родовой (групповой) принадлежности в криминалистике. *Криминалистика* : учебник : отв. ред. С. Митричев и М. Шаламов. М., 1963. С. 52–66.
189. Терзиев Н. В. Идентификация и определение родовой (групповой) принадлежности : лекции по криминалистике. М. : ВЮЗИ, 1961. 38 с.
190. Терзиев Н. В. Идентификация и определение родовой (групповой) принадлежности : лекции по криминалистике. М. : ВЮЗИ, 1961. 38 с.
191. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. Киев : Знання, 2005. 334 с.
192. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни : [сост. и отв. ред. О. А. Платонов]. М. : Ин-т русской цивилизации, 2011. 656 с.
193. Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. : [редкол.: А. В. Кудрицький та ін.]. [2-е вид.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1987. Т. 2. Каліграфія – Португальці. 736 с.
194. Філософський словник : за ред. В. І. Шинкарука. [2-е вид., перероб. і допов.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 876 с.
195. Хайдуков Н. П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. Саратов : Сарат. ун-т, 1984. 124 с.
196. Хань О. О. Принципи планування та програмування провадження окремих слідчих дій. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 23 (20). С. 288–295.

197. Цветков П. П. Предъявление для опознания в советском уголовном процессе. Ленинград : ЛГУ, 1962. 115 с.

198. Цветков С. И. Проблемы международного сотрудничества в борьбе с легализацией преступных доходов. *Международное сотрудничество в борьбе с отмыванием доходов, полученных незаконным путем* : материалы «круглого стола», (Москва, 25–26 июня 1998 г.). М., 1998. С. 12–14.

199. Цимбал П. В. Роль криміналістичних засобів у профілактиці податкових злочинів. *Збірник наукових праць Національної академії СБУ*. 2009. № 30. С. 84–89.

200. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М. : Госюриздат, 1951. 512 с.

201. Чернецький О. К. Підготовка до проведення пред'явлення для впізнання. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия : Юридические науки. 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 345–350.

202. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учеб. пособие. М. : Право и Закон, 1997. 320 с.

203. Шашин Д. Г. Нестандартные ситуации предъявления для опознания. *Криминалистические средства и методы в раскрытии и расследовании преступлений* : материалы 3-й Всерос. науч-практ. конф. по криминалистике и судебной экспертизе (15-17 марта 2006 г.). М., 2006. Т. 1. С. 229–233.

204. Шевченко Б. И. Научные основы современной трасологии : под ред. Е.У. Зицер. М. : Тип. ТАСС, 1947. 54 с.

205. Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. М. : Юрид.лит., 1975. 102 с.

206. Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск : Восточно-Сибирское кн. изд-во, 1978. 190 с.

207. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Иркут. гос ун-т, 1983. 200 с.

208. Шошин С. В. Некоторые проблемы использования возможностей мониторинга земной поверхности и окружающей среды в целях раскрытия и расследования тяжких преступлений. *Современные проблемы применения новых технологий в раскрытии и расследовании преступлений* : материалы Всерос. науч.-практ. конф. (8 декабря 2005 г.). Калининград, 2006. С. 188–192.

209. Шуклин А. Е. Особенности принятия информационных и тактических решений в сложных следственных ситуациях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 2012. 26 с.

210. Эпштейн Э. Философия возможного. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 334 с.

211. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : навч. посібник : [В. Г. Андросюк та ін.] ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Ін Юре, 2000. 111 с.

212. Юридичний словник : за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. [2-е вид., перероб. і доп.]. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1983. 872 с.

213. Kassin. The «general acceptance» of psychological research on eyewitness testimony: A survey of the experts, *American Psychologist*. 2001. vol. 56, pp. 415–416.

ДОДАТК**Додаток А****Анкета для****працівників слідчих підрозділів Національної поліції України****1. Стаж слідчої роботи:**

- а) до 3-х років б) 3 – 10 років в) більше 10 років

2. Вкажіть, будь ласка, джерела Ваших знань щодо пред'явлення для впізнання та тактики його проведення:

- а) знання, отримані в навчальному закладі;
б) знання, отримані самостійно зі спеціальної літератури;
в) знання, отримані зі спеціальної зарубіжної літератури;
г) знання, отримані в системі службової підготовки;
д) знання, отримані з досвіду колег;
е) знання, отримані з власного досвіду;
є) Ваш варіант _____
_____.

3. Дайте оцінку власним знанням та вмінням щодо тактики проведення впізнання як процесуальної форми криміналістичної ідентифікації за уявними образами (за 100-бальною шкалою оцінювання):**1) на момент початку роботи**

- а) достатні для проведення впізнання;
б) не достатні;
в) практично відсутні;
г) потребують удосконалення.

2) за наявності стажу роботи більше 2-х років:

- а) достатні;
б) не достатні;
в) практично відсутні;
г) потребують удосконалення.

г) аудіозапис: **часто, рідко, інколи, ніколи**(*потрібне підкресліть*).

16. Чи проводите Ви узагальнення й аналіз передового досвіду слідчої практики?

а) так;

б) ні.

17. Якщо проводите узагальнення й аналіз передового досвіду слідчої практики, то вкажіть, будь ласка, яким чином:

а) шляхом участі у спеціальних нарадах з питань слідства (зокрема по пред'явленню для впізнання);

б) шляхом участі у семінарах-диспутах;

в) шляхом участі у конференціях;

г) шляхом участі у круглих столах;

д) шляхом проведення анкетування кримінальних справ по проведенню слідчих (розшукових) дій;

е)Ваш варіант _____

Додаток Б
Результати анкетування
працівників Національної поліції України щодо можливих засобів
підвищення ефективності
тактики проведення пред'явлення для впізнання (у відсотках – %)

№ п/п	Засоби підвищення	Стаж слідчої роботи		
		до 3-х років	3–10 років	більше 10 років
1.	Удосконалення системи перепідготовки і підвищення кваліфікації	15	12	17
2.	Вивчення і розповсюдження зарубіжного досвіду	32	21	18
3.	Спрощення процедури фіксації ходу і результатів пред'явлення для впізнання	21	11,6	9
4.	Узагальнення знань та наукових доробок з питань дослідження пред'явлення для впізнання як слідчої дії в галузі криміналістики, кримінального процесу, психології, логіки, наукової організації праці, теорії управління тощо	12,2	17	31

5.	Залучення спеціаліста під час проведення пред'явлення для впізнання для допомоги слідчому	0,8	1,0	1,4
-----------	---	-----	-----	-----

Додаток В
Результати анкетування
працівників слідчих підрозділів Національної поліції України
щодо важливості криміналістичної ідентифікації під час пред'явлення для
впізнання

№ з/п	Запитання та варіанти відповіді	%
1	Ідентифікація за уявними образами найчастіше здійснюється при пред'явленні для впізнання: <ul style="list-style-type: none"> - живих осіб, - трупів - предметів 	52 % 31 % 27 %
2.	В сфері кримінального судочинства криміналістичну ідентифікацію використовують у: <ul style="list-style-type: none"> - процесуальній; - непроцесуальній 	77 % 23 %
3.	Чи є необхідність розширювати вченими об'єкти, що підлягають пред'явленню для впізнання: <ul style="list-style-type: none"> - так; - ні 	85 % 15 %
4.	Ви досліджуєте практику Європейського суду з прав людини? <ul style="list-style-type: none"> – так – ні – взагалі ніколи не досліджував 	8 % 90 % 2 %
5.	Чи є необхідність внесення змін до КПК України щодо ідентифікації особи за ознаками запаху, смаку, дотику <ul style="list-style-type: none"> - так; - ні; - власна думка 	91 % 9 %
6.	Як Ви вважаєте, чи достатньо розкрито у кримінальному процесуальному законодавстві поняття «пред'явлення для впізнання»? <ul style="list-style-type: none"> – так – ні 	2 % 98 %

7.	<p>Яке завдання може вирішити застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявним:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відновлення у пам'яті суб'єкта впізнання забутого; - спростування неправдивих свідчень та з'ясування приховуваних фактів; - активізація розумових процесів; - повідомлення правдивої інформації суб'єктом впізнання 	<p>54%</p> <p>16%</p> <p>12%</p> <p>18%</p>
8.	<p>До якої категорії осіб доцільно застосовувати метод прикладу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - до неповнолітніх свідків; - до потерпілих; - до свідків; - до неповнолітніх потерпілих 	<p>85%</p> <p>5%</p> <p>7%</p> <p>3%</p>
9.	<p>Які інші методи психологічного впливу цінні для впізнання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - емоційного експерименту; - керованих психологічних станів 	<p>65%</p> <p>35%</p>

Додаток Г
Акти впроваджень

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ
МИСИК ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності
Голова підкомітету з питань діяльності та організації органів прокуратури,
державного захисту визначених законом осіб

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5, Верховна Рада України
факс: (044) 255-24-13

№ 1-36-18

«15» листопада 2018р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Безкорвайного Б.В. у законотворчу діяльність**

У підкомітеті з питань діяльності органів прокуратури Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності розглянуто результати дисертаційного дослідження Безкорвайного Богдана Вікторовича на тему: «Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Вважаємо, що представлені пропозиції змін до законодавства, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, і є надзвичайно актуальними та можуть бути використані Комітетом у процесі вдосконалення чинного законодавства України.

Голова підкомітету

В.Ю.МИСИК

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України

М.С. Цуцкірідзе

2018 року

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження аспіранта Національної академії прокуратури України Безкоровайного Богдана Вікторовича на тему: «Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Никитюка С.С., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Смирнової Е.Г., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження аспіранта Національної академії прокуратури України Безкоровайного Богдана Вікторовича на тему: «Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України**

С.С. Никитюк

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України**

Е.Г. Смирнова

УКРАЇНА
 ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
 ГАЛИЦЬКИЙ КОЛЕДЖ
 імені В'ячеслава Чорновола

46001 м. Тернопіль, вул. Б.Хмельницького, 15; тел./факс 25-76-49, 25-75-53
 ідент. код 14039833 e-mail: info@gi.edu.ua

№ 305/16 від 05.09 2016р.

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
 РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО
 ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Директор Галицького коледжу
 імені В'ячеслава Чорновола
 Баб'юк М.П.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Безкоровайного Б.В. на тему: «Тактико-психологічні особливості
 криміналістичної ідентифікації за уявними образами під час проведення
 впізнання» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права за
 спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова
 експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Комісія у складі:

Голова - заступник директора з наукової та навчально-виробничої роботи,
 к.ю.н. Гелецька І.О.;

Члени комісії – завідувач юридичного відділення, к.ю.н. Заставна О.П.;
 викладач юридичних дисциплін, к.ю.н. Томчук І.О.

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження
 Безкоровайного Б.В. на тему: «Тактико-психологічні особливості
 криміналістичної ідентифікації за уявними образами під час проведення
 впізнання» використані співробітниками юридичного відділення Галицького
 коледжу імені В'ячеслава Чорновола при підготовці майбутніх фахівців і
 викладанні курсів лекцій та практичних занять з дисциплін «Кримінальний
 процес», «Криміналістика», «Навчальна практика».

Голова комісії
 Члени комісії:

к.ю.н. Гелецька І.О.
 к.ю.н. Заставна О.П.
 к.ю.н. Томчук І.О.

Львівський торговельно-економічний університет
79005, Україна, Львів, вул. Туган-Барановського, 10

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Львівського торговельно-
економічного університету
проф. Куцик П.О.

09 2016 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Безкоровайного Б.В. у навчальний процес на тему:

«Тактико-психологічні особливості криміналістичної ідентифікації за
уявними образами під час проведення впізнання» на здобуття наукового
ступеня доктора філософії з права за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний
процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова
діяльність

Комісія у складі:

Голова - Котуха Олександр Степанович - декан юридичного факультету,
доцент, кандидат юридичних наук.

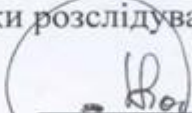
Члени комісії – Щур Богдан Володимирович - завідувач кафедри
кримінального права та процесу, професор, доктор юридичних наук;

Федоров Микола Петрович - доцент кафедри кримінального права та
процесу, доцент, кандидат юридичних наук,

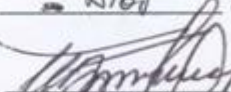

Олашин Марина Миколаївна - доцент кафедри кримінального права та
процесу, доцент, кандидат юридичних наук,

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження
Безкоровайного Б.В. на тему: «Тактико-психологічні особливості
криміналістичної ідентифікації за уявними образами під час проведення
впізнання» використовуються працівниками кафедри кримінального права та
процесу юридичного факультету Львівського торговельно-економічного
університету при підготовці майбутніх фахівців - юристів і викладанні
курсів лекцій та практичних занять з дисциплін «Кримінальний процес»,
«Криміналістика», «Особливості методики розслідування злочинів» та ін.

Голова комісії

 доц. Котуха О.С.

Члени комісії:

 проф. Щур Б.В.
 доц. Федоров М.П.
 доц. Олашин М.М.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
д.ю.н., професор

С.Д. Гусарєв

12 2018 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Національної академії прокуратури України
Безкоровайного Богдана Вікторовича на тему: «Криміналістична
ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання»,
підготовленого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність до освітнього
процесу Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, лейтенанта поліції Дубівки І.В., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Самодіна А.В. та завідувача кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2, кандидата юридичних наук, майора поліції Атаманчука В.М. склала цей акт про те, що наукові роботи, підготовлені Безкоровайним Б.В., використовуються у освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ.

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Безкоровайний Б. В. Щодо питання застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро: Вид-во ДНУ, 2016. №2/2016. С. 129–133.

2. Безкоровайний Б. В. Окремі аспекти процесуального та криміналістичного забезпечення проведення впізнання за уявними образами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон. Серія: Юридичні науки, 2016. № 2. Т. 3. С. 55–58

3. Безкоровайний Б. В. Криміналістические основы идентификации по мысленному образу при предъявлении для опознания. *Leges si Viata (Республіка Молдова)*. 2016. №6/2. С. 3–6.

4. Безкоровайний Б. В. До питання видів криміналістичної ідентифікації *Право. UA*. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2015. №4. С. 86–90.

5. Безкоровайний Б. В. Окремі питання криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Європейські перспективи*. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2015.-№7. С. 88–93.

6. Безкоровайний Б. В. Проблемні моменти класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства*: матеріали II міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15–16 квіт. 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2016. С. 75–78.

7. Безкоровайний Б. В. Основні засади проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 квіт. 2016 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2016. С. 154–156.

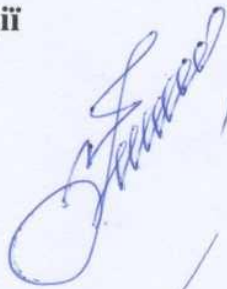
8. Безкоровайний Б. В. Конфліктні ситуації під час пред'явлення для впізнання та їх попередження. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 квіт. 2016 р.). У 2-х ч. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина». 2016. Ч. 2. С. 102-105.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені матеріали мають належний науковий та практичний рівень розробки проблематики теми дисертаційного дослідження і відображені у науково-методичних матеріалах з навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» та «Особливості розслідування окремих видів злочинів» для здобувачів вищої освіти бакалавра і магістра, а також можуть використовуватися у системі підвищення кваліфікації слідчих, оперативних працівників та інших категорій практичних співробітників Національної поліції України.

Члени комісії:

Начальник відділу організації та координації освітнього процесу НАВС
кандидат юридичних наук
лейтенант поліції

11 06 2018 р.

І.В. Дубівка

Завідувач кафедри криміналістики та судової медицини НАВС
кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції

11 06 2018 р.

А.В. Самодін

Завідувач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 НАВС
кандидат юридичних наук
майор поліції

11 06 2018 р.

В.М. Атаманчук

Додаток Д

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Безкоровайний Б. В. До питання видів криміналістичної ідентифікації *Право. UA*. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. № 4. С. 86–90.

2. Безкоровайний Б. В. Окремі питання криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Європейські перспективи*. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2015. № 7. С. 88–93.

3. Безкоровайний Б. В. Щодо питання застосування засобів психологічного впливу під час ідентифікації за уявними образами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпро: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту ім. Олеся Гончара, 2016. № 2. С. 129–133.

4. Безкоровайний Б. В. Окремі аспекти процесуального та криміналістичного забезпечення проведення впізнання за уявними образами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки, Херсон. 2016. № 2. Т. 3. С. 55–58

5. Безкоровайный Б. В. Криминалистические основы идентификации по мысленному образу при предъявлении для опознания. *Legea si Viata (Республіка Молдова)*. 2016. № 6/2. С. 3–6.

6. Безкоровайний Б. В. Основні напрями вдосконалення правових і тактичних засад ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 259–270.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Безкоровайний Б. В. Проблемні моменти класифікації принципів криміналістичної ідентифікації за уявними образами. *Актуальні питання публічного та приватного права в контексті реформування законодавства:*

матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15–16 квіт. 2016 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2016. С. 75–78.

8. Безкоровайний Б. В. Основні засади проведення ідентифікації за уявними образами під час пред'явлення для впізнання. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 квіт. 2016 р.). Львів: Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив». 2016. С. 154–156.

9. Безкоровайний Б. В. Конфліктні ситуації під час пред'явлення для впізнання та їх попередження. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 квіт. 2016 р.): у 2 ч. Запоріжжя: Запоріз. міська громадська організація «Істина». 2016. Ч. 2. С. 102–105.

10. Безкоровайний Б. В. Принципи пред'явлення для впізнання. *Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії*: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 455–457.

11. Безкоровайний Б. В. Місце ідентифікації за уявним образом серед інших видів криміналістичної ідентифікації. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 428–430.

12. Безкоровайний Б. В. Об'єкти ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 22–23 черв. 2018 р.). Запоріжжя: Запоріз. міська громадська організація «Істина». 2018. С. 111–112.